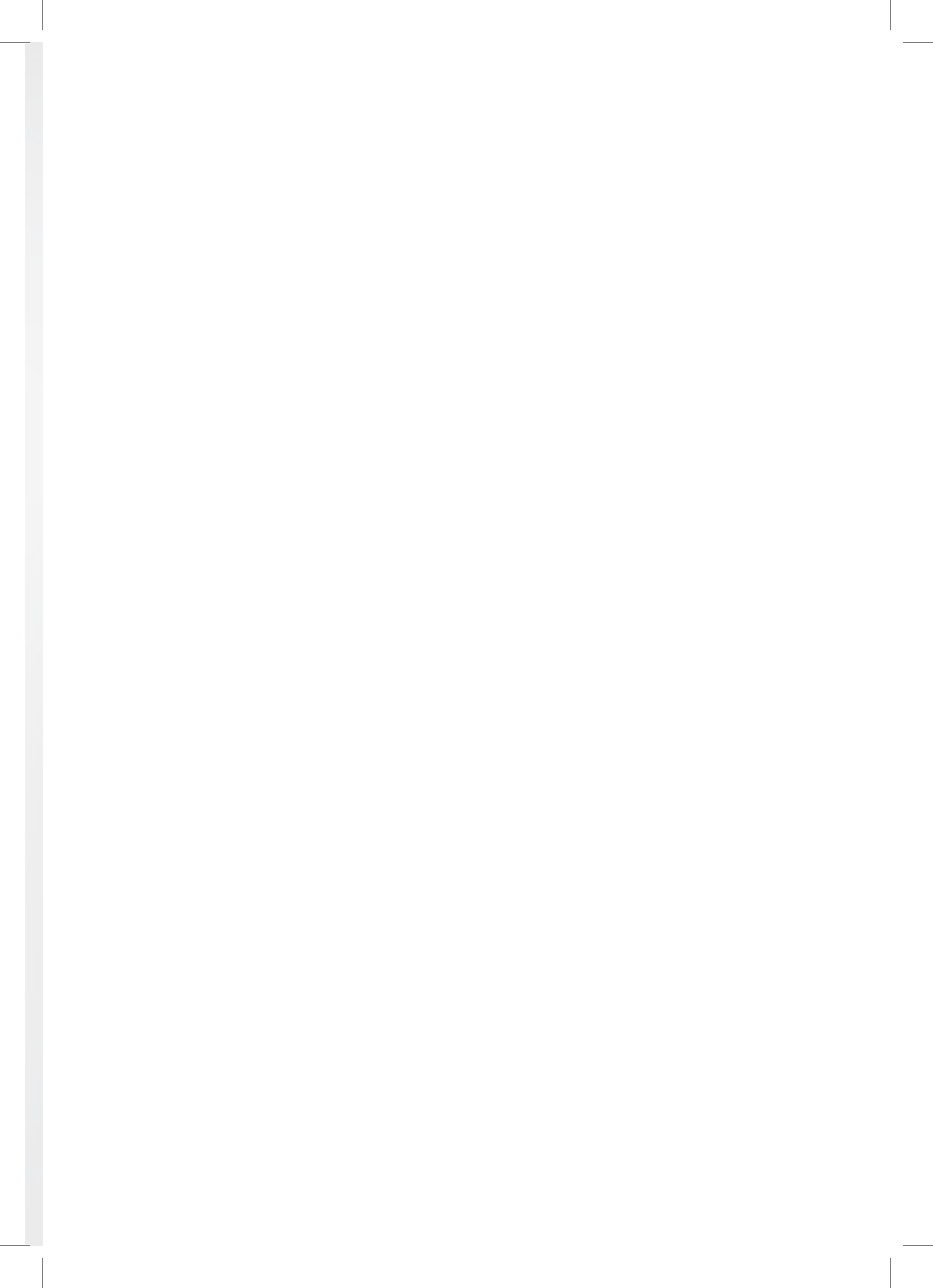

ב"ה

——
**שונה
הלכה**
תפילין ובר מצוה
——

תשורה
משמחות בר המצווה
של התמימים
לוי שי' נחשון
שניאור זלמן שי' היטריק

ב"ה

——

שונה הלכה

תפילין ובר מצוה

——

תשורה
משמחות בר המצווה
של התמימים
לוי שי' נחשון
שניאור זלמן שי' היטריק

לזכות הת'
שניאור זלמן שיחי' חיטריק
לרגל הכנסו לגיל מצוות
כה' מנחם אב התשפ"ד

ולזכות הוריו
חיים אליעזר
ואסתר
חיטריק
ואחיו ואחיותיו
מנחם מענדל
בניה בריינדל
יהודה
שמעון אריה ליב
חיה
צבי הירש
חנה
משה

לזכות הת'
לוי שיחי' נחשון
לרגל הכנסו לגיל מצוות
כ' מנחם אב התשפ"ד

ולזכות הוריו
מנחם מענדל
ונחמה שרה
נחשון
ואחיו ואחיותיו
שמואל
חיה מושקא
חנה
שיינא
רבקה
סטערנא
זעלדא רחל
שניאור זלמן
פריידא
שלום דובער
משה צבי

שונה הלכה 'בר מצוה' תדפים

בעריכת
הרב חיים אליעזר חיטריק
הרב מנחם מענדל נחשון

קישור לאתר אינטרנט
shone-Halacha.com

להצטרפות לקבוצה (השקטה)
לקבלת ההלכה היומית
<https://goo.su/gA7Zu5>

לתגובות והערות
+491747704498 / 0544976830

פתח דבר

אמרו רבותינו במסכת ברכות ח, א: 'אמר ליה רבא לרפרס בר פפא: לימא לן מר מהני מילי מעלייתא דאמרת משמיה דרב חסדא במילי דבי כנישתא! אמר ליה, הכי אמר רב חסדא: מאי דכתיב אהב ה' שערי ציון מכל משכנות יעקב - אוהב ה' שערים המצויינים בהלכה יותר מבתי כנסיות ומבתי מדרשות. והיינו דאמר רבי חייא בר אמי משמיה דעולא: מיום שחרב בית המקדש אין לו להקדוש ברוך הוא בעולמו אלא ארבע אמות של הלכה בלבד'.

וכפי שנתבאר בתניא קדישא אגה"ק סי' כט ביחס למעלת ההלכות: 'וכלן הן בחי' גילוי רצון העליון ב"ה הנעלם בתושב"כ ורצון העליון ב"ה הוא למעלה מעלה ממעלת חכמה עילאה וכמו כתר ועטרה שעל המוחין שבראש לכן נקראו ההלכות בשם תגא וכתרה של תורה והשונה הלכות מובטח לו שהוא בן עוה"ב ע"י התלבשות נר"נ שלו ברצון העליון ב"ה כנ"ל'.

וכן מבואר שם באגה"ק סי' א שהם החגורה שנותנת כח לאמונה להעמיד ולקיים את הראש והזרועות - התבוננות ואהבה ויראה: 'אך מי הוא הנותן כח ועוז לבחי' מתנים להעמיד ולקיים הראש והזרועות הוא עסק ולימוד הלכות בתורה שבע"פ שהיא בחי' גילוי רצון העליון דאורייתא מחכמה היא דנפקת אבל מקורה ושרשה הוא למעלה מעלה מבחי' חכמה והוא הנקרא בשם רצון העליון ב"ה וכמ"ש כצנה רצון תעטרנו כעטרה שהיא על המוחין שבראש וכנודע ממ"ש ע"פ אשת חיל עטרת בעלה. וכל השונה הלכות בכל יום כו'. וזהו חגרה בעוז מתניה אין עוז אלא תורה שהיא נותנת כח ועוז לבחי' מתנים החגורים ומלוכשים בה לחזק ולאמץ זרעותיה הן דו"ר שכליים או טבעיים כל חד לפום שיעורא דיליה'.

וכשאנו עוסקים בהלכה אנו מסייעים לקיבוץ גלויות ובניית בית המקדש, שהרי אמרו חז"ל במדרש ויקרא רבה פרשת צו פ"ז סי' ג: 'ר' הונא אמר תרתי אין כל הגליות הללו מתכנסות אלא בזכות משניות מה טעמא (הושע ח) גם כי יתנו בגוים עתה אקבצם'. ומבואר (ראה תו"מ תשנ"ב ח"א ע' 102, 179). ובכ"מ) שהכוונה להלכה פסוקה.

והעיסוק בהלכה מזכה אותנו בחיי העולם הבא, כדברי חז"ל במסכת נדה (עג, א): 'תנא דבי אליהו: כל השונה הלכות בכל יום - מובטח לו שהוא בן העולם הבא, שנאמר הליכות עולם לו, אל תקרי הליכות אלא הלכות'.

וא"כ גדולה ונפלאה היא מעלת העיסוק בהלכה, ועל כן אנו מודים להשי"ת שזיכה אותנו לערוך בכל יום הלכה מהמקורות ועד להלכה למעשה, ולפי מנהגי חב"ד, ובכך מתאחדים ציבור גדול בלימוד ההלכה היומית.

למותר לציין שאין אנו באים לקבוע הלכה למעשה או לשנות ח"ו מנהג, אלא להגיש הלכה ללמוד יומי. ולמען תועלת הרבים נודה מאוד לציבור הלומדים שישלח לנו את הארותיו והערותיו על ההלכות. אנו מתפללים להשם יתברך שלא נכשל ח"ו בדבר הלכה, ושנזכה להגדיל תורה ולהאדירה.

לרגל כניסת בנינו היקרים לעול מצוות הת' לוי שיחי' נחשון בכ' מנחם אב. והת' שניאור זלמן שיחי' חיתריק בכ"ה מנחם אב, הננו מגישים ליקוט ראשוני, בו ליקטנו כמה מההלכות שערכנו בעבר לגבי בר מצווה ותפילין. ועוד הוספנו הלכות שנכתבו בזמן האחרון במיוחד עבור קובץ זה, ויהי רצון שנזכה לרוות נח"ר מהם ומכל יו"ח שיגדלו להיות חסידים יראי שמים ולמדנים לנח"ר וכרצון הרבי, ההורים והסבים שיחי'.

בברכה

חיים אליעזר חיתריק מנחם מענדל נחשון

בר מצווה

- א. המקור לחיוב מצוות בגיל שלוש עשרה ----- 8-10
ב. המשמעות הפנימית של הפיכת הנער לאיש ----- 11-13

חגיגת הבר מצווה

- ג. המקור לחגיגת בר מצווה ----- 14-16
ד. סעודת הבר מצווה - סעודת מצווה ----- 17-19
ה. סעודת הבר מצווה - ביום הבר מצווה ----- 20-22
ו. מנהגי החגיגה ואמירת דברי תורה ----- 23-25

ברכת ברוך שפטרני

- ז. מקורה ופירושה של הברכה ----- 26-28
ח. חיוב האמא בברכה, וברכה בבת מצווה ----- 29-31
ט. ברכה בשם ומלכות ----- 32-34
י. מנהג חב"ד בברכה בשם ומלכות ----- 35-37
יא. זמן הברכה ----- 38-40

יום הבר מצווה

- יב. אמירת תחנון ביום הבר מצווה (א) ----- 41-43
יג. אמירת תחנון ביום הבר מצווה (ב) ----- 44-46
יד. אמירת שהחיינו בבר מצווה ----- 47-48

הנחת התפילין

- טו. זמן החינוך לתפילין (א) ----- 49-51
טז. זמן החינוך לתפילין (ב) ----- 52-54
יז. זמן התחלת תפילין ר"ת ----- 55-57
יח. חינוך לברכת התפילין ----- 58-60

עליה לתורה

- יט. עליה לתורה (א) ----- 61-23
כ. עליה לתורה (ב) ----- 64-66

תאריך הבר מצווה

- כא. בר מצווה בשנה שהתאריך המקורי לא קיים (א) ----- 67-69
כב. בר מצווה בשנה שהתאריך המקורי לא קיים (ב) ----- 70-71
כג. בר מצווה בשנה מעוברת (א) ----- 72-74
כד. בר מצווה בשנה מעוברת (ב) ----- 75-77

קניית התפילין

78-80	כה. הסופר
81-82	כו. יופי כתב התפילין
83-84	כז. ממי לקנות (א)
85-87	כח. ממי לקנות (ב)

פרשיות התפילין

88-89	כט. פתוחות וסתומות (א)
90-91	ל. פתוחות וסתומות (ב)
92-93	לא. פתוחות וסתומות (ג)
94-96	לב. פתוחות וסתומות (ד)
97-98	לג. כתב המיוחס לאדמו"ר הזקן (א)
99-101	לד. כתב המיוחס לאדמו"ר הזקן (ב)
102-103	לה. כתב המיוחס לאדמו"ר הזקן (ג)
104-105	לו. היחס לסוגי כתבים שונים (א)
106-108	לז. היחס לסוגי כתבים שונים (ב)
109-111	לח. היחס לסוגי כתבים שונים (ג)
112-114	לט. היחס לסוגי כתבים שונים (ד)
115-116	מ. היחס לסוגי כתבים שונים (ה)

רצועות התפילין

117-119	מא. שינוי הקשר של ראש
120-122	מב. שערות תפילין של ראש
123-124	מג. רוחב הרצועות
125-127	מד. אורך הרצועות

גניזת התפילין

128-129	מה. דיני גניזת תפילין
130-131	נספחים

המקור לחיוב מצוות בגיל שלוש עשרה

שאלה: מה המקור לחיוב מצוות בגיל שלוש עשרה?

בההיא שעתא בני י"ג שנה⁶ הוו והרוצה לחשוב יצא ויחשוב⁷. וכ"כ רש"י על המשנה באבות בפירוש הראשון: 'דכתיב איש או אשה אשר יעשו מכל חטאות האדם וגו' ואינו קרוי איש עד שהוא בן שלש עשרה וכדאשכחן התם ויקחו שני בני יעקב שמעון ולוי אחי דינה ואז היה לוי בן שלש עשרה שנה כשתחשוב ב' שנים שעשה יעקב בבית אל'.

אלא שהמהרי"ל⁸ הקשה: 'ומה שהבאת מלוי אכתי מנלן דפחות מי"ג לא הוה איש. ועוד דורות הראשונות ילדו בח' כדמוכח פרק בן סורר מבצלאל ובת שבע'.

פירוש נוסף כתב רש"י במשנה באבות שם: 'נ"א בן שלש עשרה למצות דמי שהביא שתי שערות בא לכלל מצות דאורייתא דהלכה למשה מסיני היא ושיערו חכמים הבאת שתי שערות לשלש עשרה שנה לפיכך מכניסין אותו לקיים מצות ומאותו זמן ואילך מסתמא מחזקינן ליה בשתי שערות כדין רוב תינוקות'.

וכ"כ הרא"ש¹⁰: 'וששאלת מאין לנו דבן

⁶אך להעיר מרבנו בחי וישלח פ"ד פכ"ה: 'נמצא שמעון בן י"ג שנה וארבעה חדשים, ולוי בן שנים עשרה שנה וט' חדשים, וקראן הכתוב 'איש' דכתיב: 'ויקחו שמעון ולוי איש חרבו וגו'.

⁷ראה תו"ט על המשנה באבות. וראה מ"ש הרבי לבאר ברשימות חוברת כא. נדפס בנספחים.

⁸שו"ת סי' נא.

⁹וראה תוספות סנהדרין סט, א ד"ה בידוע.

¹⁰שו"ת כלל שו"א סי' א.

תשובה: המשנה במסכת אבות¹ אומרת: 'בן שלש עשרה למצות'.

וכן מצינו במדרש²: 'ויגדלו הנערים, רבי לוי אמר משל להדם ועצבונת שהיו גדילים זה על גבי זה וכיון שהגדילו והפריחו זה נותן ריחו וזה חוחו כך כל י"ג שנה שניהם הולכים לבית הספר ושניהם באים מבית הספר, לאחר י"ג שנה זה היה הולך לבתי מדרשות וזה היה הולך לבתי עכו"ם, א"ר אלעזר צריך אדם להטפל בכנו עד י"ג שנה³ מיכן ואילך צריך שיאמר ברוך שפטרני מעונשו של זה'.

וביסוד הדין לחייב בגיל יג כתב המפרש על נזיר⁴: 'איש הוי מבן י"ג שנה ולא בפחות שלא מצינו בכל התורה שיהא קרוי איש בפחות מבן י"ג אבל בכך י"ג מצינו שקראו הכתוב איש⁵ כדכתיב ויקחו שני בני יעקב שמעון ולוי איש חרבו וגמירי שמעון ולוי

¹פ"ה מכ"א.

²ב"ר תולדות פס"ג סי' י.

³הרבי (רשימות חוברת כא) העיר: 'להעיר מוגדלו הנערים (תולדות כה כו), ופירש"י משנעשו בני י"ג וכו'. ומ"ש אח"כ בפירש"י שאו מת אברהם אף שאו היו בני ט"ו וכל המפרשים הקשו בזה, אפ"ל שגדלות תליא בהבאת ב' שערות דוקא, והם הביאו רק בהיותם בני ט"ו, משא"כ אדם מתחיל לדקדק מי"ג שנה, כיון שמן הסתם הביא ב' שערות אמרנו, וא"ש פירש"י בפסוק הא' וגם בפסוק שאח"ו דלא סתרי אהדדי'.

⁴יוחס בטעות לרש"י ראה שם הגדולים לחיד"א אות ש) נזיר כט, ב.

⁵וביאר הרבי באג"ק ח"ה ע' שכו: 'והכוונה בזה, דשם איש מורה על גדלות, וכמש"נ מי שמך לאיש (עיי"ש בפרש"י וברבינו בחי, והוא דלא כמ"ש בשמור"ר שם), וחזקת והיית לאיש, ועוד'.

י"ג שנה ויום אחד הוא בר עונשין אבל פחות מכן לא, דע כי הלכה למשה מסיני הוא והוא בכלל שיעורין חציצין ומחיצין שהן הלכה למשה מסיני, דשיעור וקצבה לכל דבר נתן למשה בעל פה .. כל אלו הלכה למשה מסיני הן'.

וכ"כ הרשב"ץ¹¹: 'ובמדרש, עם זו יצרתי לי תהלתי יספרו, 'זו' בגימטריא, שלש עשרה שנה, ואז תהלתי יספרו. ועוד, כי בזמן הזה ראוי להוליד ונקרא איש, כמו שנזכר בפרק בן סורר ומורה [סנהדרין סח ב]. וזה הלכה למשה מסיני, כי פרקי בן ובת הם הלכה למשה מסיני, כמו שנזכר בנדה בפרק יוצא דופן'. וכ"כ המהרי"ל שם.

א"כ ראינו שני ביאורים לחיוב מצוות מגיל יג: א) ששם איש המורה על גדלות נאמר בתורה רק מגיל שלוש עשרה. ב) שזה הלכה למשה מסיני שבגיל זה חל חיוב מצוות.

הרבי דן כמה פעמים¹² במחלוקת זו וביאר את הנפקא מינה בין ב' הדיעות וזלה"ק¹³: 'וי"ל הנפקא מינה בין שתי הדיעות לענין דין בן נח, דלדיעה הראשונה גם כב"נ בן י"ג למצוות דיליה, משא"כ לדיעה השנייה, וכמובן (ויעויין רמב"ם הל' מלכים פ"ט יו"ד, פ"י ב', שו"ת חת"ס חיו"ד סשי"ז¹⁴). היינו דלדיעה השני' זהו דין תורה¹⁵, אבל

לדיעה הראשונה, כן הוא בטבע - עפ"י הרוב - דבן י"ג נעשה גדול בשכל ודיעה. ויש לרמז ע"ד המוסר, שלכן בהראי' דחיוב במצוות מהכתוב דויקחו וגו' איש - ראי' אשר יסודה שעפ"י טעם ושכל צריך להיות כן, הנה כתבו שוברו בצדו, אשר אל יאמרו אשר די ומספיק לקיום תומ"צ הנהגה ע"פ טעם ודעת, ולכן מורים לו באצבע: ראה והתבונן, מה עשו בני יעקב: ויקחו איש חרבו - תיכף לחיוב במצוות שלהם, התחילו בעבודה של מסירת נפש דוקא. ומעשה אבות סימן לבנים, לכל בר מצוה שבכל דור ודור, אשר רק זוהי הדרך לקיום המצוות, לא הנהגה מדודה ע"פ השכל, אלא תחלת הכל יקבל עליו עומ"ש, ואח"כ יקבל עליו עול מצוות'.

ביחס למשנה 'בן יג למצוות' הרבי שאל כמ"פ¹⁶: מדוע דין זה של בן יג למצוות נכתב בפרקי אבות שהוא מילי דחסידותא¹⁷, ועוד באופן של הוא הי' אומר, היינו שזה הי' שגור על לשונו של יהודה בן תימא¹⁸, כלומר איזה מדת חסידות מלמד אותנו בזה?

וביאר שיש כאן 'מידת חסידות' שהתנא מחדש שלמרות שחיוב מצוות הוא רק מגיל יג שנים ובתנאי שהביא ב' שערות¹⁹, וע"כ אומר התנא שמצד מדת חסידות חייב בקיום המצוות מיד בגיל יג למרות שלא הביא ב' שערות. אך בהתוועדות ש"פ

¹¹ מגן אבות על המשנה שם.

¹² לקו"ש ח"י ע' 70. לקו"ש חט"ו ע' 291.

¹³ אג"ק ח"ה ע' שכו.

¹⁴ וכ"כ שם בס' קפו. וכ"כ בחידושו לשבת קלט, א ד"ה וליתן. ובשו"ת ח"ו סי' ח, וסי' כד. וראה שו"ת יהודה יעלה (אסאד) ח"א יו"ד סי' א.

¹⁵ וביאר החת"ס שו"ת ח"ב יו"ד סי' שיו: 'ואמנם ב"נ דלא ניתנה להם שיעור' כל ששכלו שלם כראוי וכעין בב"ב קנ"ה ע"ב דמסברו ליה ומסבר הוה גדול ופחות מזה הוא קטן וע"ז

כ' רמב"ם שאינו נענש על פיתוי אונס הוא וזה אמת ברור לפע"ד.

¹⁶ ביאורים לפרקי אבות ע' 314 הערה 534.

¹⁷ ב"ק ל א.

¹⁸ כמבואר בישיחת ש"פ בלק תשמ"א אות מח ואילך.

¹⁹ נדה מו, א. רמב"ם הל' אישות פ"ב ה"י וי"א. אנציקלופדיה תלמודית ח"ה ערך גדול ע' קמ ואילך.

בחוקתי התשמ"ו²⁰ הרבי העיר שביאור זה אינו מספיק שהרי בד"כ לרוב יש ב' שערות בגיל יג שנים, (שלכן לא מצינו שיבדקו כל נער בגיל יג אם הביא ב' שערות), וא"כ לפי"ז התנא דיבר למיעוט, היפך הכלל שהתורה על הרוב תדבר? אלא י"ל שכוונת התנא להדגיש, שגם בן יג שנה הגם שמתחייב רק במה שמצד שורת הדין, אעפ"כ עליו לדעת שמצד מילי דחסידותא עליו להתנהג באופן שלפנים משורת הדין 'מדת חסידות'.

²⁰תו"מ ח"ג ע' 391 - 398.

המשמעות הפנימית של הפיכת הנער לאיש

שאלה: מהי המשמעות הפנימית של הפיכת הנער לאיש בגיל יג?

הורג נפשות אין ממחה בידו. הולך לדבר עבירה אין ממחה בידו. לאחר י"ג שנה נולד יצר טוב. כיון שמחלל שבתות אומר לו ריקה הרי הוא אומר מחלליה מות יומת (שמות לא, יד). הורג נפשות א"ל ריקה הרי הוא אומר שופך דם האדם באדם דמו ישפך (בראשית ט, ו').

וכן מבואר הדבר בזהר¹: 'השתא אית לומר מאן הוא דאקרי בן לקב"ה תא חזי כל ההוא דזכי לתליסר שנין ולהלאה אקרי בן לכנסת ישראל, וכל מאן דאיהו מבן עשרין שנין ולעילא וזכי בהו אקרי בן לקוב"ה ודאי (דברים יד) בנים אתם לי"י אלהיכם, כד מטא דוד לתליסר שנין וזכה בההוא יומא דעאל לארביסר כדין כתיב (תהלים ב) י"י אמר אלי בני אתה אני היום ילדתיך, מ"ט דהא מקדמת דנא לא הוה ליה ברא ולא שראת עליה נשמתא עלאה דהא בשני ערלה הוה ובגין כך (תהלים קכח, ב) אני היום ילדתיך היום ודאי ילדתיך, אני ולא סט"א כמה דהוה עד השתא, אני בלחודאי .. ואם לבנו ייעדנה, בר תליסר שנין ולהלאה דהא נפקא מרשו דסט"א דאזדמנת ליה מה כתיב כמשפט הכנות יעשה לה, מהו כמשפט הכנות,

תשובה: מובא בחז"ל שגיל הבר מצוה זהו היום שבו הנפש האלוקית גומרת להשתכן בגוף בשלימות, וכדלקמן:

נאמר בקהלת¹: 'עיר קטנה ואנשים בה מעט וכא אליה מלך גדול וסבב אתה ובנה עליה מצודים גדלים. ומצא בה איש מסכן חכם ומלט הוא את העיר בחכמתו ואדם לא זכר את האיש המסכן ההוא'.

ואמרו חז"ל בקה"ר²: 'ד"א עיר קטנה זה הגוף, ואנשים בה מעט אלו איבריו, ובא אליה מלך גדול, זה יצר הרע, ולמה הוא קורא ליצה"ר גדול שהוא גדול מיצר טוב שלש עשרה שנה, וסבב אותה ובנה עליה מצודים גדולים, כמנון ועקמון, ומצא בה איש מסכן וחכם, זה יצר טוב למה קורא אותו מסכן שאינו מצוי בכל הבריות, ואין רובן של בריות נשמעין לו, ומלט הוא את העיר בחכמתו, שכל השומע ליצר טוב נמלט...'

ומבואר הדבר באבות דרבי נתן³: 'יצר הרע כיצד אמרו שלש עשרה שנה גדול יצה"ר מיצר טוב. ממעי אמו של אדם הוא גדל ובא עמו התחיל מחלל שבתות אין ממחה בידו.

¹ח"ב משפטים צח, א. וראה שם קח, א.

¹פ"ט פסוקים יד-טו.

²פ"ט ח.

³פ"ט י"ז מ"ב.

תנינן בכל יומא ויומא חמי קוב"ה לההוא ינוקא דקאי ברשו דערלה ואיהו נפיק מינה ואתמשך לבי ספרא ותבר לה ואזיל לבי כנישתא ותבר לה, מה עביד קוב"ה לההיא נשמתא אעיל לה לאדרא דיליה ויהיב לה מתנן ונבזבזן סגיאין וקשיט לה בקשוטין עלאין עד זמנא דאעיל לה לחופה גו ההוא בר מתליסר שנין ולעילא⁵.

וכ"כ האריז"ל⁶: 'ונבאר מהו ענין יצה"ט ויצה"ר כי הוא עומק גדול. ונלע"ד דבר האמיתי: כי נודע כי כל העולמות הם טו"ר, והנה בעולם העשיה הרע הוא ד' יסודות שהם שמרים של האופנים ואלו נכנסין באדם 'לפתח חטאת רובץ' החומר שהוא הגוף והצורה, שהוא ענין נפשות היסודות כנ"ל. ולא נגמר כניסתן בתשלום עד שלש עשרה

שנה, כי כן הגוף הולך וגדל וגם הנפש הולך וגדל. כי תחלה נכנס נפש הדומם והצומח שהוא הזן, ואח"כ נפש חי בתשלומה עד שהולך ברגליו ומתנענע כרצונו, ואח"כ נכנס בו נפש השכל המעשיי שהוא מזמן הפעטות ואילך, ואח"כ שכל העיוני לדעת בחכמות המלאכות והסחורות והרי נשלמו ד' חלקי הנפש וחומר ארבע יסודות בתשלום י"ג שנה. וזה נקרא גוף האדם ונפש ד' יסודות הנקרא דרך כללות נפש הבהמית, כי כל תאוה להחזיק הגוף כעין הבהמה, וזו הנפש הוא מצד הרע ושמרים דעשיה.

עוד יש נפש הבהמית מצד אופני דעשיה והוא מצד הטוב, וז"ש בריש משפטים: 'כד אתייליד יחבין ליה נפשא דבעירא דכיא מאופני הקודש', כי אופני עשיה נקרא קדושה וטהרה וימין, וד' יסודותיהן עד תשלום י"ג שנה, תחלה ע"י מילה וקריה"ת וחינוך מצות דרכנו, ובתשלום י"ג שנה נגמר כניסת נפש בהמה טמאה שהם ד' יסודות ונפש בהמה טהורה שהוא מאופני קודש, ואז חייב במצות מן התורה. והנה על נפש היסודות אמרו שהיצה"ר נכנס באדם משנולד, כי האדם עצמו הוא נפש דאופני קודש דעשיה, ואחר הי"ג שנה נכנסים הטו"ר שברוח דיצירה הנקרא עולם המלאכים לכן היצ"ט ויצה"ר נקרא מלאכים ממש שהם רוח טוב ורוח רע כמ"ש 'עושה מלאכיו רוחות', כי האדם

⁵תרגום: כעת י"ל ולפרש מי הוא הנקרא בן לקב"ה [עליו נאמר ואם לבנו ייעדנה], בא וטראה כל מי שזוכה [לבחינת נפש] מ"ג שנים ואילך, נקרא בן לכנסת ישראל וכל מי שהוא מבן עשרים שנים ומעלה וזכה בהם [לבחינת רוח], וע"ז נאמר בנינים אתם לה' אלוקים. כשהגיע דוד ל"ג שנים וזכה באותו היום [בנפש דאצילות], ע"ז כתוב בתהלים ע"י דוד 'ה' אמר אלי בני אתה אני היום ילדתיך', מאי טעמא, שהרי לפני כן לא הי' נקרא בן לשכינה, ולא שרתה עליו הנשמה העליונה, כיון שהי' בשנות הערלה, ולכן כתוב אני היום ילדתיך, היום ודאי ילדתיך [כלומר שקבלת את הנשמה החדשה], אני ולא סטרא אחרא כמו שהי' עד עכשיו, אלא אני בלבד .. ואם לבנו ייעדנה מי שהוא מבן שלש עשרה והלאה, שאו הוא יוצא מרשות הסטרא אחרא שהודמנה לו לו בקטנותו ושלטה בו עד כעת. מה כתוב עליו כמשפט הבנות יעשה לה, מהו כמשפט הבנות? שנינו שבכל יום ויום הקב"ה רואה את הילד הזה שנמצא ברשות הערלה - היצה"ר, אך הוא יוצא ממנו [לא מקשיב לו] והוא נמשך לבית הספר, ושובר את היצה"ר [בלימוד תורה], והולך לבית הכנסת ושובר את היצה"ר [בתפלה], מה עושה הקב"ה לאותה הנשמה שאמורה להינתן לו בבר מצוה, הקב"ה מכניס אותה למקום הלימוד שלו בישיבה של מעלה, ונותן לו הרבה דרונות ומתנות, ומקשט אותו בקישוטים עילאים עד הזמן שמכניסים אותו לחופה לתוך אותו הבן מ"ג שנים ואילך.

⁶עץ חיים ש"נ פ"ט.

והמשכיל יבין'.
 וכ"כ אדמו"ר הזקן⁸: 'לפי שגמר ועיקר
 כניסת נפש הקדושה באדם הוא בי"ג שנים
 ויום א' לזכר וי"ב לנקבה שלכן נתחייבו
 אז במצות מן התורה ונעשו בני עונשים'.

⁸מהדו"ת שו"ע או"ח סי' ד ס"ב.

עצמו הוא נפש הטוב מאופנים הנ"ל
 השורה על הגוף דאדמה דד' יסודין לכן נק'
 אדם לשון אדמה. אך הרוח נקרא יצה"ט
 שהוא מעולם היצירה מהטוב שבהם שהם
 רקיעים של היצירה ורוח רע של יצה"ר
 משמרי היצירה נמצא כי האדם הוא הנפש
 דאופנים והתחלת יצה"ר הנכנס כשנולד
 הוא נפש היסודין והיצה"ט שהוא רוח טוב
 דיצירה נכנס אחר י"ג שנים ואז נכנס ג"כ
 הרוח היצה"ר כנ"ל'.

וכ"כ בסדר היום⁷: 'ואמרו חכמי האמת כי
 נפש באה לאדם ביום אשר זכה להמול בשר
 ערלתו ובשם ישראל יכנה ואחר שמגיע
 לי"ג שנה ויום א' זוכה לרוח הוא היצ"ט
 שאמרנו ועם היות שנפש ג"כ מכח הטובה
 היא כי היא מושב ומשכן לרוח וזה בלא
 זה אינם יכולים להיות ושניהם כא' טובים
 אפ"ה אינו יצ"ט בשלמות שהיא בטלה
 במיעוט לגבי יצה"ר השולט עליו מבטן
 אמו מעת שיצא לאויר העולם ובסבתו
 שוכח כל מה שראה וידע אבל בבא לשכון
 עליה הרוח"ק ממדריגה הזו יכולין בין
 שניהם להטותו מדרך הרעה לדרך הטובה
 הבחירה בידו ובידו לבחור בטוב ולמאוס
 ברע ואם לא יעשה בר עונשין הוא ולכן
 עונשין אותו מי"ג שנה ולמעלה אחר שזכה
 לנפש ורוח והצליח בהם זכה לנשמה והוא
 מבן כ' ומעלה ואחר שיש לו נשמה מוחזק
 הוא שלא יחטא ואם יחטא עונשו מרובה
 ועונשין אותו בין מלמעלה בין מלמטה

⁷פירוש משנת בן חמש שנים.

חגיגת הבר מצוה (א)

שאלה: מה המקור לחגיגת בר מצוה?

תשובה: נאמר בפרשת וירא¹: 'ויגדל הילד ויגמל ויעש אברהם משתה גדול ביום הגמל את יצחק'.

ומבואר במדרש רבה²: 'ויגדל הילד ויגמל, ר' הושעיה רבה אמר נגמל מיצר הרע'.

וביארנו מפרשי המדרש שמדובר בסעודת בר מצוה, וכמ"ש בנזר הקודש: 'נגמל מיצר הרע. פי' שנעשה בן י"ג שנה שאז נגמל הנער מיצר הרע שהוא כח התאוה החמרית ונכנס בו כח היצר טוב, ולכן מאז הוא מצוה ועושה, ולשמחה זו עשה אברהם משתה'. וכיפה תואר כתב: 'נגמל מיצר הרע. פירוש שהיה בן י"ג שנה, שאז מתחיל יצר הטוב בנער, וניכר אם בוחר בטוב'.

וכן מצינו בזהר כמ"פ³ שהפליג במעלת וחשיבות החגיגה ביום הבר מצוה, וכדלקמן:

כתוב בזוהר חדש⁴: 'א"ר אלעזר, עד תליסר שנין, אשתדלותיה דב"נ בההוא נפש חייאת. מתליסר שנין ולעילא, אי בעי למהוי זכאה, יתבין ליה תהיא נשמתא

קדישא עלאה, דאתגזרת מכורסי יקרא דמלכא. א"ר יהודה, היינו טעמא דתנינן, בתלת עשר מכילין דרחמי, כמתניתא דרבי אלעזר. רשב"י, זמין למארי מתניתא למיכל בסעודתא רבה דעבד להו⁵, וחפא כל ביתא במאני דיקר, ואותיב לרבנן בהאי גיסא, והוא בהאי גיסא, והוה קא בדח טובא. אמרו ליה מאי בדיחותא דמר בהאי יומא דין משאר יומין. אמר להו, דיומא דין נחתא נשמתא קדישא עלאה, בארבע גדיפין דחיותא, לרבי אלעזר ברי, ובהילולא דא, יהא לי בדיחותא שלימתא. אותביה לר' אלעזר בריה לגביה, אמר תיב ברי תיב, דיומא דין את קדישא, ובעדכא דקדישין. א"ר שמעון מלח חד, ואסחר אשא בביתא נפקי רבנן, חמו קיטורא דהוה סליק מביתא כל ההוא יומא. אתא רבי יוסי ב"ר שמעון בן לקוניא, אשכח לרבנן דהוה תווחו, וקיימי בשוקא. אמר להו, מאי הוא. אמרו ליה, חמי האי קיטורא מאשא דלעילא. האי הוא דקא מכתיבין יומא דין, בכתר"א קדישא לרבי אלעזר. וחמו רבנן, ארבע גדיפין דנשרא, דנחתו באשא, דאסחר ליה ולרבי שמעון אבוהי. יתיב תמן רבי יוסי, עד דאזול אשא. עאל קדמוהי, א"ל, אכתרא וסיתרא, גבהותא על כלא, האי הילולא

⁵בשיחת אחש"פ תשמ"ח הערה 63 (ת"מ ח"ג ע' 157) כותב הרב: 'ועפ"ז י"ל שהחידוש בסיפור הזהר אודות הנהגת רשב"י הוא רק בנוגע לפרטי הדברים בנוגע להילולא זו ('סעודתא רבה .. חפה כל ביתא במאני דיקר .. והוה קא בדח טובא .. בדיחותא שלימתא .. אסחר אשא בביתא .. חמו קיטורא דהוה סליק מביתא כו'). אבל כללות ענין של שמחה ביום הבר מצוה, ה"דבר הרגיל אצל כולם'.

¹פכ"א פ"ח.

²זירא פנ"ג ס"י.

³זירא ג"כ בזהר משפטים שהוא בהלכה 'בר מצוה [ב] - 608.

⁴בראשית י. ג.

לי שאין הלכה כר' יהודה, דאמר סומא פטור מן המצות, עבידנא יומא טבא לרבנן. אעפ"י שהיה כבר חייב. אלא אבשורה שלא היה נודע לו עד עתה רצה לעשות יו"ט. כ"ש על הגעת העת והזמן, שראוי לעשות יו"ט⁹.

וכתב המגן אברהם¹⁰: 'כ' בילקוט חדש בליקוטים סי' כ"ט שמצוה על האדם לעשות סעודה ביום שנעשו בנו בר מצוה כיום שנכנס לחופה ומשמע דהיינו ביום שנכנס לשנת י"ד'.

ובאשל אברהם (בוטשאטש)¹¹ כתב: 'שמעתי שי"א שביום שנעשה בר מצוה יתענה, וכמדומה שלא נהגו כן כלל. והרי בחתונה (ששנה לגדלות בר מצוה, בבחינת שבענו בבוקר, כמ"ש במק"א) שייך מצד שכעין עשרת ימי תשובה כי מוחלין כו', משא"כ כניסה למצוות צריכה להיות כשמחה של מצוה ועושים סעודה היטב'.

וכתב הבן איש חי¹²: 'וישתדל לעשות סעודה לאוהבים וריעים ויזמין בה תלמידיו

ועוד כתוב שם⁷: 'ביום חתונתו חתנות דא ממאן הוא א"ר פנחס מההוא אום. חתונתו של אותו אום שלו. מהו חתונתו ביומא דכשרן למעבד פיקודי אורייתא דהוא חדותא דצדיקא. ואימתי כשרן א"ר יצחק מתליסר שנין ולעילא דההוא יומא חובתא על צדיקא למיעבד חדותא דלבא כיומא דסליק לחופה'.

כתב המהרש"ל⁸: 'וסעודת בר מצוה שעושים האשכנזים, לכאורה אין לך סעודת מצוה גדולה מזו, ושמה יוכיח עליה. ועושים שמחה, ונותנים למקום שבת והודיה, שזכה הנער להיות בר מצוה, וגדול המצוה ועושה, והאב זכה שגדלו עד עתה, להכניסו בכרית התורה בכללה. וראיה להדיא ספ"ק דקדושין (לא, א) שאמר רב יוסף לבסוף, השתא דאמר ר'

⁶תרגום: א"ר אלעזר עד י"ג שנה העסק של אדם בעולם הוא באותה נפש חיה [נפש הבהמית]. מי"ג שנה ואילך אם רוצה להיות זכאי וצדיק, נותנים לו אותה נשמה קדושה עליונה, שנחצבה מכסא כבודו של המלך. אמר ר"י זה הטעם שלמדנו בברייתא שחיבר רבי אלעזר בענין של י"ג מדות הרחמים, ששם מסופר שרשב"י הוזמן את התנאים, לאכול בסעודה גדולה שעשה להם, וכיסה את כל ביתו בבגדים יקרים, והושיב את החכמים בצד אחד של השלחן והוא ישב בצד השני, ושמן שמחה גדולה, אמרו לו מדוע שמח אדוננו היום יותר משאר הימים, אמר להם כיון שביום הזה יורדת נשמה קדושה עליונה ע"י ארבע כנפי חיות הקודש לבני ר"א, ובסעודה הזו תהי' לי שמחה שלימה. הושיב את רבי אלעזר לידו, ואמר שב בני שבי, כי היום אתה קדוש ואתה נכנס בגורל ישראל הקדושים, הוכיזי רשב"י איוה שם, ואש סיבבה את הבית, ולכן יצאו החכמים מהבית, וראו עשן שעולה מהבית כל היום מהאש של מעלה. הגיע רבי יוסי בר"ש בן לקוניא, ומצא את החכמים שעומדים בשוק ותמהים, אמר להם למה אתם כאן, ענו לו תראה את העשן מהאש של מעלה, כי היום מכתירין בכתר קדוש את רבי אלעזר, וראו חכמים כעין ארבע כנפי נשר שירדו ונכנסו לתוך האש שסיבבה את ר"א ורשב"י, ישב שם רבי יוסי עד שהסתלק האש, ואז הוא נכנס, ואמר לרשב"י, הכתרת הנשמה בסתר לר"א, גדולה מהכל ואיכל שהשמחה תהי' שלימה.

⁷בראשית טו, ד.

⁸ש"ש ב"ק פ"ו סי' לו.

⁹שו"ת לבושי מרדכי או"ח מהדו"ק סי' לו: וי"ל דלא מצינו יו"ט והודא רק על העבר, כמ"ש הר"ת בסוף ר"א דמילה [שבת קל"ו ע"ב בתוד"ה אבין לענין ברכת הודיה, אבל על העתיד לא שייך הודאה, וא"כ ר' יוסף דסבר מעיקרא דכל המצות שעשה היו באינו מצווה ועושה ואין שכרה כמו מצווה ועושה, להכי מאן דאל' דלא כר"י ואדרבא חייב במצות, אם כל המצות היו במצווה ועושה ונכפל שכרו מעיקרא, לכן עבד סעודה ויו"ט על העבר, משא"כ בבר מצוה. ואפשר דמשו"ה המצוה על האב שיהיה מחנכו שהוא מצוה מדברי קבלה [משלי כב, ו] חנוך לנער על פי דרכו, וזה תכלית גם כי יזקין וגו', וכיון שזכה והגיע לזמן הזה, נמצא שהיה חינוכו לתכלית הנרצה והיה מצווה ועושה לחנכו'.

¹⁰או"ח סי' רכה ס"ק ד.

¹¹סי' רכה.

¹²ש"א ראה הי"ו.

חכמים וירבה בסעודה ושמחה כיד ה' הטובה עליו, שמסעודה זו יהיה סניגוריא גדולה על ישראל שיאמרו מליצי יושר לפני הקב"ה, רבש"ע ראה בניך כמה הם שמחים על אשר נכנסים בעול מצותיך'.

וזלה"ק של הרבי¹³: 'במענה על מכתבו ממוצש"ק, בו שואל איך לעשות את הבר מצוה של בנם .. אם בחשאי או בפומבי, אבל אינו כותב הטעמים באופן כזה או כזה. ולכאורה כשנכנס איש היהודי בגיל מצות אינו מוכן מפני מה לעשות זה בחשאי, אפילו בימים מקדם, ובפרט בדורנו עלוב זה, אשר כל ענין של תומ"צ, יש לחזקו ולחקוק בזכרון כל אלו השייכים לזה, ככל היכולת והאפשריות. מוכן שאין כוונתי בהנ"ל לבזבז מעות אלא שתהי' מסיבה תורנית חסידותית והמשתתפים יאחלו לבנם שיגדל להיות יר"ש חסיד ולמדן, וכבר ידוע פתגם רבוה"ק וואס א חסידישער פארבריינגען קען אויפטאן קען מלאך מיכאל ניט אויפטאן - נדפס בקונ' קובץ תהלים - וגם יעיין בזו"ח בראשית (י, ג. טו, ד) בענין שמחת בר מצוה'.

¹³אג"ק ח"י עמ' שעו.

חגיגת הבר מצוה (ב)

שאלה: האם לסעודת הבר מצוה יש דין של סעודת מצוה?

לעול אבל שעת קבלת התורה להכנסתם לכלל חיוב להיות כמצווין ועושיין זה ודאי הוי שמחה ממש ולכ"ע בעינן לכם ולכך ה"נ פדיון הבן וכל המצות כיון דלאו ליהנות נתנו אין בו שמחה אבל סעודת בר מצוה דהוי יום הכנסתו לכלל מצוה ועושה לכך היום הזה כיום מ"ת דהכל מודים דבעינן לכם. לכך זה הוי סעודה שיש בו שמחה ואף דאין אומרים שהשמחה במעונו מ"מ הרי במילה ג"כ אין אומרים שהשמחה במעונו ומ"מ אוסר. ואף הנ"י לא קאמר רק מכח צערא דינוקא. אבל בלא"ה הוי מודה ולכך בסעודת בר מצוה נראה דהוי סעודה שיש בה שמחה הכנסתו לכלל מצווה ועושה והוי כיום מ"ת דהוי ב' שמחה ולכך אסור לאבל לכנוס שם⁴ ואינו דומה לסיום דסיום הלימוד לא הוי שמחה לכך אף לדעת הר"מ אסור ולדידן בלא"ה בכל ענין אסור כנלפע"ד נכון'.

שאלה: מה דין הסעודה כאשר איננה נעשית בזמן שנכנס הנער לחיוב מצוות?

תשובה: כתב המהרש"ל שם: 'אכן הבר מצוה גופא [שאין עושיין בזמנו] לא ישר בעיני. שרובן אין להם ב' שערות. וא"כ

תשובה: כתב המהרש"ל¹: 'וסעודת בר מצוה שעושים האשכנזים, לכאורה אין לך סעודת מצוה גדולה מזו, ושמה יוכיח עליה. ועושים שמחה, ונותנים למקום שבח והודיה, שזכה הנער להיות בר מצוה, וגדול המצוה ועושה, והאב זכה שגדלו עד עתה, להכניסו בברית התורה בכללה. וראיה להדיא ספ"ק דקדושין (לא, א) שאמר רב יוסף לבסוף, השתא דאמר ר' חנינא גדול המצוה ועושה כו', מאן דאמר לי שאין הלכה כר' יהודא, דאמר סומא פטור מן המצות, עבידנא יומא טבא לרבנן. אעפ"י שהיה כבר חייב. אלא אבשורה שלא היה נודע לו עד עתה רצה לעשות יו"ט. כ"ש על הגעת העת והזמן, שראוי לעשות יו"ט²'.

הגר"ש קלוגר³ כתב: 'בסעודת בר מצוה דהוי ב' שמחה דהסעודה זו נצמח דהוי כיום מ"ת כמ"ש חז"ל הכל מודים בעצרת דבעינן נמי לכם וכו' וא"כ מוכח דביום מ"ת יש שמחה ולכ"ע בעינן לכם והיינו אף דמצות לאו ליהנות נתנו היינו אם כבר קבלו התורה אז שייך פרש"י בטעם מצות לאו ליהנות נתנו דלעול על צואריהן נתנו ולכך גוף קיום המצוה לא הוי הנאה רק

⁴ראה מדרך - קיצור דיני שמחות (גרליק) פנ"ד סי' ט ע' 243. וש"נ.

¹ביש"ש ב"ק פ"ז סי' לו.

²ראה מחצית השקל על מג"א סי' רכה ס"ק ד.

³ש"ת טוב טעם ודעת מהדורא תליתא ח"ב סי' פו.

איך יוציאו אחרים ידי חובתן בתפילה ובברכת המזון⁵. ואם נאמר מן הסתם אוקמינן אחזקה שהביא ב' שערות, בפרט במילתא דרבנן. ואף שברכת המזון דאורייתא הוא. מ"מ מן התורה היה יוצא בברכת הקטן. אלא שרבנן אמרו שאינו מוציא הגדול. א"כ מיד כשיגיע ל"ג שנים ויום אחד יעשו הסעודה, ויחנכוהו לברך ברכת המזון, ולהתפלל באקראי. ומאחר שלא נעשה בזמנו, ועכשיו ג"כ אינו ידוע זמנו. למה יקרא סעודת מצוה. ואינו דומה לסעודת מילה ופדיון הבן, אפילו עבר זמנו הראשון. מ"מ כל יומן בני חיובא נינהו, זמנן הוא, שלא לאחר המצוה. משא"כ בנדון זה, דשמא עדיין לא הגיע זמנו. ומכח שנוקמה אחזקה. היה לו לחנכו מיד, ולעשות סעודה. ומ"מ נראה, היכא שמחנכין הנער לדרוש על הסעודה מעין המאורע. לא גרע מסעודת חנוך הבית ...!

א"כ ראינו בדברי המהרש"ל שכאשר חגיגת הבר מצווה היא בזמן חיובו במצוות ודאי שגדרה 'סעודת מצווה', אך כאשר אין זה בזמן חיוב המצוות אז יכול זה להחשב סעודת מצווה אם הנער דורש שם.

וכתב החוות יאיר⁶: 'ולפענ"ד זה הכלל שבלשון בני אדם לא נכלל במלת סעודה רק כשמומנין שם קרואים ולא נקרא סעודות מצוה אלא כשאסיפות בני אדם הוא בשביל המצוה או היתר הדרוש שכבר

יצא מפי הקדמונים מפני שהדרוש בא מחמת הסעודה וכל המסובים בני הסעודה מקשיב' לקול הדורש שכך ראוי להיות דלא כמנהג מקולקל של ההמוניים מש"כ מה ששם קצת ת"ח שיש ביניהם ד"ת אינו מספיק כמ"ש לעיל וראיה עוד מסעודת עיבור החודש דבלי ספק דאין נכנסים רק גדולים ות"ח ואפ"ה לולי שהסעודה עצמה היא של מצוה לא היתה בשם ס"מ'.

וכתב המגן אברהם⁷: 'כ' בילקוט חדש בליקוטים סי' כ"ט שמצוה על האדם לעשות סעודה ביום שנעשו בנו בר מצוה כיום שנכנס לחופה ומשמע דהיינו ביום שנכנס לשנת י"ד וביש"ש פ"ז דב"ק כ' דאם הנער דורש הוי סעודת מצוה אפ"י אינו באותו יום'.

וכך כותב הרבי⁸: 'במש"כ ע"ד חגיגת בר מצוה שחלה בחה"פ - ע"פ מש"כ בז"ח בראשית גודל השמחה ביום זה - מובן שצ"ל איזו מסיבה של שמחה ביום זה עצמו. ומובן שיכול לערוך עוד מסיבה בימים שלאח"ז בזמן ואופן המתאים ובלבד שישמיעו בה ד"ת וחסידות'.

ולמעשה נהוג שגם בחגיגה בזמנה דורש הנער בדברי תורה, וחוזר מאמר דא"ח, וכמ"ש הבן איש חי⁹: 'וסעודה זו נקראת סעודת מצוה .. וחיושבים יברכו את הבן שיזכה לתורה ויראת שמים וקיום המצוות,

⁷או"ח סי' רכה ס"ק ד.
⁸אג"ק ח"ט ע' ריח.
⁹ש"א ראה ח"ו.

⁵א"ר סי' רכה ס"ק ד.
⁶שו"ת סי' ע.

מצוה חביבה שהנער עושה'.

והגדולים שבקרואים יניחו ידיהם על ראשו ויברכו אותו בברכת כהנים, ואם יודע הבן לדרוש בד"ת ידרוש דבר בעתו מה טוב, ואם לאו ידרוש האב, ואם לאו ידרוש ת"ח אחד מן הקרואים'.

וכ"כ הרב¹⁰: 'ובכלל ידוע דעתי, שביום הבר מצוה צריך לעשות ענין של שמחה (כמובן הקשורה בענין של אורה זו תורה, ז.א. שהבר מצוה יחזור דא"ת וכו' וגם מבין הנאספים), וכמובן מגודל השמחה דיום זה כמבואר בזהר חדש פ' בראשית'.

מנהג נאה מצאנו בכמה פוסקים שיש נוהגים לכבד הנער בזימון, וכמו שמובא במנהגים דק"ק וורמיישא¹¹: 'והמנהג שהנער בר מצוה מברך ברכת המזון מזומן על אותו סעודה'.

וכ"כ בערוך השולחן¹²: '.. ואע"ג דבדאורייתא לא מוקמינן קטן בן י"ג שנה בחזקה שהביא שתי שערות וצריך בדיקה מיהו לצרפו לזימון אין חשש אמנם שהוא יוציא אחרים צריך בדיקה דווקא [שם] אך אם כולם מברכים בפ"ע והוא אינו אומר רק ברכת הזימון אין חשש [שם] וכן המנהג הפשוט שמי שנעשה בר מצוה ועושין סעודה הוא מברך'. ובשו"ת מהר"ם בריסק¹³: 'והי' מקום לומר שבלילה הראשונה של כניסת י"ד שהמנהג שהנער מברך ברכת הזימון בעשרה והוא

¹⁰אג"ק ח"ט ע' רעא, וראה עוד מכתבים והוראות בנידון זה בהלכה הבאה.

¹¹אות רפט.

¹²או"ח סי' קצט ס"ד.

¹³ח"ב סו"ס סח.

חגיגת הבר מצוה (ג)

ראינו שסעודת הבר מצוה בזמן חיובה נקראת סעודת מצווה, אך גם שלא בזמנה במידה ודורש בדברי תורה הרי זה נחשב זה לסעודת מצווה.
שאלה: עד כמה חשוב שחגיגת הבר מצווה תהיה דווקא ביום הבר מצווה עצמו?

ותשובה: ראינו שאחד ממקורות החגיגה נלמד מהפסוק בפרשת וירא¹ ושם מזכירה התורה שהיה זה ביום הגמל וכמ"ש: 'וַיִּגְדֹּל הַיֶּלֶד וַיִּגְמַל וַיַּעַשׂ אֲבָרָהָם מִשְׁתֶּה גָדוֹל בְּיוֹם הַגְּמִל אֶת יִצְחָק'.
ובשו"ת מהר"ם בריסק² דן באריכות דן בחשיבות החגיגה ביום הבר מצוה דוקא ולא לדחותה, ונקודת הדברים הם, ש: 'החיוב לעשות הסעודה תיכף כשנכנס לשנת י"ד .. א"כ הם שני ענינים נפרדים בהגעת הזמן שנעשה בר מצוה הוי סעודת מצווה מכח גדול המצווה ועושה וכן העתיק הא"ר והפרמ"ג, וכשדורש הוי סעודת מצווה מטעם אחר כמו בחינוך הבית ולא קרב זה אל זה, וא"כ אם איחר ולא עשה סעודה בהגיע הנער לשנת י"ד הו"ל מעוות אשר לא יוכל לתקן כמו שנראה מהמהרש"ל ז"ל הנ"ל'.
וכן מצינו במכתבי הרבי הרבה פעמים הדגשה שצריך להקפיד עשות את הבר מצוה ביומה³ ולכל הפחות התוועדות עם עשרה אנשים ביום הבר מצוה עצמו,

ותשובה: ראינו שאחד ממקורות החגיגה נלמד מהפסוק בפרשת וירא¹ ושם מזכירה התורה שהיה זה ביום הגמל וכמ"ש: 'וַיִּגְדֹּל הַיֶּלֶד וַיִּגְמַל וַיַּעַשׂ אֲבָרָהָם מִשְׁתֶּה גָדוֹל בְּיוֹם הַגְּמִל אֶת יִצְחָק'.
ובשו"ת מהר"ם בריסק² דן באריכות דן בחשיבות החגיגה ביום הבר מצוה דוקא ולא לדחותה, ונקודת הדברים הם, ש: 'החיוב לעשות הסעודה תיכף כשנכנס לשנת י"ד .. א"כ הם שני ענינים נפרדים בהגעת הזמן שנעשה בר מצוה הוי סעודת מצווה מכח גדול המצווה ועושה וכן העתיק הא"ר והפרמ"ג, וכשדורש הוי סעודת מצווה מטעם אחר כמו בחינוך הבית ולא קרב זה אל זה, וא"כ אם איחר ולא עשה סעודה בהגיע הנער לשנת י"ד הו"ל מעוות אשר לא יוכל לתקן כמו שנראה מהמהרש"ל ז"ל הנ"ל'.
וכן מצינו במכתבי הרבי הרבה פעמים הדגשה שצריך להקפיד עשות את הבר מצוה ביומה³ ולכל הפחות התוועדות עם עשרה אנשים ביום הבר מצוה עצמו,

ותשובה: ראינו שאחד ממקורות החגיגה נלמד מהפסוק בפרשת וירא¹ ושם מזכירה התורה שהיה זה ביום הגמל וכמ"ש: 'וַיִּגְדֹּל הַיֶּלֶד וַיִּגְמַל וַיַּעַשׂ אֲבָרָהָם מִשְׁתֶּה גָדוֹל בְּיוֹם הַגְּמִל אֶת יִצְחָק'.
ובשו"ת מהר"ם בריסק² דן באריכות דן בחשיבות החגיגה ביום הבר מצוה דוקא ולא לדחותה, ונקודת הדברים הם, ש: 'החיוב לעשות הסעודה תיכף כשנכנס לשנת י"ד .. א"כ הם שני ענינים נפרדים בהגעת הזמן שנעשה בר מצוה הוי סעודת מצווה מכח גדול המצווה ועושה וכן העתיק הא"ר והפרמ"ג, וכשדורש הוי סעודת מצווה מטעם אחר כמו בחינוך הבית ולא קרב זה אל זה, וא"כ אם איחר ולא עשה סעודה בהגיע הנער לשנת י"ד הו"ל מעוות אשר לא יוכל לתקן כמו שנראה מהמהרש"ל ז"ל הנ"ל'.
וכן מצינו במכתבי הרבי הרבה פעמים הדגשה שצריך להקפיד עשות את הבר מצוה ביומה³ ולכל הפחות התוועדות עם עשרה אנשים ביום הבר מצוה עצמו,

ותשובה: ראינו שאחד ממקורות החגיגה נלמד מהפסוק בפרשת וירא¹ ושם מזכירה התורה שהיה זה ביום הגמל וכמ"ש: 'וַיִּגְדֹּל הַיֶּלֶד וַיִּגְמַל וַיַּעַשׂ אֲבָרָהָם מִשְׁתֶּה גָדוֹל בְּיוֹם הַגְּמִל אֶת יִצְחָק'.
ובשו"ת מהר"ם בריסק² דן באריכות דן בחשיבות החגיגה ביום הבר מצוה דוקא ולא לדחותה, ונקודת הדברים הם, ש: 'החיוב לעשות הסעודה תיכף כשנכנס לשנת י"ד .. א"כ הם שני ענינים נפרדים בהגעת הזמן שנעשה בר מצוה הוי סעודת מצווה מכח גדול המצווה ועושה וכן העתיק הא"ר והפרמ"ג, וכשדורש הוי סעודת מצווה מטעם אחר כמו בחינוך הבית ולא קרב זה אל זה, וא"כ אם איחר ולא עשה סעודה בהגיע הנער לשנת י"ד הו"ל מעוות אשר לא יוכל לתקן כמו שנראה מהמהרש"ל ז"ל הנ"ל'.
וכן מצינו במכתבי הרבי הרבה פעמים הדגשה שצריך להקפיד עשות את הבר מצוה ביומה³ ולכל הפחות התוועדות עם עשרה אנשים ביום הבר מצוה עצמו,

ותשובה: ראינו שאחד ממקורות החגיגה נלמד מהפסוק בפרשת וירא¹ ושם מזכירה התורה שהיה זה ביום הגמל וכמ"ש: 'וַיִּגְדֹּל הַיֶּלֶד וַיִּגְמַל וַיַּעַשׂ אֲבָרָהָם מִשְׁתֶּה גָדוֹל בְּיוֹם הַגְּמִל אֶת יִצְחָק'.
ובשו"ת מהר"ם בריסק² דן באריכות דן בחשיבות החגיגה ביום הבר מצוה דוקא ולא לדחותה, ונקודת הדברים הם, ש: 'החיוב לעשות הסעודה תיכף כשנכנס לשנת י"ד .. א"כ הם שני ענינים נפרדים בהגעת הזמן שנעשה בר מצוה הוי סעודת מצווה מכח גדול המצווה ועושה וכן העתיק הא"ר והפרמ"ג, וכשדורש הוי סעודת מצווה מטעם אחר כמו בחינוך הבית ולא קרב זה אל זה, וא"כ אם איחר ולא עשה סעודה בהגיע הנער לשנת י"ד הו"ל מעוות אשר לא יוכל לתקן כמו שנראה מהמהרש"ל ז"ל הנ"ל'.
וכן מצינו במכתבי הרבי הרבה פעמים הדגשה שצריך להקפיד עשות את הבר מצוה ביומה³ ולכל הפחות התוועדות עם עשרה אנשים ביום הבר מצוה עצמו,

⁴אנ"ק חכ"ב ע' כב.
⁵אנ"ק חכ"ב עמ' לד.

¹כא, ח.
²ח"ב סי' סח.
³ראה גם לקו"ש לה עמ' 278. אנ"ק ח"ט עמ' קצו.

תורה והתעוררות, במסיבה של לפחות עשרה גדולים, ולאחרי זה תהי' לגימה עלי' אמרו חז"ל גדולה לגימה שמקרבת וכו' ויברכוהו בהמצטרך לו בגשמיות וברוחניות.

ולמעשה מנהגנו כמ"ש הרבי הרי"ץ⁶, הובא בספר המנהגים⁷: 'מנהגי ליובאוויטש - [ביום הבר מצוה] אחרי תפלת שחרית מתאספים ביחד, הוריו של הבר מצוה אומרים כמה מילים לכבוד השמחה, לאחר מכן חוזר הבר מצוה מאמר חסידות, ומכבדים את המסובים בבלעקאך [=מזונות] ומשקה, ובערב עושים סעודה'.

א"כ ראינו את חשיבות השמחה ביום הבר מצוה עצמו, במסיבה של לפחות עשרה שבה ידבר הבר מצוה בדברי תורה, ומנהגנו שלאחר שחרית אומרים דברי ברכה וחוזר הנער מאמר חסידות, מגישים מיני מזונות ומשקה ובערב עושים סעודה.

וכאשר אי אפשר לעשות את הסעודה בערב של מוצאי הבר מצוה יש להקדים ולעשות בליל הבר מצוה וכמ"ש הרבי לגבי בר מצוה שחל כח' מנחם אב⁸: 'ובמ"ש אודות הסעודת מצוה, יש לברר אם יש מנהג במקום בכגון דא, ובאם לאו, הרי יש לעשותה כזמנה, ז.א. ליל ח' מנ"א, ובאם אי אפשר מאיזה טעם שיהי', בשבת שלאחריו'.

ובמידה ואינו יכול לעשות סעודה חגיגית ברוב עם בליל וכן במוצאי הבר מצוה, יכול לעשות זאת בימים שלאחר מכן. וכמ"ש הרבי⁹: 'במש"כ ע"ד חגיגת בר מצוה שחלה בחה"פ - ע"פ מש"כ בזו"ח בראשית גודל השמחה ביום זה - מובן שצ"ל איזו מסיבה של שמחה ביום זה עצמו. ומובן שיכול לערוך עוד מסיבה בימים שלאח"ז בזמן ואופן המתאים ובלבד שישמיעו בה ד"ת וחסידות'.

וכן¹⁰: 'לכתבו ע"ד התועדות דבר מצוה - ע"פ מש"כ בז"ח (בראשית טו, ד) מובן שכדאי לעשות [עכ"פ בעשרה, עדה שלימה] באותו היום התועדות, ומובן שאפשר לעשות לאח"ז עוה"פ ברב עם יותר'.

א"כ ראינו שבנוסף להתועדות של שמחה שבבוקר הבר מצוה עצמו, במידה ואינו יכול לעשות סעודה חגיגית ברוב עם במוצאי הבר מצוה, יכול לעשות זאת בליל הבר מצוה או עכ"פ בימים שלאחר מכן¹¹.

שאלה: האם אפשר להקדים את חגיגת הבר המצוה ?

תשובה: הרבי כותב¹²: 'חגיגת בר מצוה ענינה (וזהו גם ה'רמיזא באורייתא' שלה) שנגאל מיצר הרע. וביתר ביאור בזו"ח

⁹אג"ק חי"ט ע' ריח.

¹⁰אג"ק חי"ט ע' תו.

¹¹וראה גם שו"ת דברי מלכאל ח"א סי' ג.

¹²שלחן מנחם ח"ג ע' שמב.

⁶לקו"ד ח"ב ע' רסח.

⁷ע' 75.

⁸אג"ק חט"ו עמ' רנו.

בראשית: ביומא דכשרן למעבד פיקודי
אורייתא .. מתליסר שנין ולעילא דההוא
יומא חובתא .. למעבד חדוותא דלבא
כיומא דסליק לחופה - שעפי"ז פשוט שאין
כל מקום לחגיגה ביחד עם היצר הרע קודם
שנגמל. משא"כ מתליסר שנין ולעילא'.

[אך למרות זאת, אם זה האפשרות לעשות
מסיבה שבזכותה יתוסף בלימוד התורה
בנוסף לחגיגה ביום הבר מצווה כתב
הרב¹³: 'במענה למכתבו אודות חגיגת
הבר מצווה של בנם שי'. הנה יעיין בזו"ח
בראשית טו, ד, סיבת חגיגה זו שמזה
פשוט מתי זמנה הוא, ואם ברצון מי שהוא
לעשות איזה חגיגה מקודם לזה מאיזה
סיבה שתהי', הרי מהיכי תיתי, אם יתוסף
עי"ז בלימוד התורה וקיום המצות, ולמה
יגרע זה הדרך להחזקת היהדות מדרכים
אחרים'].

¹³אנ"ק חט"ז ע' קנ.

מנהגי חגיגות הבר מצוה

שאלה: ראינו שכתבו הפוסקים שבחגיגת הבר מצוה צריך לדרוש בדברי תורה, מה מנהגנו בכך?

דחגה"ס התש"נ: 'וכמנהג ישראל שאמירת ענין בתורה ע"י הבר מצוה היא כפלפולא דאורייתא .. וכיון שסדר ומנהג זה הולך ומתפשט בתפוצות ישראל, הרי זו הוכחה שזהו מנהג טוב, ועד לפס"ד הרמב"ם ש'מנהגות' שנתפשטו בתפוצות ישראל מקבלים התוקף דמצות עשה ומצות לא תעשה'.

שאלה: האם למנהגנו צריך להפסיק את נער הבר מצוה באמצע הדרשה כפי שמקובל בכמה קהילות?

תשובה: כותב הרבי¹: 'במ"ש ע"ד המנהג להפסיק החתן וכיו"ב באמירת חד"ת ומאמר (וי"ל שהתחלתו הי' - מפני שלא לבייש מי שאין לו) ידוע מענה כ"ק מו"ח אדמו"ר על כגון דא, שלאחרי שיאמר המאמר כולו יתחיל עוה"פ ואז יפסיקוהו'.

ובאג"ק²: 'ואף שמעמיד אני על החזקה שבטח בנדון דידי' ה' זה חזרת דא"ח וגם הבכנ שמזה, בכ"ז יש ריעותא בחזקה זו מפני המנהג שמפסיקים באמצע כו' ושלמההוני ישנם גם מאנ"ש נוהגים

תשובה: מובא במכתבי הרבי כו"כ פעמים על ענין חזרת נגלה וחסידות כבר מצוה, לגבי חסידות כותב הרבי¹: 'צריך להכין .. מאמר בחסידות וגם לאמרו'. ובמכתב נוסף²: 'מהנכון לחזור - הברמ"צ המאמר ד"ה איתא במדרש תהלים, וקל ללמדו בע"פ'. וכן במכתב בלקו"ש³: 'ונהג אצל כו"כ מאנ"ש שי' לומר (לחזור) בסעודת בר מצוה מאמר דא"ח המתחיל ומבאר מאמר ר"א הנ"ל'.

(2) לגבי נגלה כותב הרבי בשם הרבי הרי"ץ⁴ שסיפר ביחס לבר מצוה שלו: 'לומדות בנגלה למדתי בע"פ, אבל לא אמרתי'. ובמכתב כותב הרבי⁵: 'במ"ש ע"ד דרשה בנגלה ליום הבר מצוה - הנה לדעתי ברור שצריך להכין לא רק מאמר בחסידות וגם לאמרו אלא גם ענין בנגלה. ובאם לדרוש גם הענין בנגלה, בזה מנהגים חלוקים'.

אך לאחמ"כ הרבי הורה שיאמרו גם את הענין בנגלה, כפי שמובא בילקוט בר מצוה⁶ שזו הוראה מהרבי ביחידות להרב ישראל ליכוב על מנת לפרסם, ולאחמ"כ הרבי דיבר על כך ברבים⁷ בשחת ליל ד'

¹אג"ק חי"ז ע' רל.

²אג"ק חי"ט ע' קיא.

³חט"ז עמ' 499.

⁴תו"מ רשימות היומן ע' כו.

⁵אג"ק חי"ז ע' רל.

⁶ע' 7 הערה 5.

⁷תו"מ ח"א ע' 162.

⁸אג"ק חט"ז ע' צד.
⁹חט"ז ע' ג (ושם ע' רלב).

כן! ואפילו את"ל דאזלת לקרתא עבדת כנימוסא הרי ישנה בכגון דא הוראת כ"ק מו"ח אדמו"ר, שצוה להשלים ואח"כ להתחיל פעם שני ולהפסיק'.

ולהעיר ג"כ משו"ת דברי יציב¹⁰ שכתב: 'ולא כמנהג בורות שאף בנער בר מצוה מפסיקין אותו הע"ה ר"ל מיראתן שיתביישו, ואין לי כח למחות אך לבי כואב לי על חילול כבוד התורה ולומדיה מהערב רב שקמים על נפשות ישראל כי כסלא לאוגיא בנפש וגוף, שחה לעפר נפשינו ברוחניות ודבקה לארץ ר"ל בגשמיות, שהסכנות גדולות מהמסטינים והמקטרגים רח"ל אשר כמעט מאז היתה יהודה לגוי לא נהיתה כזאת, ואך השם הטוב האב הרחמן והפודה ומציל הנפשות והגופות יחוס וירחם על כרמו ועירו ונחלתו, ויקבץ נדחינו מארבע כנפות הארץ ברוח משפט וצדקו'.

שאלה: האם יש ענין של שמחה בסעודה זו?¹¹

תשובה: כתב הלבוש¹²: 'כל מצוה שכתוב בה שמחה מברכין שהשמחה במעונו, כגון ברכת חתנים דכתיב בה קול ששון, וכן סיום מסכת או בר מצוה לתינוק יש לברך שהשמחה במעונו, דכתיב פיקודי ה' ישרים משמחי לב, אלא שאין נוהגין כן'.

והחתם סופר בדרשות¹³ כתב: 'בילקוט חדש כתוב לעשות סעודה ואמרתי שהוא מצוה ראשונה שמקיים הנער מיד בכניסת שנת י"ד בצה"כ הוא שש ושמש שזוכה לקבל עול מצות השם אלוקיו, והשמחה היא מ"ע דאורייתא לעבדו בשמחה ובטוב לבב מרוב כל, ואמרתי שלא נתפרש בתורה לשמוח ביום מ"ת הקדושה אלא תלה היו"ט והשמחה ביום הביכורים וקציר חטים כי לא יתכן שיצוה אותנו במצות עשה שנתחייב לשמוח בקבלת עול על צוארינו, א"כ שמחה זו היא גופא עול היא על צוארינו, אלא הקב"ה לא צוה ואנחנו שמחים מעצמינו שזכינו לקבל עול תורתינו עלינו וכן ביום הבר מצוה עכ"ל'.

הרבי בשיחת ש"פ ויקהל - פקודי¹⁴, אמר: 'עה"פ ויאמר אלקים יהי מאורות גו', איתא בזהר: 'ר' פנחס פתח כהאי קרא צאינה וראינה בנות ציון במלך שלמה בעטרה שעטרה לו אמו . . . ביום חתונתו . . מהו חתונתו, ביומא דכשרן למעבד פיקודי אורייתא דהוא חדוותא דצדיקא, ואימתי כשרן, א"ר יצחק מתליסר שנין ולעילא, דההוא יומא חובתא על צדיקא למיעבד חדוותא דלבא כיומא דסליק לחופה'. והיינו, שביום הבר-מצוה צ"ל שמחה ('חדוותא') כמו ביום החתונה. אינני יודע מדוע לא הובא ענין זה בשו"ע. וגם בשער הכולל, שבו מובא ענין מהזהר בנוגע לבר-מצוה מובא מ"ש בזהר כמה דפים לפנינו,

¹³פרשת ויחי בד"ה וירא יוסף שם בא"ד.

¹⁴פ' החודש, מבה"ח ניסן, ה'תשט"ו (תו"מ ח"ג ע' 352) בלתי מוגה.

¹⁰חאו"ח סי' יד, וראה גם בשו"ת או נדברו ח"ג סי' עג.

¹¹ראה גם בפוסקים שהובאו בהלכה בר מצוה [ה] (611) אודות גדר סעודת מצווה זו וראה גם שו"ת טוב טעם ודעת מהדורא תליתאי ב סי' פו.

¹²מנהגים שבסוף או"ח סל"ה.

שרשב"י עשה שמחה גדולה ביום שנעשה בנו בר-מצוה; אבל מלבד זה ישנו הוזהר הנ"ל (כמה דפים לאח"ז) שבו מדובר (לא רק על בנו של רשב"י, אלא) על כאו"א מישראל, שביום הבר-מצוה צ"ל אצלם שמחה כמו ביום החופה, כנ"ל. וכשם שבשמחת חתונה חייבים כולם לשמח את החתן ולהיות בשמחה, כן הוא בשמחת בר-מצוה. חתן הבר-מצוה עצמו טרוד הוא מסתמא בהכנות לאמירת ה'דרשה'... אבל הציבור כולו, צריך להיות בשמחה.

וטעם השמחה, כיון שמצטרף לעולם יהודי נוסף שעתיד לקיים תומ"צ. והרי ענין זה מוסיף שמחה גם מצד חשבון בגשמיות דכיון 'שכל ישראל ערבים זה בזה', הרי כאשר מצטרף עובד נוסף, נעשית המלאכה של כל השאר קלה יותר, ולכן צריכים הם להיות בשמחה, על הצטרפותו של עובד נוסף שיסייע בעבודתם'.

בגדי שבת ביום הבר מצווה
מנהגי דק"ק וורמיישא¹⁵: 'האב מלביש את בנו לבר מצוה מלבושים חדשים ונאים, מלבשן בראשונה בכניסת שבת'¹⁶.

¹⁵אות רפט.

¹⁶וילהעיר ממ"ש הבן איש חי שנה ראשונה פר' ראה הי"ז לגבי בת מצוה: וגם הבת ביום שתכנס בחיוב מצות אעפ"י שלא נהגו לעשות לה סעודה, עכ"ז תהיה שמחה אותו היום ותלבוש בגדי שבת, ואם יש לאל ידה תלבש בגד חדש ותברך שהחיינו, ותכוין גם על כניסתה בעול מצות'. וראה רשימות היומן ע' קפט.

ברכת ברוך שפטרני (א)

שאלה: מה מקורה של ברכת ברוך שפטרני?

אחר שלוש עשרה שנה שהבן מברך ברוך שפטרני מעונשו של אבא'.

ותמה בברך את אברהם⁴: 'ולענ"ד דברי הרש"ך אלו קשים לשמוע במ"ש שהבן מברך ברוך שפטרני מעונשו של אבא דאחר המח"ר ליתא להא כי אין הבן מברך כ"א האב הוא המברך כמ"ש להדיא בב"ר .. הרי לך בפ"י כי אין הבן מברך אלא דוקא האב הוא המברך .. ולא מצינו מחלוקת כזה כלל ..⁵].

שאלה: מה פירוש הברכה?

תשובה: כתב הלבוש⁶: 'יש אומרים מי שנעשה בנו בר מצוה יברך ברוך אתה ה' אמ"ה שפטרני מעונשו של זה, אבל אין זה ברור, דהא אם אוהזין מעשה אבותיהם בידיהם לא נפטר עד כמה דורות כדכתיב⁷ פוקד עון אבות וגו' ..'.

אך כתב בעל התו"ט⁸: 'לדבריו פירוש הברכה שפטרני מעונשו של זה היינו שלא יענש עוד הבן בשבילו שמעתה כיון שנעשה גדול אינו נענש בשביל אביו ושפטרני דקאמר היינו לפי שבדאי אם יענש הבן

תשובה: נאמר במדרש בב"ר¹: 'ויגדלו הנערים, רבי לוי אמר משל להדס ועצבונית שהיו גדילים זה על גבי זה וכיון שהגדילו והפריחו זה נותן ריחו וזה חוחו כך כל י"ג שנה שניהם הולכים לבית הספר ושניהם באים מבית הספר, לאחר י"ג שנה זה היה הולך לבתי מדרשות וזה היה הולך לבתי עבודת כוכבים, א"ר אלעזר צריך אדם להטפל בבנו עד י"ג שנה מיכן ואילך צריך שיאמר ברוך שפטרני מעונשו של זה'.

ממדרש זה למדו שהאב צריך לברך ברכה זו כשנעשה בנו בר מצווה.

[להעיר מהמובא בדרשות מהר"י שועב פרשת וישב שיש שבירכו ברכה זו כשהגיע הבן לגיל עשרים: 'וסיפר הכתוב כמה נתאבל יעקב עליו, ושואלים היאך נתקשה יעקב על מתו יותר מדאי, ויש מפרשים שהי' פחות מעשרים שנה והי' חושב כי בחטאו מת, וכמו שאמרו ז"ל על אותו חכם כשהגיע בנו לכלל עשרים שנה, ובירך ברוך שפטרני מעונשו של זה²].

להעיר גם מדברי השפתי כהן על התורה³ עה"פ מבית אביך: 'ומבית אביך הוא

⁴(פלאג"י) לך לך יא, ב.

⁵וראה מ"ש בפתח הדביר ח"ב או"ח סי' רכה אות ב. ובמי באר מים חיים (האפמאן) על מסכת ברכות בפתיחה. וראה לקמן הע' 9.

⁶או"ח סי' רכה ס"ב.

⁷דברים ה, ט.

⁸דברי חמודות ברכות פ"ט ט אות ל וכ"כ במלבושי יו"ט

¹תולדות פס"ג סי' י.

²הגרי"ש נתנון בהגהותיו כתב: 'עין דרשות מהר"י שועב ז"ל .. והוא דבר חדש. ועין בשו"ת וקני החכם צבי ז"ל סי' מט ומה שכתבתי בבחיבורי יד שאול סי' רסה'.

³ירוש פרשת לך לך.

בשביל האב דקב"ה עביד דינא ומענשהו ג"כ וכ"ז פי' דחוק ורחוק מהענין ומלשון הברכה⁹, אבל הכונה בכרכה זו היא שמברך על שעד עתה היה חובה ומוטל על האב לחנכו במצות ולגדלו בתורה ונמצא כשמתרשל מכל זה שהוא נענש עליו ומעכשיו שנעשה בעצמו בר מצוה החובה על הבן עצמו ונמצא שהוא פטור מהעונש על ידו¹⁰.

המג"א¹¹ הביא ב' פירושים אל, ובאליה רבה¹² ביאר קצת את ב' הפירושים: 'פירוש דס"ל שאין הפירוש שאב נפטר מעונש בן, דהא הבן עדיין קטן ולא בר עונשין הוא, אלא דאב מברך שנפטר הבן ממנו שאין נענש עבורו, וע"ז נראה מכון הלשון מעונשו, כמ"ש תוס' ב"ב דף כ"ב [ע"א ד"ה אנא] שכל אחד היה מתאונן שמא נענש על ידו עי"ש¹³, וע"ז הקשה בלבוש הא עדיין לא נפטר. מיהו בלחם חמודות כתב פירוש הברכה שעד עתה היה מחויב לחנכו במצות ולגדלו בתורה, ונמצא האב פטור [מהעונש על ידו עוד]. וכן נמצא מבואר [במד"ר] פרשת תולדות, אמר ר' עקיבא צריך אדם לטפל בבנו עד

י"ג שנים מכאן ואילך צריך שיאמר ברוך שפטרני וכו'.

ובחידושי הרד"ל על המדרש שם כתב: 'אלא עיקר הכוונה על חייב ללמד תורה לבנו'.

ובלבושי מרדכי¹⁴ כתב: 'ויען כי זכיתי לחביבותיה דמר והואלתי לדבר עוד מילין במילא דברכתא ברוך שפטרנו וגו', והוא ממדרש מפרשת תולדות על קרא דויגדלו הנערים, ושם בלא שם ומלכות. וטעמא נלע"ד דהא פליגו הב"ח והלבוש בפי' שפטרנו, לדעת הב"ח שהביא המג"א סי' רכ"ה [סק"ה] שנענש האב בשביל שלא חנכו, ובלבוש [שם ס"ב] פירש איפכא, עיין שם. ולענ"ד הדבר מפורש במדרש הנ"ל כדעת הב"ח. אלא בפירוש מענישו נראה לפרש לפי לשון המדרש אשר זה לשונו, אמר ר"א צריך אדם להטפל בבנו עד י"ג שנה, מכאן ואילך צריך שיאמר ברוך שפטרנו מענישו שלו. ונ"ל דלשון 'מטפל' הוא על הטובה וטרדא כמה שצריך להוכיח ואפי' ביסורים של אהבה וחשך שבטו וגו' [משלי יג, כד]. וע"ז קאמר דוקא עד י"ג שנה, מכאן ואילך אין הצורך בתוכחות, דבבנו גדול אינו רשאי, כמ"ש בגמרא [מו"ק י"ז ע"א] בבנו גדול גבי אמתי דבי רבי, לכן צריך להניח על רצונו הטוב, ואם הועיל התוכחה עד הזמן הזה, מה טוב, מכאן ואילך אינו רק רצונו. וז"ש

⁹ וראה גם ליקוטי בן חבר עמ' לב: 'הקשה תלמיד אחד א"כ גם הבן שנעשה בר מצוה הו"ל לברך ברוך שפטרני ונראה דאין הבן רשאי לחשוב לאבא לבעל עברה'.
¹⁰ והעיר בשו"ת הלכות קטנות ח"א סי' רכב: 'ועוד ק' לטעם הא' דמי פטרו מלהוכיחו וא"ת שאינו יכול להכותו משום מכה בנו הגדול ליתא דגדול לגבי הכא היינו בן כ"ב שנה (עי' י"ד סי' ר"מ ס"כ) ובן סו"מ יוכיח שעברו עליו י"ג שנה וייסרו למשפט כל ג' חדשים.

¹¹ סי' רכה ס"ק ה.

¹² סי' רכה ס"ק ד.

¹³ ובמחצית השקל על המג"א שם כתב: 'ולפ"ז צריך לפרש לשון שפטרני מעונשו של זה, עפ"י מה דאמרינן [שבת קמט, ב] כל שחברו נענש על ידו אין מכניסים אותו במחיצתו של הקדוש ברוך הוא, וכן [סנהדרין צה, א] אמר הקדוש ברוך הוא לדוד כו' ע"י נטרד דואג כו'. וראה אבן השהם ומאירת עינים' (להר"א אלקיים נעץ) סי' כו (ציין אליו הרעק"א).

¹⁴ שו"ת או"ח מהדו"ק סי' לו.

המדרש מתחילה על ויגדלו הנערים, כך כל י"ג שנה הולכים לבית הספר ושניהם באים מבית הספר, לאחר י"ג זה הלך לבתי מדרשות וזה הלך וכו'. וכוונתו מבוארת, דעד י"ג שנה גם עשו הלך לבית הספר מיראת עונש אבותיו, אבל אחר י"ג שנה סיים המדרש דאינו מטפל בעונשו ולא יניח שבט הרשע וגורל הצדיקים, אינו צריכים לו עוד, בלאו"ה ברצונו ילך מאהבה כאשר הדריכו וחנכו אבות יקרות. וזהו הפי' בברכה זו ברוך שפטרנו מעונשו של זה, כלומר שאין עלי חוב וצורך לענשו בתוכחות, רק רצון אביו שבשמים ינחהו במעגלי צדק. אלא דבגמ' קדושין דף ל' [ע"א] משמע דצריך להטפל עד שיתסר, ולחד מ"ד עד עשרים ושנים, ויען כי בגמ' אינו נזכר ברכה זו לעשות כמו כן בזמן ההוא, ורק במדרש, ובמדרש הא מבואר בי"ג שנים שלא יהיה נגד הגמרא הנ"ל, לכן מכרכו בלא שם ומלכות'.

א"כ ראינו ביאורי האחרונים בפירוש הברכה, ובהלכה הבאה נראה האם מברכים בבת מצווה לפי טעמים אלו.

ברכת ברוך שפטרני (ב)

שאלה: האם האמא צריכה לברך על בנה?

תשובה: למדנו שני ביאורים במשמעות הברכה, א. שזה מצד סיום זמן עונש הבן מחטאי האב ב. שזה מצד סיום זמן חובת החינוך,

הפרי מגדים¹ כתב שלפי שני הטעמים האלו האמא אינה צריכה לברך וז"ל: 'ובאשה שנעשה בנה בר מצוה היא אין מחויבת לחנכו עיין מ"א [סי' שמג] ואפשר אין הבן נענש בשביל חטא אמו והכין מסתברא וודאי דכתיב² פוקד עון אבות כו', ובר"מ פ"ו מהל' תשובה ה"א בניו קטנים כקנינו הם וכתיב³, 'איש' בחטאו ימותו כשהוא איש והיינו בין זכרים ונקיבות אצל האב, יע"ש בזה⁴.

וכ"כ הפרי מגדים⁵: 'והנה למה לא יברך בנקיבה י"ב שנים וב' שערות לפירוש הלכוש דבנים קטנים נענשים בשביל אב לא שנה זכרים ונקיבות, ולמאן דאמר חינוך י"ל דאין מחויב לחנך בתו קטנה עיין מ"א [סי' שמג ס"ק א], גם למאן דאמר מחויב אין בה כ"כ מצות שמחויב לחנכה בקטנותה, ואם משיאה לאיש בקטנותה קנין אישה הוית ואין נענשת בשביל אביה'.

ועד"ז כתב בחידושי הרד"ל על המדרש אלא שכתב שהברכה בעיקר על חיוב לימוד תורה שהוא על בן דווקא: 'משמע דוקא בנו אבל בתו לא. ולפ"ז אין הטעם בשביל שעד עתה הי' אביו נענש על מה שעובר הקטן כאשר חשבו האחרונים ז"ל, שא"כ גם בבתו כן. אלא עיקר הכוונה על חייב ללמד תורה לבנו⁶. ובארתי בס"ד בארוכה בדרוש לבר מצוה של בני המנוח החריף ירא וחרד מהור"ר חיים יונה לוריא ז"ל אחש"פ תקצ"ו'.

שאלה: האם צריך לברך גם כשהבת מגיעה לגיל מצוות - יב שנה?

תשובה: כתב בשו"ת הלכות קטנות⁷ שם ששאלה זו תלויה בשני הביאורים בברכה: 'כתב י"מ כיון שאם מת פטור האב מענשו וטעם זה יש בו ריח אבל הי"ל לברך ג"כ כשגדלה הבת שבניו ובנותיו מתים כשהם קטנים בעונו (שבת ל"ב:), ולטעם האי' שנענש האב לפי שלא למדו אפשר שכיון

¹או"ח א"א סי' רכה ס"ק ה. וראה מ"ש בנידון זה הגר"ח נאה בקצות השלחן סי' סה בדה"ש אות יג.
²ראה שו"ת באר משה (שטרן) ח"א סי' י: 'לכאורה רש"י הוסיף, וכן המתנות כהונה, תורה 'ומצות', ומצות שייכים גם לגבי הבת, וא"כ באמת למה לא יאמר ברוך שפטרני גם כשנתגדלה בתו .. אבל י"ל ולקיים דברי הרד"ל גם לפי פרש"י דרך על בנו אומר ברוך שפטרני דהיה חייב ללמדו 'תורה' ומצות, שתיהם ביחד .. ולכן על הבת אין לברך ברוך שפטרני והבן, ומצאתי בלקח טוב (תולדות על הקרא ויגדלו הנערים) צריך אדם להטפל בבנו 'להעסיקו בתורה' ובמצות וכו', הרי כפרש"י, והבעל לקח טוב הי' בומן הגאונים'.

¹או"ח א"א סי' רכה ס"ק ה.

²שמות, לד, ו.

³דברים כד, טו.

⁴וראה שו"ת משנה הלכות ח"ו סי' מז ב מה שדן בזה.

⁵ח"א סי' רכב.

אך בטהרת השלח⁸ כתב שמצד שני הטעמים יש לברך, וז"ל: 'צ"ע לפי"ז גם בבתו יברך, דמחויב לחנוך בתו, עיין באר היטב סי' שמג ס"ק ב, ומכ"ש לטעם הלבוש, הא גם בנותיו נענשים, כדאיתא בכמה מקומות בגמרא מפני מה בניו ובנותיו של אדם כו', ואולי משום דמברכין בבית המדרש בעת קריאת התורה ואשה אין דרכה להיות שם ולא נכון לומר מעונשו שלה, כעת ראיתי בפמ"ג שהרגיש כן⁹.

אמנם בכף החיים¹⁰ כתב ג"כ שזה תלוי בשני הטעמים הנ"ל אך הפוך מדברי הפוסקים הנ"ל וז"ל: 'שם שפטרני מעונשו וכו' והא שאין מברכין על הנקבה בהגיעה לתחלת י"ג נ"ל הטעם משום דדרך העולם הבת ניזונת מבית אביה עד הנישואין וא"כ כיון שהיא תחת ממשלתו לזונה ולהשיאה יכול להוכיחה ג"כ וא"כ לא נפטר עד הנישואין עד אשר תהיה תחת ממשלת בעלה ואז הוא חייב להוכיחה ולטעם השני של הלבוש משום שהיא נענשת בחטאו נראה בבת שיש לה ג"כ מזל של בעלה שבת פלוני לפלוני אפשר שיגביר מזל הבעל ולא תענש בחטא האב וע"כ לא תקנו לברך'.

ואמנם יש שכתבו שאכן גם אצל בת יש לברך ובפרט שמברכים ללא שם ומלכות¹¹ כמ"ש בשו"ת בית ישראל¹²: 'מכל הנ"ל תראה שכל התירושים שנדחקו לתרץ מנהג

העולם שאין מברכין ברוך שפטרני על בת כשנעשית גדולה אין אלו מספיקין מלמנוע מלהודות לד' למי שלבו חפץ לברך ברוך שפטרני וכו' על בתו כשנעשית גדולה ובפרט שאין בזה משום חשש ברכה לבטלה כיון שבלאו הכי פוסק הרמ"א לברך ברכה זו בלא שם ומלכות ועיי' שם בש"ע או"ח סי' רי"ד במחבר דכל ברכה שאין בה הזכרת שם ומלכות אינה ברכה וכו' עיי"ש .. מ"מ המברך ברוך שפטרני על בתו שנעשית גדולה לא הפסיד כלום כיון שבלא"ה לא אומר בה שם ומלכות ויראי השם דרכם להודות לד' על כל דבר ובפרט מי שלבו שמח בזה שנעשית בתו חייבת במצות ששייך בה והכל לפי האדם'.

וכ"כ בשו"ת יבי"א¹³: 'ושו"ר להרב פתח הדביר (סי' רכה סק"ד) שהביא דברי הפמ"ג, דלמ"ד משום חינוך, אינו חייב לחנך בתו, ושכ"כ הרב קול קול יעקב אשכנזי בנימוקיו לאו"ח (דמ"ח ע"ג), דהניחא להמג"א א"צ לברך שפטרני מעונשו של זה לגבי בתו, שאין האב חייב לחנך בתו, אבל לפי' הלבוש למה לא תיקנו לברך כן על הבת שהגיעה למצות, והשיב ע"ז הפתח"ד, שמדברי כל הפוסקים מוכח שהאב חייב לחנך בתו במצות שהיא חייבת בהן .. ומעתה גם להמג"א יש לברך כן גם על בתו שהגיעה למצות, ומ"ש במדרש בנו, לאו דוקא, דה"ה לבתו .. ולפמש"כ אה"נ שמברך גם על בתו, ובפרט לפמש"כ

¹³ ח"ו או"ח סי' כט.

⁸ בהגהות על שו"ע סי' רכה.

⁹ וראה גם שו"ת אגרות משה ח"ח או"ח ח"ה סי' יד.

¹⁰ סי' רכה אות טו.

¹¹ וראה בנידון זה בהלכה הבאה.

¹² ח"א או"ח סי' לד.

שהעיקר לברך ברכה זו בלי שם ומלכות,
א"כ אין כל חשש לאומרה גם לגבי בת
שהגיעה למצות. ולית דין צריך בשש'.

א"כ ראינו שיש שכתבו לברך גם על בת
וללא שם ומלכות, אך המנהג המקובל
שלא מברכים ברכה זו בבת מצוה.

ברכת ברוך שפטרני^(א)

שאלה: האם מברך בשם ומלכות?

תשובה: בנוסח ברכת ברוך שפטרני האם מברכים בשם ומלכות נחלקו רבותינו הראשונים, וכדלקמן:

כתוב בעל העיטור¹: 'ויש מקומות כשמגיע ל"ג מברך בשם שפטרני מעונשו של זה ובכ"ר תמצא עיקרה'.

ובפסקי רבינו יחיאל מפאריש² כתב: 'מי שיש לו בן והגיע לשלש עשרה שנה פעם ראשון שעומד בציבור לקרות בתורה צריך האב לברך בא"י אשר פדאני מעונשו של זה'.

גם התשב"ץ קטן³ כתב: 'צריך לומר בא"י אמ"ה שפטרני מעונשו של זה'.

וכ"כ במנהגי המהרי"ל⁴: 'מהר"י סג"ל בזמן שבנו נעשה בר מצוה וקרא בתורה היה מברך עליו בא"י אמ"ה אשר פטרני מעונשו של זה. וכן איתא במרדכי הגדול ברכה זו בשם ומלכות'.

וכ"כ רבינו אשר ממונתשיין⁵: 'מי שיש לו בן והגדילו עד שלש עשרה שנה מברך בא"י אמ"ה שהצילני מעונשו של זה,

כדאמרינן בבראשית רבה .. מכאן ואילך צריך שיאמר בא"י אמ"ה שהצילני כו'.

אך יש שכתבו לברך ללא שם ומלכות וכמ"ש בלקט יושר⁶: 'כשקרא בנו בתחלה בס"ת כשהתחיל ברכו⁷, אומר בריך רחמנא מלכא דארעא שפוטריני מעונש זה⁸. וכן אמר כל הברכות בלא מלכות, כיון שלא הוזכר בפירוש בתלמוד מלכות [וזכרנו שאמר שלא הוזכר בפירוש ה' אלהינו מלך העולם. וכן מצאתי בא"ח בסי' רי"ט וז"ל: כגון שאמר בריך רחמנא מלכא וכו' אבל שם המיוחד לא הוזכר א"ח]'.⁹

וכתב הרמ"א⁹: 'כתוב במהרי"ל בשם המרדכי דאדם שנעשה בנו בר מצוה חייב לברך ברוך אתה ה' אמ"ה אשר פטרני מעונשו של זה וכן נהג מהרי"ל. ולא מצאתי ברכה זו בגמרא וקשה עלי שיברכו ברכה שלא הוזכרה בגמרא ובפוסקים, ובכ"ר ריש תולדות יצחק הוזכר דין זה בשם ר' אליעזר וטוב לברכה בלא שם ומלכות'.

וכ"פ הרמ"א בהג"ה בשו"ע¹⁰: 'י"א מי

⁶א"ח או"ח עמוד מ ענין ה.

⁷נראה מדבריו שבירך אחרי ברכו ולפני ברכות התורה, ולא כמו המנהג כיום שמברכים אח"כ.

⁸וראה בפירוש הברכות והתפילות לרבי יהודה ב"ר יקר ח"ב ע' עב שכתב: 'מי שיש לו בן וגדלו עד י"ג שנה אומר ברוך המקום שהצילנו מעונשו של זה ..', וכ"כ רבינו יהונתן מלוגיל, והחוקני תולדות כה, כו.

⁹דרכי משה או"ח סי' רכה אות א.

¹⁰או"ח סי' רכה ס"ב.

¹שער ג הל' מילה נג, א.

²בהוראות מרבני צרפת סי' כג.

³סי' שצ.

⁴הל' קריאת התורה.

⁵ספר הפרדס ש"ח פ"ה ע' פא.

שנעשה בנו בר מצוה, יברך: בא"י אמ"ה שפטרני מעונשו של זה, וטוב לברך בלא שם ומלכות'.

ומהרי"ל עשה כן הלכה למעשה יש לברך בשם ומלכות ועיין בח"א שכתב ג"כ דהמברך לא הפסיד'.

אלא שהמגלה עמוקות¹¹ השיג על הרמ"א, וכתב: 'כי ארו"ל במ"ר .. ומכאן למדו לומר 'ברוך אתה ה' שפטרני מעונשו של זה', אפילו שהרמ"א בא"ח בהגהה כותב שלא לומר בשם ומלכות אין אני מודה לו בזה הפסק, מאחר שאנו מוצאין במדרש אגדת אר"י סמך לברכה זו כדאי לסמוך עליו שהרי סמכו עפ"י הירושלמי לברך בא"י מקדש שמך ברכים. וכתב הטור גם זה מדרש רבה אגדת א"י .. ואני פוסק במקום הזה לברך בשם ומלכות ובאם יזכני הא-ל אז יקימנו'. וכ"כ בנוהג כצאן יוסף¹².

וראה גם בשולחן הטהור¹³: 'מי שנעשה בנו בר מצוה, ביום שנכנס בשנת י"ד יברך אביו בשם ומלכות ברכים בא"י אמ"ה שפטרני מעונשו של זה, וכל ברכה שאין שם ומלכות אין בה ממש והרי הוא כעוף המצפצף באויר בדברי הבל, וברכה זו אינה רשות אלא חיוב גמור ככל הברכות ובשם ומלכות, דלא כמרן ומור"ם וכך הסכימו הראשונים והאחרונים'¹⁴.

וכתב המשנ"ב¹⁵: 'וטוב לברך בלא וכו' - משום שלא הוזכרה ברכה זו בגמרא וכן העתיק בדה"ח אמנם דעת הגר"א בכיאוורו דמאחר שהוזכרה ברכה זו במדרש

מאידך רוב האחרונים כתבו כרמ"א שאין לברך בשם ומלכות, וכמ"ש הלבוש¹⁶, עמק הברכה¹⁷, מלבושי יו"ט¹⁸, החיד"א¹⁹, מהר"י אלגאזי²⁰, בירך את אברהם²¹, סידור יעב"ץ, דרך חיים, בן איש חי²².

וכתב בכף חיים²³: 'אמנם אנן חיישינן לספק ברכות כמ"ש לעיל סימן ח"י אות ז' וע"כ אין לברך כ"א בלתי שם ומלכות כפסק מור"ם ז"ל'.

ויש שביאר שהדבר תלוי בזמן הברכה, וכמ"ש בשו"ת לבושי מרדכי²⁴: 'ולענ"ד הראיה מדברי מהרי"ל שהביא בהגר"א שם, איירי כמנהג קדמונית שכנעשה י"ג קרא בתורה הפרשה שלו, כמו שדייק מהרי"ל וקרא בתורה, שבזה החזיקו לגדול שמוציא רבים ידי חובתן, ושייך שפיר הברכה על גמר דבר זה. וכן ראיתי עוד בזמן שהייתי קטן, כי הבר מצוה אשר היה מהנערים שהצליחו בתלמודם קרא בתורה כעצמו בפרשה שלו והיה מהשבעה קרואים ולא מפטיר, אבל בלאו"ה אין שום הוכחה על גמר גדלותו, דהא מדינא דגמ' [מגילה כ"ג ע"א] קטן עולה לשבעה קרואים, כפרט ברוב מקומות בזה"ז קורין

¹⁶או"ח סי' רכה ס"ב.

¹⁷ברכת הנהנין כלל יג אות א.

¹⁸סי' רכה אות ב.

¹⁹לדוד אמת סי' ו אות עט.

²⁰אמת ליעקב דיני ברכות לעולים לס"ת אות פ.

²¹סי' סה אות ד.

²²פ' ראה ש"א אות יז.

²³סי' רכה סקט"ז.

²⁴או"ח מהדו"ק סי' לו.

¹¹ע"ת פ' חיי שרה.

¹²בר מצוה אות ד. וכ"כ בקיצור שו"ע סא ח. ומגן גיבורים סי' רכה אלף המגן ז.

¹³קאמרא, סי' רכה סק"ד.

¹⁴וכתב בהערות שם: 'וכתב הפמ"ג במשב"ז בשם מורו שהיה מלעיג לומר ברכה בלא שם ומלכות דמה תועלת לברך אחר שא"ל לברך בשם שמים'.

¹⁵או"ח סי' רכה ס"ק ח.

אותו למפטיר, לא שייך ברכה זו, דלא הוה שום מעשה מוכיח על גדלותו והוה כמצוה בלא מעשה, וכבר כללא כיילי דעל מצוה שאין בו מעשה רק בשב ואל תעשה אין מברכין, ושפיר מנהג העולם על מכונו'.

א"כ ראינו שנחלקו בזה הראשונים, ופסק הרמ"א לברך בלא שם ומלכות²⁵, ויש אחרונים שכתבו לברך בשם ומלכות. בהלכה הבאה נראה את דעת רבותינו נשיאנו בזה.

²⁵ וראה תשובות והנהגות כ"ב סי' קמב: 'ולע"ד נראה שאם האב אינו מברך ברוך שפטרני בשם ומלכות כמנהגינו, טוב הדבר שהבן כשמברך ברכת התורה ששייך החיוב לקורא ולציבור להרבה פוסקים, יכוון להוציא את אביו, והאב יכוון לצאת ממנו, והוא מוסיף על הברכה שהקב"ה נתן התורה והוא שפטר אותו מעונשו של זה, ודומה לברכה הסמוכה לחברתה שאינה פותחת בברוך ומ"מ שם ברכה עלה, ויאמר ברכת ברוך שפטרני מיד אחר שמסיים בנו ברכה שלאחריה, בלא הפסק, אבל ד"ו חידוש ולא מבואר כן בפוסקים'.

ברכת ברוך שפטרני (ד)

שאלה: מה שיטת רבותינו נשיאנו, ומנהג חב"ד לגבי ברכה זו?

גם ביום ב', ה', בר"ח, ולא דוקא בשבת'. ולכן בסידור רוסטוב שנדפס ע"י הרבי הרש"ב נדפסה הברכה בלי שם ומלכות⁷.

וכפי שכותב הרבי⁸: 'בענין ברכת שפטרני מעונש הלזה, אם לברך בשם ומלכות, הנה כמדומה שכבר נדפס, לברך בלא שם ומלכות, ולכן נדפס כן בסידור תהלת ה' רוסטוב, המדויק, ומה שברכו הנשיאים בשם ומלכות, וכמובא בשיחת כ"ק מו"ח אדמו"ר, הנה אין זה הוראה לרבים. כן שמעתי מכ"ק מו"ח אדמו"ר'.

וכך גם ביחידות של הרב שמואל זלמנוב ובנו ישראל יוסף לרגל הבר מצוה שאל הרש"י⁹: ברכת ברוך שפטרני האם מברכים בשם ומלכות או בלא שם ומלכות? ענה הרבי: שאלה זו צריכים להפנות אליו [=לנער הבר מצוה], הוא הרי בקי בהיום יום. אך כמדומני מפורש שם שאומרים בלא שם ומלכות. פעם שאלו מכ"ק מו"ח אדמו"ר על הוראה זו ממה שנאמר בשיחה,

תשובה: בסידור אדמו"ר הזקן לא הובאה כלל ברכת ברוך שפטרני, ורק לאחר הסתלקותו הוכנסה הברכה ובשם ומלכות לסידורי חב"ד ע"י אחיו המהרי"ל, וכמ"ש הרב לאוואט בשער הכולל¹: 'בסידורים הראשונים מזה הנוסח לא נמצא הברכה הזאת גם בברכת הנהנין לא הביאה אדמו"ר. ואח"כ בסדור שנדפס בשנת תקפ"ב בהסכמת אחי אדמו"ר בעל שארית יהודה ז"ל נתוספה זאת הברכה בשם ומלכות² בזה"ל מי שבנו הגיע לכלל מצוה ואומר בא"י אמ"ה שפטרני מעונש הלזה'.

ואכן מנהג רבותינו נשיאנו הי' לברך ברכה זו בשם ומלכות, וכמסופר בלקו"ד³ הנהגת אדמו"ר הזקן בבר מצווה של בנו אדמו"ר האמצעי.

אך הוראה לרבים, הורו רבותינו נשיאנו לברך בלא שם ומלכות⁴, וכמ"ש בלוח היום יום⁵, וספר המנהגים⁶: 'ברכת שפטרני מברכים בלא שם ומלכות, ומברכים אותה

¹פכ"ד א.

²ולהעיר ממ"ש הגר"ח נאה בקצוה"ש סי' סה בדה"ש אות יג: 'והנה אין לומר שהדפוס הכניס הברכה בסידור מדעת עצמו, כי הנוסח בשו"ע שפטרני מעונש של זה, וכו' במד"ר תולדות ובה"א כ' אשר פטרני כו', ומדוע נדפס בסידור אדמו"ר בנוסח חדש שפטרני מעונש הלזה, הדעת נותנת שאחי אדמו"ר ז"ל הוא שתיקן הנוסח ובדאי ע"פ מה שמע מאדמו"ר ז"ל, ואעפ"כ לא ראיתי אצל אנ"ש מי שיברך אותה בשם ומלכות, ע"כ כתבתי בפנים ב' הדעות'.

³לקו"ד ח"ב ע' 351 במהדורת לה"ק.

⁴ראה להלן הע' 16.

⁵יב כסלו.

⁶ע' 15.

⁷בקונטרס הסידור להגר"ח נאה, כתב בנו הר"ב נאה בהערה 3: 'משנה אחרונה של כ"ק אדמו"ר שליט"א לברך בשו"מ, ראה סדור תהלת ה' הוצאה אחרונה. (בהערה למטה שם שיש אומרים בלא שו"מ) וע' גם בספר המנהגים ע' 15. אך הר"מ בקובץ יגדיל תורה יום ויום גליון ה' ע' 85 השיג על דבריו, שכנ"ל מפורש בהיום יום ויום ספר המנהגים שמברכים בלי שם ומלכות, וכן במנין של הרבי הגבאים נתנו תמיד לברך מתוך סידור רוסטוב ששם הברכה נדפסה בלא שם ומלכות.

⁸אג"ק ח"ז ע' רכח אות ה. ובהערה ציין הרבי ל'היום יום' י"ב כסלו. וכ"כ בשם: שו"ת יד יצחק ח"ג סי' שג. יעב"ץ. מהרש"ם מברעזאן ושכן נוהגין (ע"כ השערי אפרים).

⁹מכתבי פאר ע' 143.

שכן אמרו [נשיאי חב"ד] בשם ומלכות, והשיב על כך שבמאורע אודותיו מדובר בשיחה הי' זה ענין פרטי, אך ברבים שיעשו ללא שם ומלכות'.

א"כ רבותינו נשיאנו ברכו בשם ומלכות¹⁰ אך למעשה הורו לברך ללא שם ומלכות.

לחביבותא דמילתא נביא לקמן את השתלשלות הכרעה בסוגיה זו¹¹:

בכ"ה אדר תש"א כתב הרבי הרי"ץ לאגו"ח¹²: 'ולכל לראש צריכים להדפיס סדורי תפלה בנוסח מדויק כמו הסידור תהלת ה' דראסטאו'. משימה זו הוטלה על הרבי, שעבר על סידור רוסטוב והכין רשימת דברים לברך אצל הרבי הרי"ץ, וכ"כ הרבי¹³ ביחס לברכת ברוך שפטרני: 'לברך אם צ"ל בשם ומלכות [עיי'ן שער הכולל]'.

לאחר זמן הוחלפה התכנית ובמקום הדפסת סידור רוסטוב, הוחלט להדפיס את סידור תורה אור, ושם הרבי כתב ברשימת התיקונים¹⁴: 'ברכת שפטרני אם בשם ומלכות לא לשנות'. כלומר לא לשנות בהדפסה, אלא להשאיר את הברכה כמו שהיא עם שם ומלכות. [אמנם במהדורה הבאה - מהדורת תשמ"ח, נוסף בכוכבית: 'מנהגנו לומר בלא שם ומלכות'].

¹⁰ ולהעיר ממ"ש החתן סופר בשו"ת סי' צו: 'והנה כל זה שיש לצדד שיש להכניס עצמו בצידוד לברך בשם ומלכות בדורות הראשונים או גם עכשיו מי שמשער בנפשו שקיים מצוות חינוך בשלימות לחנך את בנו בתורה ובמצוות ה' להדריכו בדרך ישרה וארחות צדיקים ישמור'.

¹¹ להבא לקמן מבוסס על קונטרס 'הגהות לסדור רבנו הוקן' קה"ת התשס"ז.

¹² אנ"ק חי"ג ע' שכו.

¹³ הגהות שם ע' יא באות פא.

¹⁴ הגהות שם ע' כא אות נג.

ובנוסף הרבי כתב פתקאות של מנהגים לבירור, ושם כותב¹⁵ שפטרני בשו"מ או בלא שו"מ - בלא שו"מ. כלומר שהמסקנא היתה שמברכים בלא שם ומלכות. ובפיתקא נוספת הרבי כותב כיצד הגיע למסקנא¹⁶: 'ברוך שפטרני מסקנא ר' יוחנן גורדון בקיץ תרע"ז בסלאוויאנסק בעת הבר מצוה של ישראל דובער בן הר' מנחם מענדל [=אחיו של אדמו"ר הרש"ב] שמעתי מפורש מפי כ"ק אדמו"ר [מהורש"ב] נבג"מ זי"ע שאמר להרמ"מ שיברך ברכת ההפטרות בלי שם ומלכות. הוראה [=של אדמו"ר הרי"ץ] להרב סימפסאן בלא שם ומלכות'.

בנוסף בשנת תש"ב הרבי התחיל להכין קונטרס - רשימה של מנהגים מלוקטים מכתבי הרבי הרי"ץ [אלא שזה לא יצא לפועל, ובמקום זה יצא לוח היום יום שבו הרבי הכניס את מנהגי חב"ד], ובקונטרס הזה הרבי כתב¹⁷: ברכת שפטרני. מברכים בלא שם ומלכות. אם דוקא בשבת? לברר¹⁸.

א"כ ראינו שהרבי מצד אחד השאיר את הנוסח בשם ומלכות, אך כתב בהערה שהמנהג בפועל לברך בלי שם ומלכות. ועפ"י נדפס המנהג בספר היום יום.

לאחר מכן הודפס ג"כ סידור תהלת השם, וישנה רשימת תיקונים שהרבי כתב כדי

¹⁵ פיתקא שניה, הגהות שם ע' כה אות טו.

¹⁶ פיתקא החמישית, הגהות שם ע' לב.

¹⁷ בהגהות שם ע' סג אות י.

¹⁸ המו"ל ביארו שהשאלה היתה האם צריך לציין את המנהג שלנו שלא מברכים בשם ומלכות גם בקריה"ת של שבת, או שמספיק הציין בקריה"ת של יום חול.

לתקן בהוצאה הבאה (שתודפס בשנת תשט"ז) ושם הרבי כותב¹⁹: 'הערה בשולי הגליון לברכת שפטרני יש אומרים בלא שם ומלכות'.

גם בשנת תשל"ח כשהדפיסו שוב פעם את סידור תהלת ה' והמו"ל שאלו את הרבי²⁰: ברכת ברוך שפטרנו, מנהגנו לברך בלא שם ומלכות האם להשמיט בפנים הסדור שם ומלכות (כנדפס בכל הסדורים עם דא"ח)? והרבי ענה: 'לא - כ"א בהערה בשוליים'.

¹⁹הגהות שם ע' נח.

²⁰סידור רבנו הזקן עם ציונים והערות (רסקין) עמ' שב. בשוה"ג. בקובץ התמים ניסן אייר התש"ע.

ברכת ברוך שפטרני (ה)

שאלה: מתי הוא זמן הברכה?

תשובה: כתוב בפסקי רבינו יחיאל מפאריש¹: 'מי שיש לו בן והגיע לשלש עשרה שנה פעם ראשון שעומד בציבור לקרות בתורה צריך האב לברך 'בא"י אשר פדאני מעונשו של זה, והגאון רבי יהודה ב"ר ברוך קם בעמידה בבית הכנסת ובירך ברכה זו כשעמד בנו וקרא בתורה תחילה וברכה זו חובה'.

וכן מצינו הנהגה זו לברך בעת קריה"ת אצל עוד מרבתינו הראשונים וכמובא באורחות חיים²: 'וי"א אותה בפעם ראשונה שעולה הבן לקרות בתורה. והגאון ר' יהודאי ז"ל קם על רגליו ככה"כ ובירך ברכה זו בפעם ראשונה שקרא בנו בתורה'.

וכ"כ בלקט יושר³ על הנהגת רבו בעל תרומת הדשן: 'כשקרא בנו בתחלה בס"ת כשהתחיל ברכו⁴, אומר בריך רחמנא מלכא דארעא שפוטריני מעונש זה .. ואע"ג דקודם לכן מברך היה בנו ברכת הזימון, והיה מתפלל בלילי שבת בכהכנ"ס מ"מ המתין עם הברכה [ברוך רחמנא] עד קריה"ת. ושאלתי לו כשבני יחי' בא אצלי שכבר היה בר מצוה אם אני צריך לברך אם

לאו, ואמר אינך צריך לברך'.

ובפירושים ופסקים לרבינו אביגדור⁵ כתב: 'ועומד וקורא בתורה וצריך לעמוד על בנו לשום ידו על ראשו, ומכרך ברכה זו כדפי'. וכן נהגו הצרפתים'.

אמנם כתב התו"ט בדברי חמודות⁶: 'ומ"ש במהרי"ל כשקרא בתורה היה מברך היינו לפי שאז הוא נודע לרבים שהוא בר מצוה שהרי קודם לכן לא היה יכול לקרות בתורה שלא היה עדיין גדול ולכן נ"ל שאם קודם לכן התפלל להוציא הצבור ידי חובתן שיברכם בפעם ההיא'.

וכ"כ המגן אברהם⁷: 'בר מצוה. היינו כשנעשה בן י"ג ויום אחד ועכשיו נהגו לברך בשעה שהנער מתפלל או קורא בשבת ראשונה שאז נודע לרבים שהוא בר מצוה (לחם חמודות)'.

וביאר המשנ"ב⁸: 'ואף דמבואר לקמן ברפ"ב דקטן עולה למנין שבעה, מ"מ להיות מקרא אינו יכול [אליה רבה]. והנה לפי המבואר שם באחרונים דמנהגנו כהיום שקטן אינו עולה לתורה כלל, ממילא

⁴ נראה מדבריו שבירך אחרי ברכו ולפני ברכות התורה, ולא כמו המנהג כיום שמברכים אח"כ.
⁵ פירוש תולדות פסק כ.
⁶ ברכות פ"ט ס' ט.
⁷ שו"ע או"ח ס' רכה ס"ק ד.
⁸ שעה"צ ס' רכה ס"ק ז.

¹ הוראות מרבני צרפת ס' כ.
² ח"א הל' ברכות אות נח.
³ ח"א או"ח עמוד מ ענין ה.

כשעולה נודע לכל שנעשה בר מצוה'.

מנהג שונה מצינו ביחס לאדמו"ר הזקן, כפי שסיפר הרבי הרי"ץ⁹ שאדה"ז בירך כשהוא עלה לתורה למרות שחתן הבר מצווה לא עלה אז לתורה.

וביחידות של הרב שמואל זלמנוב וכנו ישראל יוסף לרגל הבר מצוה¹⁰, שאל הרש"ז: מתי צריך לברך ברכה זו, כאשר אני עולה או כאשר הבן עולה לתורה? הרבי: כאשר הוא עולה לתורה'.

אמנם יש שכתבו לברך בסעודת הבר מצוה וכמ"ש הבן איש חי¹¹ כתב: 'הזכר יתחייב במצות בן י"ג שנה ויום אחד, ע"כ ביום הראשון של שנת י"ד יתפוס האב את בנו בידו ויאמר ברוך שפטרני מענשו של זה, ויהרהר שם ומלכות בלבו, וישתדל לעשות סעודה לאוהבים וריעים .. ברכה הנז' בלי שם ומלכות ויאמר האב אותה בתוך הסעודה'.

וכתב שו"ת דברי מלכיא¹²: 'ובברכה ברוך שפטרני כשנעשה בנו בר מצוה שמבואר בשו"ע סי' רכ"ה שמברכין בשעת קריה"ת וכ"ה במרדכי שמברך בפעם ראשון שקורא בנו בתורה. צל"ע טעם שהוגבל בעת קריה"ת דכיון שנעשה ב"מ מקודם צריך לברך תיכף כשנעשה ב"מ. וראיתי בשערי אפרים שכתב הטעם

לפי שמצות עלי' לתורה הוא עושה עתה פעם הראשון. ועי"ז מתפרסם אז שנעשה גדול. ותמהני דכמה קטנים עולים לתורה למפטיר. וגם מה נ"מ מהפרסום דהא צריך לברך בשעה שבאה לו ההנאה. ונראה הטעם מדמדי לה לברכת הודאה שצריך כי עשרה ותרי מינייהו רבנן. ולזה קבעו הגומל בקרה"ת שאז וודאי הוי עשרה וה"ה הכא. ולפ"ז נראה ברור שבמקום שעושים סעודה לב"מ ביום שנעשה ב"מ ויש שם עשרה ותרי רבנן מחויב אז לברך. ואדרבא אז עיקר מצותה של הברכה. ואיך אפשר שבעת עיקר השמחה לא יברך ואח"כ יברך. וכעין זה כ' החת"ס חאו"ח סי' נ"א שצריך לברך ברכת הגומל אף בלילה אם עושה שמחה כשעולה מן הים ע"ש'.

אבל ראה שו"ת מהר"ם בריסק¹³ שכתב: 'והי' מקום לומר שבליילה הראשונה של כניסת י"ד שהמנהג שהנער מברך ברכת הזימון בעשרה והוא מצוה חביבה שהנער עושה וא"כ יכול האב לברך אז ברכת ברוך שפטרני כי אין חילוק בין מצוה זו למצות קריה"ת או מה שהנער מתפלל לפני התיבה רק כיון שכבר הונהג לברך ברכה זו אחר שהנער עולה לתורה אין לשנות'.

א"כ ראינו שהמנהג הנפוץ הוא לברך לאחר העליה לתורה.

שאלה: עד מתי יכול לברך?

¹³ח"ב סי' סח.

⁹לקו"ד ח"ב עמ' 258.

¹⁰מכתבי פאר ע' 143.

¹¹ש"א ראה ח"ו.

¹²ח"א או"ח סי' ד.

בירך בשעת עליה לתורה שוב לא יברך אותה'.

אך למעשה ראינו שמנהגנו לברך ללא שם ומלכות ולכן גם אם לא בירך, אין חשש לברך לאחר זמן וכמ"ש בשו"ת שבט הלוי¹⁸: 'בענין אם עדיין לא בירך ברכת ברוך שפטרני, לענ"ד לדידן דבלא"ה אין מברכים בשם, אפשר לברך ברווח גם זמן מה אח"כ'.

¹⁸ח"א סי' עא ד.

תשובה: כתב הגר"ח נאה"ח¹⁴: 'ונראה דברכה זו אין לה זמן קבוע ואם איחר לברך יוכל לברך כל זמן שירצה כמו ברכת הגומל .. וכן מלשון המד"ר הנ"ל 'מכאן ואילך' צריך שיאמר כו' משמע דאין לה זמן קבוע'¹⁵.

מאידך יש שכתבו שזמן הברכה מוגבל וכמ"ש שו"ת בצל החכמה¹⁶: 'ע"כ נראה דעכ"פ תוך שלושים יום שפיר מברך, כעין המבואר לענין ברכת הגומל, שאם אין כאן עשרה לברך בפניהם ימתין עד ל' יום אולי יזדמנו לו עשרה שיוכל לקיים המצוה כהלכתה ויותר לא ימתין .. שהרי גם התרוה"ד בעצמו לא בירך תיכף כשנעשה בנו בר מצוה כמפורש בלקט יושר שם 'ואע"ג דקודם לכן מברך היה בנו ברכת הזימון והיה מתפלל בלילי שבת בב"ה, מ"מ המתין עם הברכה עד קרה"ת'. וא"כ מה לי להמתין עד שבת או יותר קצת והוא מוכרח כמ"ש כ.כ. ע"כ נראה דכל תוך ל' יום שפיר מברך וכמ"ש כ'.

ויש שכתבו שלא יכול לברך לאחר זמן וכמ"ש שו"ת משנה הלכות¹⁷: 'וע"ד שאלתו במי שלא בירך ברוך שפטרני בשעה שעלה לתורה עד מתי יכול לברך ברכה זו או כיון שלא בירך שוב לא יברך. ולפענ"ד שהוא ככל מצות הברכות שאין לה לברכה אלא מקומה ושעתה וכיון שלא

¹⁴בקצות השלחן סי' סה סי"ד.

¹⁵שו"ת בצל החכמה ח"ה סי' קלב: 'ובאמת שכן מוכח גם מדברי החתן סופר שהעתקתי לעיל (אות ג') בעובדא שלא בירך האב ביום הקריאה, והורה לברך אח"כ'.

¹⁶שם, ע"פ לקט יושר הנ"ל הע' 3. וראה גם שו"ת ציץ אליעזר ח"ו סי' כג ט ד"ה עפ"י הנ"ל.

¹⁷ח"א סי' קפד.

אמירת תחנון ביום הבר מצוה (א)

שאלה: האם אומרים תחנון ביום הבר מצוה?

מה ששגור בפי ההמונים לומר, או שלא צריכים או שלא מהני, וד"ל. ולכן מצוה יותר לדעתי לקיים בזה האל תשוש תורת אמך ולא לשנות ממה שהיה נהוג בזה עד הדורות האחרונים, ואגב. גם בדורות האחרונים אין בזה מנהג שנתפשט שלא לומר, ואדרבא כפי הרשום בזכרוני אמרו תמיד ואצל הפרושים במיוחד תחנון ביום בר מצוה, וזה לא פגע כלל וכלל בשמחה וברישומה. (ב) ומ"ש בשם ספר נהר מצרים שכותב שמנהג עיה"ק ירושלים ת"ו שאין נופלים על פניהם ביום שיש בו בר מצוה, הנה לדעתי אין לומר על כגון דא מנהג ישראל תורה, דמלכד שברור שכוונתו רק על עדות אחינו הספרדים, גם עדותו אינו מכוונת, ועכ"פ אינה מעידה על מנהג מקובל, כי ראה ראיתי בספר שיח יצחק (על הנהגת לימודים ותפלות) מהרה"ג המקובל ר' יצחק אלפיי ז"ל מירוש"ו בענין בר מצוה דאדרבא מספר מעשה רב מקדם קדמתא זה כארבעים או חמשים שנה ויותר וכפי שסיפר לו בעל המעשה החה"ש כש"ת ר' נפתלי ברוך, דכשלבש תפילין ובאותו יום נעשה בר מצוה והתפלל עם הרב הראב"ד מו"ז נסים ברוך זלה"ה כישיבת חסד לאברהם בנוכחות

תשובה: מדברי הפוסקים נראה שהמנהג הי' לומר תחנון ביום הבר המצוה, וחדשים מקרוב באו ושינו את המנהג, שלא לומר תחנון ביום הבר מצוה וכמ"ש הגר"ח נאה¹: 'והספרדים בערי מצרים נוהגין שכשיש בר מצוה בביהכנ"ס אין אומרים תחנון'².

וכתב הראשצ"ל הר' בן ציון חי עוזיאל³: 'דבר זה אין לו יסוד בדברי הפוסקים הראשונים והאחרונים, ואומר אני שבדורות האחרונים הנהיגו כזאת, משום עת לעשות לה' לחבב מצות תפילין, ולהציל ע"י כך את בני ישראל מכלל קרקפתא דלא מנחי תפלי כלל. (עיין ר"ה ד' י"ז ע"א) וכל כי האי שכונתם לשם שמים, מצוה לשמוע דברי חכמים, אבל אין הדברים הללו אמורין אלא בבית הכנסת שמתפללין בו הבר מצוה והוריו וקרוביו, ובתפלת שחרית דוקא, ולא יותר'.

אך בשו"ת ציץ אליעזר⁴ השיג על הביאור הזה: 'לדעתי אין בזה בכדי הנחת הדעת, דמעולם לא שמענו שאי אמירת תחנון הציל ילד בר מצוה שלא יהא מקרקפתא דלא מנח תפילין, ועל כגון זה אפשר להמליץ

⁵סי' נה ס"ק י.
⁶סי' נה ס"ג.

¹קצות השלחן סי' סה בדה"ש אות טו.
²להעיר שיש שנהגו שלא לומר תחנון ביום שמתחיל הנער להניח תפילין ראה דרכי חיים ושלום אות קצב, וראה גם בשו"ת ציץ אליעזר חי"א סי"ז.
³משפטי עוזיאל שו"ת ח"ג או"ח סי' יא ג.
⁴חי"א סי"ז.

עט"ר ראש"ל כקש"ת יעקב שאול אלישר זלה"ה ובנוכחות כמה רבנים וזקנים ואמרו כולם הוידוי ונפילת אפיים בלי שום שינוי, וגם הוא בעצמו אמר הוידוי ע"כ. וע"כ מתאונן הבעל שיח יצחק על שלא כן עתה בזמנינו זה שהתחילו להקל בדבר זה ולדחות הוידוי בלי שום סיבה מכרעת ולשמחה מה זו עושה לשנות המנהג? .. (ד) ולעומת האמור .. כותב השיח יצחק שם בעצמו להוכיח שאין יסוד ע"פ הנגלה שלא לנפ"א, ומשיב מלחמה שערה להיש מהרבנים שרצו לומר סברא מדנפשיהו לדונו בק"ו ממילה שהיא מצוה אחת ק"ו לבר מצוה שנתחייב בכל המצוות, וכותב דלאו מילתא היא וק"ו דאית ליה פירכא הוא, כי בשלמא מצות מילה לבד הטעם שקבלוה בשמחה עוד י"ל כי הואיל ובעת המילה בהגלות אליהו ז"ל נמחלים עוונות ישראל לפיכך הכל משתתפים בשמחה, משא"כ כבר מצוה הגם שנתחייב בכל המצוות זהו בבואם לידו שיקיימם והיום לא נתחייב ולא עשה כי אם מצות תפילין, ואף למ"ד דשקולה ככל המצות מאי אולמיה ממצות ציצית שגם היא שקולה ככל המצות וכו'. ואדרבה, מוסיף לכתוב, די"ל טעם להאומרים וידוי, דהיא הנותנת והוא, דהיות דכל ישראל ערבים זל"ז וכשתווסף עוד זה הבר מצוה בהתחייבו מדאורייתא והיה אם לא יעשנה ח"ו ואשם אז יגיע להם לכל ישראל חיוק בזה ג"כ בהכריעו את הכף לחובה ח"ו, ואעפ"י

שבקימו המצות יש לכל ישראל הכרעת כף הזכות, בכל זאת הואיל ויצר לב האדם רע מנעוריו וקרוב להפסד לזה נחשב הפסד מצוה כנגד שכרה ומוקמינן הדבר בחזקתו ואומרים הוידוי והתחוננים ונפילת אפים בלי שום מגרעת כנהוג וכרגיל ע"כ, וכמה נכון הוא הנימוק הזה לדאבונינו בדורנו דור שפל זה, ודי ברמיזא. (ה) גם הנימוק הקודם מפני שלא ברור עדנה עד היכן יגיע למדרגת קיום המצוות, יש לבסס ולהוסיף עליו הסבר, והוא, דבשלמא שמחה ויומא טבא וסעודה קעביד אביו עבורו, כדי ליתן הודאה לד' שזכה לזמן הזה להיות מצווה ועושה ולהמנות בכלל עדת ישראל לכל דבר שבקדושה, אבל כבר שלא לומר גם תחנון עבור כן עוד ממנו והלאה בהיות ונעלם עוד איזה דרך שיבחר לו ואם יוכל עמוד להתגבר על יצרו ולהתייצב על דרך טוב. ולכן א'א עדיין שלא לומר תחנון, ואדרבא הוא זקוק מעתה לתחנונים מרובים שלא יפול ברשת החיים הפרושה לרגליו מהיצה"ר המתגבר ומתחדש בכל יום על המצווה לעשות ולקיים מצוות התורה כדי להכשילו, ושהקב"ה ישלח לו עזרתו מקודש ויושיעו למען חסדו. (ח) לזאת נלענ"ד דאין להנהיג חדשות שלא לומר תחנון אצל בר מצוה במקומות שנהגו לאמרו עד כה, וגם אין לו לאדם לנטוש מנהג אבותיו בזה. אלא דאין לבוא על זאת כי אם כאמרי נועם, ואין גם למחות אם איקלע למקום שמשום מה אין

נופלים על פניהם, בהיות דעיקר נפילת אפים רשות כדאיתא בטור או"ח סי' רל"א, ובהיות דהא נזכר בספרים ממנהג כזה ..'.

כשו"ת מים חיים משאש (חאו"ח סי' כב) שנתפשט המנהג בכל המקומות שלא לומר תחנון לכבוד בר מצוה, כמו לכבוד חתן ובעל ברית. ע"ש. וע"כ הנח להם לישראל שאם אינם נביאים בני נביאים הם'.

ולמעשה התקבל אצל אחב"י הספרדים שלא לומר תחנון ביום הבר מצוה וכמ"ש הגרע"ם⁵: 'נשאלתי אודות מה שנוהגים שלא לומר תחנון ונפ"א כשיש בר מצוה בבחכ"נ, אם הוא מנהג ותיקין .. ומעתה שפיר י"ל דהבר מצוה ביום מלאת לו י"ג שנה ויום א' פוטר הקהל מלומר תחנון ונפ"א. וכן ראיתי להרה"ג מהר"א בן שמעון בס' נהר מצרים (ד"ו ע"א) שכ', שמנהג עיה"ק ירושת"ו ומצרים יע"א שאין נופלים על פניהם ביום שיש בר מצוה. וכן נוהגים ג"כ בערים רבות בחו"ל. ומנהגם של ישראל תורה הוא. וסמך לדבר מפני שדומה לחתן דכתיב ביה כחתן יכהן פאר, ותפילין נקראו פאר כדכתיב פארך חבוש לראשך עליך, והרי הוא כחתן וכו'. ע"ש. והגם שהרב החסיד מהר"י אלפייא ז"ל בס' שיח יצחק ח"א (דמ"א ע"ב) הביא עדות מפי השמועה, שלא נהגו כן בזמן הגאון הראש"ל יש"א ברכה ז"ל, מ"מ גם הוא הביא שיש נוהגים שלא לומר וידוי ונפ"א, וכתב שיש להם ע"מ שיסמוכו, והביא דברי הזוהר חדש הנ"ל, וסיים, ולכן בודאי שראוי להשתתף בשמחה של תוספת הארה וקדושה בכניסת הנער למצות, ולזה אין לומר תחנון ונפ"א. עכת"ד .. וכ"כ

א"כ ראינו שישנם מנהגים שונים לגבי אמירת תחנון ביום הבר מצוה ורבים מקהילות הספרדים נהגו בדורות האחרונים שלא לומר תחנון, אך המנהג הרווח אצל קהילות האשכנזים שאומרים תחנון⁶.

ובהלכה הבאה נראה מה מנהגנו וביאורי הרבי לגבי זה.

⁶וראה הנלקט בקונטרס בר מצווה (שטיין).

⁵שו"ת יבי"א ח"ד או"ח סי' יד.

אמירת תחנון ביום הבר מצוה (ב)

שאלה: מה מנהג חב"ד לגבי אמירת תחנון ביום הבר מצוה, ומדוע?

שאח"כ²: 'ובזה מובן ג"כ אשר למרות השמחה הגדולה, ועד שסיפרו חכמינו ז"ל אשר אברהם אבינו העברי הראשון עשה משתה גדול ביום הבר מצוה של יצחק אבינו³, הרי מנהגם של ישראל לומר אז תחנון וכולי, כי כאמור יום הב"מ אינו ענין לשביתת מלאכה וכו', כ"א אדרבה להוספה במלאכה, מלאכת שמים, התורה ומצותי'.

(ב) ביאור נוסף אמר הרבי בשיחת יא ניסן התשכ"ב⁴: 'ומי לנו גדול מיום ההולדת של י"ג שנה: בנוגע ליום ההולדת די"ג שנה, איתא בזהר שעז"נ 'אני היום ילידתיך', כיון שאז נכנסת נפש הקדושה, ועד שמצינו בזו"ח שזהו"ע של שמחה גדולה ביותר, כמו שמחת חופה, כמסופר שם ש'חמו קיטורא דהוה סליק מביתא כו', ועד שמשווים זאת למ"ת, וכמובן גם בנגלה, לפי שנעשה מחוייב בתורה ומצוותי'. ואף שזוהי שמחה גדולה, מ"מ, הסדר הוא שלא נפטרים מאמירת תחנון. וע"ד שרכינו נשיאנו סיפר פעם כמענה לשאלה ע"ד ההנהגה של חסידי חב"ד בנוגע לימי ההילולא של הרביי, שאין זה קשור עם ביטול אמירת תחנון, שהצמח-צדק אמר,

תשובה: בדברי הרבי מצינו כמה ביאורים מדוע אומרים תחנון ביום הבר מצוה למרות השמחה הגדלה של יום זה, וכדלקמן:

(א) לראשונה הרבי התייחס לזה במכתב מכ"ח אלול התרפ"ט¹, וזלה"ק: 'לכאורה יום הבר מצוה כשנער יהודי נעשה למחויב במצות כגדול שנחשב הוא מאז לאדם צריך הי' יום זה להפטר מאמירת 'תחנון', להאסר בעשית מלאכה וכיו"ב, כאחד היו"ט. שהרי אז בא בו יצה"ט והנער נכנס לכלל ישראל. והנה לא כן הוא! אומרים 'תחנון', לומדים כבכל יום וכו' וכו'. סבת חזיון זה, כי כאו"א מאתנו לא לחג ויו"ט נוצר, אלא לעבודה ומלאכה 'אדם לעמל יולד'. אין העולם בי הילולא, אין האדם אורח הלבוש מלבושי שבת ובא אל משתה, ואין ימי חייו יו"ט ושבתות. עולם זה עולם המעשה ועבודה הוא: היום לעשותם, המלאכה מרובה, והאדם לא נברא אלא לשמש לשמור ולעבוד, ואינו ב"ח להבטל מזה. וכשמתחייב הוא בעול תומ"צ, לא יו"ט יעשה, אלא יום המעשה ועבודה בפועל'.

ביאור זה הזכיר הרבי ג"כ במכתב בשנים

²אג"ק חכ"ה ע' קסט.
³ומציין הרבי לבראשית רבה נג, י. וראה ג"כ זוהר חדש בראשית י. ג. טו, ד.
⁴תו"מ חל"ג ע' 285.

¹לבן דודו מ"מ שניאורסון לרגל הבר מצוה שלו נדפס ברשימות חוברת נט.

שכיון שיום ההילולא הוא 'עת רצון', הרי אין זמן יותר טוב לומר תחנון ולפעול מה שאמירת תחנון צריכה לפעול! וע"ד זה ומעין זה בכל יום הולדת שאע"פ ש'מזלו גובר', מ"מ, עיקר ענינו לתקן את הענינים הצריכים תיקון, ובשביל זה צריכים לנצל את תגבורת המזל'.

ועד"ז במכתב⁵: 'בהזדמנות זו אביע רעיון הנוגע באופן עיקרי לכל בר מצוה, והוא בקשר עם השאלה מדוע אומרים תחנון ביום הבר מצוה, שהרי אין אומרים תחנון בימים טובים, ואין לך יו"ט ושמחה גדולה מזו להגיע למדרגת איש ישראל, חבר מלא לעם הנבחר, עם כל הזכויות והאחריות שבוה. והביאור הוא כי התורה והמצוות הן בל"ג וסוף, כאשר מקורן בה' שהוא א"ס, שלכן אין גבול למידת ההתקדמות והעלי' בכל עניני טוב וקדושה בחיי היום-יום מתאים לרצון הבורא. ואפילו אם תמצא לומר שהמצב בזה ביום אתמול הי' ככל הדרוש לפי ערך, הרי המצב היום צריך להיות נעלה יותר, ומחר עוד יותר. וזהו הטעם שאומרים תחנון בכל יום חול, בקשת סליחה מאת ה' רב הסליחות, על אשר היום (ואתמול) לא הי' מילוי רצון הבורא באופן נעלה יותר. וזהו ג"כ הטעם שהבר מצוה אומר תחנון. ואצ"ל אם מצד איזו סיבה אין ההוה (והעבר) כדבעי במילואו, שאז בא היצר ומשתדל להכניס בילבול ונפילת רוח, לאמר: 'הלא נכשלת בעבר, ואין

מעשיך רצויים לפני הקב"ה, שלכן תמשיך כמקודם' וכו'. והמענה על זה - אמירת תחנון עוד ביתר כוונה, ובבטחון גמור שהמרכה לסלוח מעביר אשמות העבר, כי אין לך דבר העומד בפני התשובה, ואדרבה, השב באמת הרי הוא נעשה יותר חביב ואהוב למקום ב"ה. והתקוה שרעיון האמור בנוגע לאמירת תחנון ביום הבר מצוה, כשיהודי נכנס למסלול חיים חדשים בתור יהודי שלם ומבוגר, יהי' נר לרגלך, ללכת מחיל אל חיל בלימוד התורה וקיום מצוותי' בשמחה ובטוב לבב'.

וכן במכתב מי' כסלו תש"מ⁶: 'לכאורה תמוה הדבר שיום הבר מצוה, אשר חשיבותו כה רבה היא עד שלדברי ספר הזוהר עבור הנער הנכנס למצות יום זה הוא כעין יום מתן תורה, שבו קיבל עם ישראל לראשונה את התורה והמצוות. כרם בכל הנוגע לאמירת תחנון - שאינו נאמר אפילו ביומי דפגרא כלשהם כשאינם חלים בשבת או ביו"ט (או בכל יום אחר שאין אומרים בו תחנון) - הרי שנער הבר מצוה אומר את התחנון בו ביום ככלל יום אחר מימות החול. אחד הביאורים לכך הוא כדלהלן: כאשר מביאים בחשבון כי הכשרון האנושי בכלל מוגבל הוא, ובפרט כשרונותיו של נער הנכנס לתחלת שנת שנתו הארבע עשרה, ועם כל זאת חייב הוא לקבל על עצמו את המצות והחובות כולן ואת מלא האחריות כיהודי שלם, ויתר

⁵אנ"ק חכ"ח אגרת י'תרפב.

⁶נרפס בהיכל מנחם ח"א ע' מה ואילך.

הערכיים (כאם אין זה יום שבת או מועד), מאחר ומהותו של התחנון היא התשובה, ומובטחים אנו כי 'אין לך דבר העומד בפני התשובה'...'

א"כ ראינו שמנהגנו לומר תחנון בבר מצוה, וביאורי הרבי בטעם המנהג.

על כן, חייב הוא לקיימן בשמחה בהתאם לציווי 'עבדו את ה' בשמחה' - הרי מאלו מתעוררת השאלה: איך יהי' מסוגל לבצע את כל אשר מצפים ממנו? ובפרט בהיותו בן לעם קטן הנתון בין אומות העולם, ואף במדינה זו אשר לכל אחד ואחד ניתנות כל האפשרויות לקיים את כל מצוות הדת, הרי רוב האנשים עיסוקם ותשומת לבם נתונים יותר לצד החומרי של החיים.

המענה לשאלה זו הוא, שהתורה ומצוותי ניתנו מאת הקב"ה, בורא העולם ובורא האדם, והוא יתברך יודע את כל המניעות והעיכובים העלולים לעמוד למכשול בפני היהודי. ברי איפוא שהבורא העניק לכל אחד מישראל את הכוחות הדרושים לו כדי שיוכל להתגבר על כל מכשול ומכשול שימנע ממנו לחיות בהתאם לרצון ה', שהרי הקב"ה אינו מבקש מהאדם דבר שהוא למעלה מכחו ויכלתו. ואם בכל זאת יבוא מצב של חלישות, וקיום רצון ה' לא יהי' בתכלית השלמות, הרי הקב"ה בחסדו הבלתי מוגבל מאפשר 'לומר תחנון' - לחזור בתשובה. וכן אמנם מסביר רבנו הזקן, שעיקרה של החזרה בתשובה הוא על העדר השלימות בעבודת ה'. לפיכך ביום הראשון להיותו יהודי שלם, ואחר שקיים את המצוה הראשונה של 'קריאת שמע' שבה מכריז היהודי כי מקבל הוא על עצמו עול מלכות שמים ועול מצות, אומר הנער שנכנס למצות את 'התחנון' בבוקר ובין

אמירת שהחיינו בבר מצוה

שאלה: האם מברכים שהחיינו בבר מצוה¹?

כבר נכנס למצוה משנת י"ג מ"מ מתחנך אז למצות כהונה ומברך על כל מה שעתידי לעבוד עבודה כל ימיו, ולפי"ז י"ל דמנהג נשים בעירו שמברכים שהחיינו על טבילה ראשונה הורה גברא להן אחינוך כל מצות שהנשים רגילות בהם, והם בפרטות טבילה חלה והדלקה והיא מסתמא פוגעת בראשונה בטבילת מצוה ואיתתא לאו בת הנחת תפילין היא ע"כ מברכת שהחיינו על טבילה ראשונה שנכנסת לחינוך מצות נשים, כן יש ללמוד זכות שלא יהי' מנהג הדיוטות מטעות והיכי דלא נהיג לא נהיג והיכי דנהיג נהיג ואריך וחשש ברכה לבטלה ליכא לפע"ד כמ"ש לעיל'.

מאידך מצינו רבים שכתבו שלא מצינו שיברך בבר מצוה וכמ"ש התשובה מאהבה⁴: 'וכי שמע מעולם שהנער בן י"ג שנים ויום א' שנעשה בר חיוב מכל המצות שברך שהחיינו'.

וראה כאשר לאברהם⁵ שכתב: 'אין ראוי לברך זמן דבאותו יום נכנס לכלל עונשים כב"ד של מטה .. והיכא דאיכא עונש אין ראוי לברך להקב"ה וראיה דהרי אביו מברך כ"כ ברוך שפטרני מעונשו של

תשובה: כתב הפרי תואר² בחילוק הג': 'מצוה שנתחנך לעשותה פי' שלא היה ראוי לעשותה מקודם זמן זה והגיע זמן שהוכשר העושה לעשות המצווה פירוש שלא היתה המניעה לצד המצוה אלא לצד עושיה דהיינו כשהגיע לחניכות המצוה ולבש תפילין יברך שהחיינו על המצוה .. ואינו מברך שהחיינו פעם ראשונה על התפילין אלא על שהגיעו ה' לגבול זה גדר שבו הוא ראוי לקיים המצוות...'

החתם סופר³ הביא את דבריו וכתב: 'ויען בברכת שהחיינו רבו כמו רבו דעות שונות סברות עצמם שאין להם על מה שיסמוכו בש"ס וכבר כתבנו כל שא"א לומר בטלה דעתו והוא נהנה מצוה לברך, נ"ל הכרעת ס' פרי תואר סי' כ"ח [סק"ד] שכל מי שמתחנך תחלה לחיוב מצוה יברך, לא כמ"ש רוקח שעל כל מצוה מברך בחינוכה אלא הנכנס לחיוב מצות וע"כ יברך כל בר מצוה בתחלת הנחת תפילין על כל מצות שעתידי לעשות כל ימיו אע"ג שאותן שקבוע להן זמן יברך כל בהגעת מברך שהחיינו ופירשו רש"י ככהן המתחנך לעבודה דאעפ"י שלא הניחו לעבוד עבודה עד שיחיה בן עשרים [כחולין כד, ב] ואז

⁴ח"ב סי' רלט.
⁵מסכת אבות סוף פרק ה.

¹הגדון דלקמן הוא בעיקר בשהחיינו בבר מצוה על החיוב מצוות. (בנוסף לזה ישנו דיון לגבי שהחיינו במצוות הנחת התפילין כשמניח אותם לראשונה. ודיון לגבי שהחיינו על התפילין החדשות מצד היותם כבגד חדש).

²ו"ד סי' כח סק"ד.

³ח"א או"ח סי' נה.

זה ובנו שנכנס עתה לכלל עונשים איך יברך...⁶.

הרבי בשיחת אחש"פ תשמ"ח⁶ ביאר למה לא מברכין שהחיינו למרות השמחה בבר מצווה: 'ועכצ"ל שהשמחה ביום הבר מצווה היא על יסוד הכלל בהלכה שכל ישראל בחזקת כשרות, היינו שבדאי יקיים כל דיני התורה ומצוות' [ובלשון הרמב"ם 'מאחר שהוא מישראל .. רוצה לעשות כל המצוות ולהתרחק מן העבירות', עד לדרגת ה'בינוני', ש'לא עבר עבירה מימיו ולא יעבור לעולם', אשר, 'מדת הבינוני היא מדת כל אדם ואחרי' כל אדם ימשוך'], ולכן שמח ביום שזכה לחיוב במצוות. והטעם שאין מברכין שהחיינו על שמחה זו, הוא (לא מפני שיש ספק שמא לא יקיים המצוות, ח"ו, אלא) מפני שברכת שהחיינו אינה אלא על שמחת הלב בדבר שישנו בפועל ובגלוי בהוה, ולא על דבר שיהי' בעתיד, כבנדו"ד, קיום התומ"צ במשך כל השנה ובמשך כל ימי חייו. ולהעיר שגם לדעת החת"ס (בשו"ת או"ח סנ"ה) שה'נכנס לחיוב מצוות' צריך לברך שהחיינו, 'וע"כ יברך כל בר מצווה בתחלת הנחת תפילין על כל מצות שעתידי לעשות כל ימיו' הרי, מדגיש שברכה זו צ"ל 'בתחלת הנחת תפילין', היינו, מצוה שמקיימה בפועל ממש תיכף ומיד (אלא שמכיון גם על כל מצוות שעתידי לעשות כל ימיו)'.⁷

ויש שכתבו שיברך ביום הבר המצווה שהחיינו על בגד או פרי חדש וכמ"ש הבן איש חי⁷: 'וטוב דהבן ילבש בגד חדש ויברך שהחיינו ויכוין גם על הכנסו באותו היום בעול מצות, ואם אין לאל ידו יברך על פרי חדש. וגם הבת ביום שתכנס בחיוב מצות אעפ"י שלא נהגו לעשות לה סעודה, עכ"ז תהיה שמחה אותו היום ותלבוש בגדי שבת, ואם יש לאל ידה תלבש בגד חדש ותברך שהחיינו, ותכוין גם על כניסתה בעול מצות. ויש נוהגין לעשות בכל שנה את יום הלידה ליו"ט וסימן יפה הוא וכן נוהגים בביתנו'.

וכ"כ בכף החיים⁸: 'וטוב ללבוש בגד חדש או לאכול פרי חדש באותו היום ולכוין בברכת שהחיינו על שנכנס בעול מצות וגם הבת תעשה כן בהכנסה לש' י"ג לברך שהחיינו על בגד חדש או פרי חדש ואעפ"י שאין עושין לה סעודה, וכ"כ בן א"ח פ' ראה אות י"ז'.

ולמעשה במנהגי יום הולדת⁹ הרבי הנהיג לברך שהחיינו על פרי חדש ביום הולדת וא"כ בודאי שכן הוא גם בבר מצווה.

א"כ ראוי שנער הבר מצווה יברך שהחיינו על פרי חדש ביום הבר מצווה.

⁷ש"א ראה ה"ו.

⁸רכה ס"ק יב.

⁹תו"מ שם ע' 161.

⁶תו"מ תשמ"ח ח"ג ע' 158.

זמן החינוך לתפילין (א)

שאלה: מתי התחלת זמן הנחת תפילין?

תשובה: משנה במסכת ברכות¹ אומרת: 'נשים ועבדים וקטנים פטורין מקריאת שמע וזמן התפילין'.

אך התוס' שם² הקשו עליו מגמ' זו דסוכה: 'פירש הקונטרס קטן שהגיע לחנוך ולא נהירא דהא פ' לולב הגזול אמרי' קטן היודע לשמור תפילין אביו חייב לקנות לו תפילין אלמא כשהגיע לחנוך דשייכי ביה תפילין חייב בתפילין ובק"ש נמי יש לחייבו יותר מסתמא מדאשכחן התם קטן היודע לדבר אביו מלמדו תורה ופסוק ראשון של ק"ש ונראה לר"ת דמירי בקטן שלא הגיע לחנוך .. וקטנים אינם פטורים אלא בשלא הגיע ואין יודע לשמור תפיליו'.

אך הרשב"א שם כתב לבאר את דברי רש"י: 'ויש לתרץ דה"נ בסתם תינוק שאינו יודע לשמור תפיליו והיינו דקתני התם יודע לשמור תפיליו הא בסתם תינוקות אעפ"י שהוא כבן תשע כבן עשר אם לא ראינוהו זריז ונזהר בעצמו לא, ורכינו תם ז"ל פירש בשלא הגיע לחינוך'.

וראה גם בפני יהושע שם: ולענ"ד משום הא לא איריא דלכאורה בלא"ה על כרחך הא דאמרינן בפרק לולב הגזול [שם] קטן

ובמסכת סוכה² נאמר: 'תנו רבנן: קטן היודע לנענע, חייב כלולב. להתעטף, חייב בציצית. לשמור תפילין, אביו לוקח לו תפילין [וכתב רש"י: לשמור תפילין - שלא יכנס בהן לבית הכסא. (אך ראה רש"י ברכות³: וזמן התפילין - משום דסתם קטן אינו יודע לשמור גופו שלא יפיח בהן. ובגמרא שבת⁴: 'אמר רבי ינאי: תפילין צריכין גוף נקי כאלישע בעל כנפים. מאי היא? אביי אמר: שלא יפיח בהן. רבא אמר: שלא יישן בהן)].

וכ"ה במסכת ערכין⁵: 'הכל חייבין בתפילין לאיתווי מאי? לאיתווי קטן היודע לשמור תפילין, דתניא: קטן היודע לשמור תפילין - אביו לוקח לו תפילין'.

על המשנה בברכות שכתבה שקטנים פטורים מק"ש ותפילין כתב רש"י: 'אפילו קטן שהגיע לחנוך לא הטיילו על אביו לחנכו בק"ש, לפי שאינו מצוי תמיד כשמגיע זמן ק"ש. וזמן התפילין - משום דסתם קטן אינו

¹ וראה גם תוס' הרא"ש.

¹ א. כ.

² מ.ב. א.

³ ב. כ.

⁴ מ.ט. א.

⁵ ב. ב.

ולהתעטף וכיון שיודע לשמור מדאורייתא מחייב ומתניתן דקתני קטנים פטורים מן התפלין גדולים שאין יודעין לשמור קאמר ואית דמפרשי שהגיע לחינוך הוא וחייב מדרבנן ושמרת את החוקה אסמכתא בעלמא'.

א"כ ראינו שבגלל שתפלין חייבים גוף נקי אין מחנכים כל קטן בתפלין גם משהגיע לגיל חינוך (ולכן נחלקו רש"י ור"ת⁸ בפירוש המשנה שאינו חייב אם היא מדברת ברוב הקטנים שאפי' בהגיעו לחינוך פטורים או שהיא מדברת על לפני שהגיעו לחינוך⁹) ויש שאומרים שדברי המשנה על קטן היודע לשמור שחייב קאי על גדולים.

וכתב הב"י¹⁰: 'כתב העיטור מסתברא לן דהאי קטן גדול בן י"ג שנה ויום אחד הוא והביא ראיה לדבריו ואינה כדאי להוציא הברייטא מפשוטה דמשמע דקטן ממש קאמר, וכן נראה דעת כל הפוסקים שכתבו קטן סתם דמשמע דבקטן ממש מיירי'.

אך הרמ"א בדרכי משה¹¹ כתב: 'והמנהג כדברי בעל העיטור שאין הקטנים מניחין תפלין עד שיהיו בר מצוה דהיינו בן שלש עשרה שנים ויום אחד'.

⁸ וראה מהר"ם בנעט ברכות כ, א הערה 51 'דלרש"י הגיע לחינוך, אין הכוונה שיודע לקיים מצוה הלזו כהלכתה, כ"א לשיעור המפורש ביומא לענין תענית, ושפיר איירי בסתם קטן שאינו יכול לשמור גופו לענין תפלין, משא"כ תוס' לשיטתם דהגיע לחינוך פי' שיודע לקיים מצוה זו בכל דקדוק', א"כ כיון שהגיע לחינוך בודאי יודע לשמור גופו וע"כ דמשנתנו דפטור מתפלין בלא הגיע לחינוך ודוק. שו"ר שכ"כ בספר לשון הזהב ע"ש.

⁹ וראה במאירי שם שכוונת המשנה היא רק אודות פטורים מצד עצמם, ואין הנדון אודות חיוב מצד חינוך.

¹⁰ א"ר ס' לו.

¹¹ שם אות ב.

היודע לשמור תפלין לאו מסתם קטנים שהגיעו לחנוך איירי דהא אפילו בגדולים רובא דעלמא אינם יכולים לשמור עצמן כדאיתא בשבת בפרק במה טומנין [מט, א] דבעינן כאלישע בעל כנפים אלא כיון דאיכא חיובא דאורייתא התירו בסתם בני אדם להניחן בשעת ק"ש ותפלה עכ"פ ובהאי שעתא ודאי מחינן ליה במרזפתא דנפחא עד דמכוין לשמור עצמו בגוף נקי, נמצא דלפי"ז ודאי בקטנים כה"ג דבר שאינו מצוי הוא אף לאחד מני אלף מש"ה לא איירי בהו תנא דמתניתין אלא בסתם קטנים שהגיעו לחנוך וכ"כ הרשב"א ז"ל בחידושו'.

אמנם בעל העיטור⁷ כתב: 'ת"ל ושמרת את החוקה הזאת לא אמרתי אלא במי שיודע לשמור תפלין מכאן אמרו קטן היודע לשמור תפלין אביו לוקח לו תפלין וקטן היודע להתעטף חייב בציצית ומסתב' לן דהאי קטן גדול בן י"ג שנה הוא מדגרסינן התם וקטן היודע לנענע חייב כלולב היודע לפרוש ידיו חולקין לו תרומה בבית הגרנות והוא דגדול הוא מדקתני חולקין ואי קטן ממש הוא הא אמרינן במגילה קטן לא ישא את כפיו וגרסינן ביבמות חש"ו אין חולקין להם תרומה בבית הגרנות. ומזוזה דאמרינן במכילתין שנוהגת בקטן כגדול אי קטן ממש הוא קטן מי מחייב במצות אלא לאו גדול ובמזוזה הוא דחייב אבל בתפלין לא מחייב אא"כ יודע לשמור תפלין

⁷ הל' תפלין הל' תפלין סא, ג.

וכתב הב"ח¹²: 'והכי נקטינן דבקטן הלומד תלמוד אפילו אינו אלא בן שנים עשר שנה היודע לשמור תפילין אביו חייב לקנות לו תפילין וכך נהגו, אבל בהגהת שלחן ערוך (ס"ג) השיג על ב"י ואמר דנהגו כהעיסור ואין לשנות, ותימה הוא דפסק כהעיסור במקום שחולקים עליו כל הפוסקים. ומ"ש דכן נהגו, אפשר דלא נהגו כך, אלא רובא דעלמא שאינן יודעים לשמור עצמן שלא יפיחו בהן, דבדידהו ודאי אסור אפילו היה בן שלש עשרה שנה, אלא שא"א לתקן פרצה זו. אבל בקטן הלומד תלמוד דיודע לשמור עצמו שלא יפיח בהן כ"ש שיודע שלא יישן בהם ושלא יכנס בהן לבית הכסא אביו חייב לקנות לו תפילין לחנכו מדבריהם ודלא כהרב בהגהתו דאוסר כנלפע"ד'.

א"כ ראינו שנחלקו הראשונים האם קטן מניח תפילין לפני הבר מצווה, בהלכה הבאה נראה את פסק ההלכה ואת המנהג בזה.

¹²או"ח סי' לו.

זמן החינוך לתפילין (ב)

שאלה: מתי התחלת זמן הנחת תפילין?

האלוקי האר"י זצ"ל וכן ציוה לנהוג מורי דודי רבינו צבי מזידיטשוב ואסור לשנות כי הוא פגם גדול, ועליו אמר הכתוב והכסיל בחושך הולך'.

ועוד כתב שם בסי' רכה סק"ה: ביום שנעשה בנו בר מצוה ובר עונשין ביום הראשון של שנת ארבעה עשר יניח לו אביו תפילין ולא קודם אפילו יום אחד'.

וראה גם טעמי המנהגים⁵ הביא ממנהג"ש מבעלז: 'דטוב יותר שהתעוררות בחיבה יתירה שיש לו בהתחלת המצוה שיהיה בזמן החיוב מה"ת'.

וכ"כ בשו"ת דברי יציב⁶: 'מנהג אבוח"ק זי"ע ועכ"י היה שלא להניח תפילין בשום אופן קודם שנעשה בן י"ג, ולענ"ד הטעם דסמכו על בעל העיטור ורמ"א, ולא כמנהג המג"א, משום דלמצות תפילין בעי זהירות וקדושה גדולה, ועיין סי' ל"ח ס"ד במי שאינו יכול להיטהר, ולזה אם יניח תפילין בקטנות כשעדיין אינו נטהר כ"כ בנקיון הגוף ובקדושת תפילין, חיישינן דלמא אתי למסרך להניח באופן זה בגדלותו, ובזה חיישינן יותר מברכה בקטנים, דבתפילין

תשובה: להלכה נחלקו המחבר והרמ"א במחלוקת הראשונים, שהמחבר¹ כתב: 'קטן היודע לשמור תפילין בטהרה שלא יישן ושלא יפיה בהם .. חייב אביו לקנות לו תפילין לחנכו'.

אך הרמ"א כתב בהגה: 'וי"א דהאי קטן דוקא שהוא בן י"ג שנים ויום אחד. וכן נהגו, ואין לשנות'.

וכתב המגן אברהם²: 'וי"א. דוקא מקודם לכן אין מניחין [ר"מ] ועכשיו נהגו להניח ב' או ג' חדשים קודם הזמן'.

וכתב על זה בשו"ת זרע אמת³: 'תא חזי מאי גברא רבא דסהיד עדות נאמנה דעכשו אינם נוהגים כבעל העיטור'.

אך יש שנוהגים כמנהג שהביא הרמ"א ואין מניחים התפילין קודם הבר מצווה וכמ"ש בשלחן הטהור⁴: 'קטן אסור להניח תפילין אלא ביום דמשלים ליה שלוש עשרה שנה ויום אחד'. וביאר באות ג: 'דמי יעזי פניו לעבור על דברי רבן של כל בני הגולה רבינו משה, שכתב וכן נהגו ואין לשנות. וכן הוא עפ"י קבלת אור שבעת הימים מרן

¹שו"ע אורח סי' לו ס"ג.

²שם ס"ק ד.

³ח"ג סי' ה.

⁴סי' לו ס"ה.

⁵עמ' יב.

⁶חאו"ח סי' יא וראה גם בסי' יד, ובסי' מא.

שהקדושה והזהירות קשין יותר חיישינן טובא לאתי למסרך ודו"ק. ואדרבה י"ל שבזה שאינו נותן לו להניח תפלין מקודם, בזה גופא מקיים מצות חינוך לתפלין, שמחנכו דתפלין בעי גוף נקי וזהירות גדולה כדי שיתרגל כן בזמן חיובו.

א"כ ראינו שנחלקו הראשונים והאחרונים מתי הזמן הנכון להתחיל להניח תפלין.

ולמעשה מנהג חב"ד הוא כמובא בהיום יום⁷, ובספר המנהגים⁸: 'הוראה לרבים: מתחילין להניח תפלין שני חדשים קודם הבר מצוה, בתחלה בלא ברכה וכעבור איזה שבועות בברכה'.

וכך כותב הרבי הרי"ף⁹: 'במענה על מכתבו אודות זמן התחלת החנוך בהנחת תפלין, הנה בדרך כלל נהיגא עלמא להתחיל חדש מקודם¹⁰, ומנהג בני המשפחה, משפחת כ"ק אדמו"ר, היו בזה זמנים שונים, ובשנת תרס"ג, כשנוסד החדר הראשון ע"י ישיבת תו"ת הואיל כ"ק אאמו"ר הרה"ק צוקללה"ה נבג"מ זי"ע להגיד לי בתור מנהל פועל ישיבת תו"ת להנהיג ולקבוע בין התלמידים הבאים לעונת בר מצוה אשר התחלת זמן החנוך תהי' שני חדשים קודם יום הבר מצוה¹¹'.

הרבי¹² כתב במכתב: נעם לי לקרות בו ע"ד התחלת הנחת תפלין של בנו שי' ומוסגר בזה המכתב אליו כהצעת כת"ר שי'. ומובן שטוב עשה בנו בהתחלתו עתה הנחת התפלין שהרי בפירוש שמענו מכ"ק מו"ח אדמו"ר (הועתק בלוח היום יום ב' מנ"א) הוראה לרבים להתחיל בהנחת תפלין שני חדשים לפני יום הבר מצוה [כדיוק הל' לרבים, כי בבית הרב היו מתחילים זמן רב מקודם לזה, ופעם סיפר כ"ק מו"ח אדמו"ר שהוא התחיל להניח תפלין בשנת הי"ב]. והנה לא נעלמה ממני דעת איזה מהאחרונים (הובאו בנ"כ שו"ע או"ח סוסל"ז) שכיון שתפלין צריכים גוף נקי אין להקדים בהנחתם, ובפרט בדורותינו אלה. ובכ"ז כיון שבפירוש הורו כנ"ל, מצוה לקיים דברי חכמים בתראי ובפרט כשהורו לפרסם דעתם בזה (וכלשון האמור לרבים). נראה לי הטעם דההוראה שהוא ע"ד ההשתדלות והיגיעה להפיץ תורת החסידות בחוגים הכי רחבים ומבלי להציג תנאים מוקדמים לתורה זו אף שבדורות הראשונים (לפני התגלות הבעש"ט, תלמידו הרב המגיד ותלמידיו ומהם רכנו הזקן) הקפידו על הנהגה כזו, וידוע המשל מרבינו הזקן, מאבן טוב שבכתר המלך שכשנחלה בנו יחידו של המלך וגדלה הסכנה ר"ל, מצוה המלך - אפילו על ספק וס"ס - ליקח אבן טוב מכתבו ולנסות לרפאות בו בנו ביחידו, וכהלשון שכדאי לשפוך כמה וכמה בחוץ בשביל

⁷ב' מנ"א.

⁸ע' 4.

⁹אנ"ק ח"ז עמ' כד.

¹⁰וכן נהג הרבי שהתחיל להניח תפלין ביא אדר התרע"ה כמבואר ברשימות הרב"ש ע' קל: 'בליל א' פרשת תצוה, הי' הסיפור אודת בני לויק שי'. ואודות בנו מענדל שי', שצריך להניח תפלין ביום ה' הבעל"ט א"ה, י"א אדר, כי י"א ניסן הבעל"ט א"ה יהי' בר מצוה, ואיך שיברך אותו כ"ק שליט"א שישתעבדו לבו ומוחו להשי"ת ע"י הנחת תפלין בעזה"ל. ויולהעיר גם מהמסופר במגדל עז ע' קפה - שאדמו"ר

האמצעי התחיל להניח תפלין בתשרי תקמ"ז כלומר חודשים לפני הבר מצוה.

¹²אנ"ק יז עמ' סא.

ספק שיגיעו איזה טפות להבן מלך ויחלים
ויתרפא, והנמשל מובן. ונראה גם במוחש
בשנים האחרונות, איך שהפצת החסידות
רבים הצילה מכמה נסיונות ומכשולים,
ומפורסמות הן לכל אלו שהיו במדינות
רוסיה ועמדו בנסיונות שם וכו'".

זמן התחלת תפילין ר"ת

בנוגע למחלוקת בין רש"י לר"ת לגבי סדר הפרשיות כתב אדמו"ר הזקן¹: 'והעיקר כרש"י וסיעתו. וכן מנהג העולם. ואעפ"כ כיון שתפילין אלו פסולין מן התורה לר"ת וסיעתו, ונמצא שרוי כל ימיו בלא תפילין, לכן כל ירא שמים יצא ידי שניהם...'.
ובסידור² כתב: 'כל אשר נגע יראת אלהים בלבו יניח תפילין דרכינו תם בלא ברכה אחר התפלה בביתו וללמוד בהם שעה אחת אם חושש להניח בבית המדרש מפני היוהרא או מפני שנוח לו יותר ללמוד בביתו'.
אלא שלמרות זאת, מכיון שעפ"י קבלה קדושתם גדולה מאוד, וצריך טהרת הגוף, לכן לא נהגו כולם להתחיל להניח אותם מיד כבר מצוה.
שאלה: ממתי למעשה מתחילים להניח תפילין של ר"ת?

נוסח אר"י והתפילין בדוקים הם, יעשה כנ"ל ובפרט עתה שהתחיל בתוספת עבודה בהפצת פנימיות התורה...'.
ועוד שם⁷: במענה על שאלתו - אם נזהר בטבילת עזרא ויש לו שיעורים קבועים בתורת החסידות יתחיל, כל"נ, להניח תפילין דר"ת'.
ושם⁸: 'בנוגע לשאלתו אודות הנחת תפילין ר"ת, הנה תלוי זה בכמות ואיכות ידיעותיו בתורת הדא"ח, ויבקש את המשפיע שלו שיכתוב לי עד"ז, ובטח נזהר הוא ג"כ בטבילת עזרא'.

(2) אמנם בהמשך בשנת תשל"ו בהתוועדות של פורים⁹, הרבי הורה שכולם יתחילו להניח כבר משעת הבר מצווה: 'וכאן גם המקום להוסיף ולהעיר ולהשיב על שאלת רבים בקשר להנחת תפילין דרכינו תם... אף שיודעים מ"ש בספרים בנוגע לתפילין דר"ת, שהלואי שהיו יכולים לצאת י"ח

תשובה: בנידון זה מצינו במנהגי חב"ד כמה שלבים:

(1) בהתחלה שאלו את הרבי כל אחד באופן פרטני מתי להתחיל להניח, [כגון, האם להניח בגיל שמונה עשרה, או אחרי החתונה]³ וכפי שרואים במכתב של הרבי משנת תשי"ג⁴: 'וכנוגע לשאלתו אם להניח תפילין דר"ת, הנה לע"ע די שיזהר מהיסח הדעת בהנחת תפילין דרש"י'.
ועוד שם⁵: 'בשאלתו בענין תפילין דר"ת, הנה לע"ע לדעתי עדיין לא יניחם, ובעוד איזה זמן בטח יבוא עמדי בכתובים עוד הפעם אודות זה, ועד אז הנה יוסיף אומץ בלימוד תורת הדא"ח שע"פ המבואר בכ"מ הנה זה מהשייך לתפילין דר"ת שע"פ המבואר בספרי קבלה, זהו ענין מוחין דאבא'.
ועוד שם⁶: (ג') שאלתו הפרטית שיש לו תפילין דרכינו תם, ואם יתחיל בהנחתם. הנה אם נזהר הוא בטבילת עזרא - כל"נ - ומתפלל

¹ בשו"ע או"ח סי' לד ס"ד.

² בהלכות התפילין.

³ יוראה מ"ש הגר"ח נאה בפסקי הסידור ע' טז.

⁴ אנ"ק ח"ז ע' לא.

⁵ ע' רכז.

⁶ ע' ש.

⁷ ע' שיד.

⁸ ע' שנ.

⁹ אות לד ואילך (תו"מ כרך פ"ג).

גודל הזהירות בגוף נקי וכו' וכו' בתפילין דרש"י הנה דעתי ברורה שעכשיו הוא הזמן שכולם צריכים להניח גם תפילין דר"ת. והיסוד לזה הוא הפס"ד בכתהאריז"ל .. כפי שמביא אאזמו"ר בשער הכולל¹⁰ מ"ש הרה"צ מקאמארנא בספר עצי עדן (על משניות), ש'מזמן האריז"ל ואילך מן התורה מחוייב (כל אדם) להניח תפילין דרש"י ודר"ת'. אלא שמפני כמה סיבות לא גילו ופירסמו זאת במשך זמן, ולכן בדרך כלל הניחו רק תפילין דרש"י אף שלפנ"ז היו זמנים שבהם הי' הסדר 'דעבד כמר עבד', שתלמידי ר"ת הניחו רק תפילין דר"ת, ותלמידי רש"י הניחו רק תפילין דרש"י; אבל בימינו אלו, עקבתא דמשיחא, הלכה כתרומיהו, ויש חיוב להניח ב' זוגי תפילין של רש"י ושל ר"ת .. וכיון שכן, יש צורך בימינו בתוספת מיוחדת בעבודת המוחין, וענין זה נעשה במיוחד ע"י התפילין, שענינם לשעבד המוח והלב, והרי הכוונה דמצות תפילין היא .. חלק מקיום המצוה .. ונוסף לזה: כיון שחושך הגלות נעשה באופן כפול ומכופל, והכל מודים שהמן ומחשבתו הם עכשיו בתוקף יותר מכמו שהיו בשנה שלפנ"ז וכמה שנים לפנ"ז וכו' (אלא שזהו באופן של מחשבה בלבד, כיון ש'הקב"ה מצילנו מידם') - יש צורך בענין ד'ראו כל עמי הארץ כי שם הוי' נקרא עליך .. אלו תפילין שבראש' בתוספת עזו, הן לפי דעת רש"י והן לפי דעת ר"ת, כך, שזהו ענין שנוגע לכל

אחד מ'ישראל ולכלל ישראל .. כל אלו ששאלו אצלי אודות הנחת תפילין דר"ת (ועדיין לא הספיק הזמן לענות להם), וכן אלו שירצו לשאול בעתיד חוסכים את הצורך לשאול (ואם ישאלו, חוסכני את הצורך לענות), כיון שישנו עתה המענה על העבר ועל ההווה ועל העתיד שכבר מילתייהו אמורה בכל הספרים, הן ע"פ כתבי האריז"ל והן ע"פ נגלה, שהמסקנא הכי אחרונה בנוגע למעשה כפועל היא שבימינו אלו צריך להניח ע"פ דין תפילין דרש"י ולאח"ז תפילין דר"ת, ולכן, כל הרוצה, תע"ב, וממחר בבוקר יתחיל להניח גם תפילין דר"ת .. ולא נוגע להמתין עד לאחר החתונה, או גיל שמונה עשרה וכו', אלא כל המרבה (להקדים) הרי"ז משובח. אך יש להבהיר, שכדי שלא יבואו לידי מכשול, יש להזדרז ולהבטיח שיהיו לו תפילין דר"ת משלו, כך, שלאחרי שיתחיל להניח, יוכל ללא קושי להמשיך להניח מידיו יום ביומו בכל ימות החול (חוץ מחוה"מ ועאכו"כ שבת ויו"ט), נוסף על תפילין דרש"י.

3) ובשנת תשמ"ט כש"פ ואתחנן נחמיו¹¹: 'וכמו במצות תפילין שאף שבדורות שלפנ"ז לא היו מתחילים להניח תפילין דר"ת (גם המדקדקים ומהדרים במצוות) אלא לאחר משך זמן מהכר מצוה, ועד לאחר הנישואין (משום טהרת הגוף), מ"מ, בדורנו זה פשט המנהג (ובפרט

¹⁰פי"א ס"ק לט.

¹¹תו"מ ח"ד ע' 142 הערה 114.

מנהג חב"ד) שמתחילין להניח תפילין דר"ת באותו זמן שמתחילים להניח תפילין דרש"י, (וכולל גם בנוגע לזמן ההכנה שלפני בר מצוה).

א"כ למנהגנו יש להתחיל להניח תפילין דר"ת חודשיים לפני הבר מצוה, ויש לוודא שיש לו תפילין דר"ת.

שאלה: למדנו שמנהגנו להניח תפילין רש"י ור"ת חודשיים לפני הבר מצוה, מה יעשה מי שבתוך החודשיים האלו חל סוכות או פסח?

תשובה: הרבי כתב¹²: במענה לשאלה: כשבתוך ב' החדשים הקודמים לבר-מצוה - אשר נוהגים להתחיל אז בהנחת תפילין - חל חוה"מ: 'התחלת הנחת תפילין - יכול להתחיל שבוע מקודם מהרגיל - ויהא בשעטו"מ'.

א"כ כשחל חג פסח או סוכות בחודשיים לפני הבר מצוה יכול להקדים הנחת התפילין לחודשיים ושבוע לפני הבר מצוה¹³.

¹²אג"ק חכ"ג אגרת ח'תשנח.

¹³ובמקרה שחל ר"ה וכיו"ב בתוך החודשיים לפני הבר מצוה כתב בנתיבים בשדה השליחות ב פי"ח הערה 20 שלא שמענו הוראה להקדים התחלת ההנחה בגללם, ומ"מ כל הבא להקדים יש לו לסמוך על דברי שוע"ר הנ"ל (סי' לז ס"ג): ב' ג' חודשים קודם הומן. [ולמעיר ממ"ש באסיף למנהגי חב"ד פי"ד אות טו והערה כח].

חינוך לברכת התפילין

שאלה: האם קטן לפני הבר מצווה יכול לברך על התפילין?

לא שייך בזה לחוש לספק ברכות .. תא חזי מאי גברא רבא [המג"א] דסהיד עדות נאמנה דעכשו אינם נוהגים כבעל העיטור וא"כ סמי מכאן ספיקא דדינא דעליו סמך מעכ"ת לומר דלא יברך .. דאטו יציבא בארעא וגיוורא בשמי שמיא דהלא חיוב שמירת התפילין שלא יפיה בהם הוא איסור דאורייתא .. ונגד זה איסור ברכה שאינה צריכה היא מדרבנן .. וא"כ אפ' דנהגנו לחנך הקטן בהנחת תפילין קודם שיהיה בן י"ג ולא חיישי לדעת בעה"ע .. דאיכא חשש איסור תורה ונחוש לספק ברכות שאינו אלא מדרבנן אתמהא? ועל הכל אני אומר .. נהגינו לחנכם בהנחתן מימלא לא גרעי מנשי דלא מחייבי במ"ע שהזמ"ג ואפ"ה קי"ל .. דמברכי .. וא"כ בקטן נמי אפי' תימא שלא מחייב בחינוך מצי לברך וצונו זהו הנלע"ד.

וכ"כ בשו"ת אבן שתיה²: 'נראה דבדואי צריך לברך משום דלענין חשש ברכה לבטלה אין אנו חוששין לדעת בהע"ט כלל תדע .. בסי' י"ז לענין ציצית בקטן וכן בסי' תרמ"ז לענין לולב לא הגיעה הרמ"א כלום שיש אומרים דבעינן דוקא י"ג שנים שלמות אף דלבעל העטור קודם

תשובה: בשו"ת זרע אמת¹ כתב השואל: 'ואני אמרתי בחפזי דאין לו לברך ואף אמנם שמברכין על לולב וציצית אפי' בקטנות .. מקום יש בראש לחלק דשאני תפילין דצריכי שמירא מעליא ולא כל מוחא סביל דא .. וכן מצינו להרב העיטור ולדבריו הסכים רמ"א .. דאין להניחם בפחות מהן י"ג עכ"פ מידי ספיקא לא נפקא וזה כלל גדול ספק ברכות להקל'.

אך מחבר השו"ת, רבי ישמעאל הכהן משיב לו שם: 'דאין דעתי הקצרה נוחה בכך .. דתניא .. קטן היודע לשמור תפילין אביו לוקח לו תפילין וכיון דאביו צריך לקנות לו תפילין כדי שיניחם מהיכא תיתי שלא יברך עליהם כמו שמברך לשאר מצות של חינוך והלא גם הברכה עצמה צריכה חינוך .. ואולי כוונת מעכ"ת לומר דכיון דהרב העיטור בעי דוקא שיהיה בן י"ג אע"ג דאנו נוהגים שמניחם איזה חדשים קודם כמ"ש המג"א .. מ"מ מידי ספיקא דפלוגתא לא נפיק וע"כ דיינו להקל בהנחה ולא בברכה משום ספק ברכות להקל .. לא ירד ביני הדל עמו מכמה טעמי חדא דדעת בעל העיטור הוא דעת יחיד נגד פשט הגמ' ונגד כל הפוסקים כמ"ש הב"י .. וא"כ

²סי' יד.

¹ח"ג סי' ה.

זמן זה יש בו משום ברכה לבטלה .. והיינו ע"כ משום דהרמ"א סובר דכל שאין כאן רק החשש משום ברכה לבטלה לחוד בזה אין אנו חוששים לדעת בהע"ט כלל .. ואינו חושש הרמ"א לדעת בעל העיטור אלא דוקא היכא דאיכא נמי החשש של גוף נקי .. הילכך לדידן נמי דהמנהג הוא להניח כמו חדש קודם שיהי' בן י"ג שנים דכיון דאסורא משום חשש של גוף נקי הרי כבר עבד ואינו מתקן זאת במה שלא יברך אז גם הרמ"א מודה דמוטב יותר שיברך בשביל חנוך המצוה .. הלכך שפיר מברך כנלע"ד.

אלא שכתב הגאון הראגצובי³: '.. הנה התוס' .. מתירין לקטן לברך בגדר חינוך.. אך כאן גרע דחינוך לא שייך רק במקום שכה"ג בגדול היה חייב ויוצא המצוה כדת .. אך כאן יש בזה להאריך דגם בגדול אם היה הקטן מלביש אותו התפילין לא מהני .. והרבה יש בזה להאריך לכן כך אם אביו יסייע לו בקשירת התפילין אז יוכל הקטן לברך.. וגם יהיה הקטן י"ג פחות חודש וכשיטת הרמב"ם .. ואז הוא מופלא סמוך לאיש ובר דעת'..

ועוד כותב שם⁴: 'כיון דהקטן הוא קושר ומניח הוה מלבד הפטור שקטן גם אם הוה [גדול] מ"מ המניח והקושר קטן וא"כ לא הוה הנחה כדין ולא אפשר לברך .. עכ"פ אם אין גדול מסייעו לא יברך הקטן עד

³שו"ת צפנת פענח ח"ב סי' ג.
⁴בסי' ד.

שיגדל לי"ג⁵.

אך למעשה מנהגנו לברך גם לפני הבר מצווה, אך לא מיד כאשר הנער מתחיל להניח, וכמ"ש הרבי בהיום יום⁶, ובספר המנהגים⁷: 'הוראה לרבים: מתחילין להניח תפילין שני חדשים קודם הבר מצווה, בתחלה בלא ברכה וכעבור איזה שבועות בברכה'.

וביאר הרבי את הדברים במכתב⁸: 'ובמה ששואל שכיון שהקטן מברך על כל המצות שעושה, אף עושה רק מטעם חינוך. א"כ במה נשתנה חינוך דהנחת תפילין שהתחלתו הוא, כפי מנהגינו (מועתק בהיום יום ב' מנ"א) שני חדשים קודם הגיל די"ג שנה, ובתחילתו בלא ברכה. וכמובא שם הוראת כ"ק מו"ח אדמו"ר זצוקללה"ה נבג"מ זי"ע. הנה בפשטות י"ל, כי בשאר המצות שמברך הקטן בעשייתם לשם חינוך, הנה אין חסרון באופן עשיית המצוה כ"א בגדלות מקיים המצוה - משא"כ בהנחת תפילין שצריך לכוון מקום ההנחה וכן הקשירה וכו', ואין לסמוך על הקטן, גם לאחר שילמדו אותו איזה ימים, וכפי המבואר בקונטרס התפלה הטעם עפ"י נגלה - שמפני קטנותו אינו מכיר יוקר גדול הענין, משא"כ לכשילמדוהו בזה

⁵יש שכתבו (ראה אוצר בר מצוה עמ' רס) שכוונת הרונצובי לשיטתו שתפילין של יד המצווה היא פעולת הקשירה, [ולשיטתו אין יכול אדם לברך כשאחר קשר עליו, ויש שנחלקו על זה ראה באוצר בר מצוה שם, וראה גם הנסמן בפסקי תשובות או"ח סי' כו הע' 16]. (אך לכאורה לביאור זה אדרבה אם זהו המצווה למה שלא יחשב מצד חינוך כגדול לגבי מצווה זו של הקשירה. וכתב הרא"פ לבאר שכוונת הרונצובי שכאשר הקטן קושר חסר בחפצא של קשר התפילין, ודומה לתפילין שכתבם קטן. ועצ"ע).

⁶ב' מנ"א.

⁷ע' 4.

⁸אג"ק ח"א עמ' עו.

איזה שבועות. ויש להמתיק הדבר עוד יותר, עפ"י נגלה, קרוב לפנימיות התורה, כי הרי ענין מצות תפילין הוא לשעבד הלב והמוח, כמועתק גם בשו"ע, ועיקר ענינה ברוחניות הוא, כהמשכת המוחין, היינו עינן הגדלות - ולכן אין שייך בזה כ"כ חינוך. משא"כ בשאר המצות שענין הגדלות הוא, רק תנאי להתחייב במצוה ולא עצם המצוה'.

והסיבה שאין זמן קבוע לתחילת הברכה ביאר הרב⁹: 'במה שמעיר בהוראת כ"ק מו"ח אדמו"ר (אשר בלוח היום יום) בהנוגע להתחלת הנחת תפילין שלא כתוב בדיוק כמה זמן יניחם בלא ברכה, ומהו הטעם בכלל להחתלה בלא ברכה. י"ל כפשוטו, שהוא עד שיתרגל הידק היטב לדייק בהנחתן שתהי' מתאימה למצותה, שבלא"ה ה"ז ברכה לבטלה, וכיון שלא הכל שוין בזה, לכן לא הוקבע בדיוק זמן ההנחה בלא ברכה'.

א"כ למנהגנו כאשר הנער מתרגל לדייק בהנחתן במקומם ובקשירה שתהי' מתאימה למצותה אז מברך גם לפני שנעשה בר מצווה¹⁰.

⁹אג"ק ח"ד עמ' סג.

¹⁰וראה גם שו"ת יח"ד ח"ב סי' ד. צ"א ח"ג סי' י ס"ק ג. תשובות והנהגות ח"ב סי' כט.

עליה לתורה (א)

שאלה: מהם מנהגי העליה לתורה לנער הבר מצווה?

החיובים כיון שהוא יום חינוכו.
המגן אברהם⁶ הביא את מנהג העליה לתורה גם בין הפרטים אודות ברכת שפטרני וכתב: 'ועכשיו נהגו לכרך בשעה שהנער מתפלל או קורא בשבת ראשונה שאז נודע לרבים שהוא בר מצווה (ל"ח)'.⁷

מדברי הראשונים הנ"ל לגבי ברוך שפטרני: "נראה שהיה עולה לאחר הבר מצווה", ומדברי המג"א נראה שהנער היה מתפלל או קורא בשבת הראשונה שאחרי הבר מצווה.

וראה מש"כ בנימוקי או"ח⁷: '... מי קודם, כגון שיש רק עלי' אחת ומי שידחה מפני מי, ע"כ יארציט שהוא רק טובת המת נדחה מן החי בר מצווה שבא היום לכלל חיוב מצות התורה ומכרך נמי ויודה ברכים (באותו יום) להשם ית' על התורה שבא לכלל חיובה, כאלו קבלה היום מהר

תשובה: עצם המנהג לעלות לתורה בקשר עם הבר מצווה מצינו אצל כמה מהראשונים שכתבו לגבי ברכת ברוך שפטרני, שהאב מכרך אותה בפעם הראשונה שהבן עולה לתורה¹, [אך לא הוזכר זמן העליה לתורה, וכמו"כ לא נזכר שהיה עולה לכבוד הבר מצווה אלא שכאשר הבר מצווה עלה לתורה, האב כירך, ויתכן שלצורך הברכה נקבע המנהג שיעלה הנער אחרי הבר מצווה בכדי שאביו יברך את הברכה].

ובהגהת ר"י הלכן על הלבוש² כתב: 'ואמרת להציג לפניך מנהג פוזנא בקריאת לספר תורה החיובים לעלות ומי נדחה, ומי שיש לו דין קדימה לעלות. .. אם הבר מצווה הוא בן עיר, דוחה לכל החיובים כיון שהוא יום חינוכו חוץ מן החתן ביום חתונתו, אבל החתן שמזמרין אותו וב"מ שוין ויטילו גורל'. וכ"כ בא"ז³ שעליית הבר"מ מופיעה בתקנות שתיקן המהר"ל מפראג בק"ק פראג.

וכן הובא במגן אברהם⁴: 'ונער כ"מ באותו שבת⁵ אם יש לו עירנית דוחה לכל

מחמת המנהג אין עדיפות למי שנולד ביום השבת עצמו. וראה גם בסידור דרך חיים פ' פ"ו אות א: 'נער שנעשה בר מצווה באותו שבוע'. מאידך הפמ"ג באגרת ג' אות ו (בהקדמה לאו"ח) הסתפק בזה: 'כאן אוכיר ספיקות שיש לי... נער בר מצווה באותו שבת מהו הפירוש, אם דווקא שלמו לו י"ג שנה בשבת או לאו דווקא אף שנעשה ב"מ קודם שבת או בשבוע שאחריו רק עושין לו ב"מ בשבת כנהוג...'. וראה שערי אפרים ש"ב אות י' שמשמע מדבריו שאמנם עיקר החיוב והקדימה של הבר"מ הוא כאשר זה ביום השבת עצמו, אך למרות זאת גם כשאינו בשבת עצמו אעפ"י שאין דוחה חיובים מ"מ הוא קודם לאחרים, שעכ"פ מתחנך היום ראשון בעליה לס"ת, ואביו מברך ברוך שפטרני.
⁶ס' רכה ס"ק ד. וראה גם מ"ש בשו"ת לבושי מרדכי או"ח מהדו"ק ס' לו. וראה גם שו"ת דברי מלכאל ח"א ס' ד. בנימוקי או"ח ס' רפ"ב ס"א.

¹וראה לבושי מרדכי או"ח מהדו"ק ס' לו. שיל' שהברכה (בשם ומלכות) היא רק שיש מעשה ולכן יש לברכה רק בשעת העליה לתורה שאז ניכר שנעשה ב"מ.
²או"ח ס' רפב ס"ז.
³ס"ק יב.
⁴ס' רפב ס"ק יח.
⁵אלא שנחלקו הפוסקים במשמעות הקדימה של 'בר מצווה באותו שבת', שיש שנקטו שמשמעות שבת זו היא כאשר הבר"מ חלה בשבת עצמה, ויש שהבינו שמשמעותה בשבוע הזה. בשבועות שבות יעקב ח"ב ס' קכט כתב שלמעשה

סיני, ובא לכלל ברית הקהל והעדה בני ישראל שקבלוהו לשמור מעתה ועד עולם, ע"כ החיוב לקרותו לתורה בשבת קודש גם כשנעשה בר מצוה בתוך ימי השבוע באותו יום שלא היה קריאת התורה משום לא פלוג, כי לאו בכל יומא הוא קריאת התורה בימות החול על כן יקראוהו בשבת שנעשה כבר בר מצוה וחיובא, (וזהו מנהג בורות ממה שנהגו קצת שיקראוהו למפטיר בשבת קודש מקודם, כמו חתן שמזמירן אותו, ובשבת קודש שנעשה בר מצוה לא יקראוהו עוד), וזהו בעלייה לברך על התורה'.

אך מצינו שיש שהזכירו גם עליה לתורה לכבוד הבר מצווה בשבת שלפני כניסתו למצוות.

כמבואר באגרת הפמ"ג⁸: 'כאן אזכיר ספיקות שיש לי .. נער בר מצוה באותו שבת מהו הפירוש .. שנעשה בר מצוה קודם שבת או בשבוע שאחריו רק עושין לו בר מצוה בשבת כנהוג ..'. ומדבריו נראה שהיו עולים לשבת לפני הבר מצווה.

שו"ת ציץ אליעזר⁹: 'דואפשר ללמוד מזה דלפי"ז ה"ה דמודה הבעל פרה"א גם לזאת דיש לקרות לקטן אפי' לכתחילה למפטיר דחובה כשזה בשבת שלפני הבר מצוה שלו דיש בה ג"כ ענין של קיום מנהג וחינוך לזכות לקטן בקריאה זו [עיינ

במג"א סי' רפ"ב ובשערי אפרים ש"ב ס"י ובביאור הלכה סי' קל"ו במה דנמנה שם בסדר החיובים לעליה לתורה נער שנעשה בר מצוה באותה שבת, ובמ"ש שם דנער שנעשה בר מצוה באותו שבוע הוא קודם לכל החיובים כיון שהוא זמן חינוכו עיי"ש"'].

וראה גם הליכות שלמה¹⁰: 'וכן היה נהוג תמיד שקטן היה עולה למפטיר בשבת שלפני הבר מצווה ובשבת השניה היה עולה בין הקרואים'¹¹.

וראה קובץ זכור לאברהם¹² שכתב האדמו"ר מערלוי הרב יוחנן סופר שכמעט בכל הקהילות של גליל העליון העליון בהונגריה היה המנהג שהקטן עולה למפטיר בשבת שלפני הבר מצוה.

ובירחון אור תורה¹³ כותב הג"ר נאמ"ן ס"ט שליט"א: 'יש להעיר כי בעיר ואם בישראל תונים היו עושים חגיגת בר מצוה תמיד בימי שני וחמישי הסמוכים לגיל י"ג שנה ויום אחד, לפעמים מלפניו ולפעמים מלאחריו, ובפרט כשחל יום לידת הנער בימים שאין עושים בהם שמחה כגון בימי העומר ובימי בין המצרים וכדומה, ועולה הנער ביום החגיגה לס"ת בשמחה ובשירים - ואם היה לפני גיל בר מצוה נהגו להעלותו רביעי'.

¹⁰תפילה עמ' קנד בדבר הלכה הע' מה, וראה גם בקובץ בית הלל יג עמ' לא.

¹¹ויש מקומות שנהגו שאין קטן עולה למפטיר ורק בשבת לפני הבר מצווה עולה למפטיר ראה בית אהרן וישראל גליון נב עמ' תצט.

¹²תשנא עמ' רסט.

¹³כסלו תשמ"ט חוברת ג עמוד רסג.

⁸הנ"ל הע' 5.

⁹ח"ז סי' א - קונ' קטן למפטיר פ"ב.

אמנם למנהגנו בכלל קטן אינו עולה לתורה אפילו למפטיר וכדברי הרבי¹⁴: 'יש מקומות שנהגו ללמד את ההפטרה לקטנים עם הטעמים כו', כדי שידע לקרוא את ההפטרה כשיתנו לו 'מפטיר', שהרי קטן יכול לעלות למפטיר ולהפטיר בנביא. אמנם אצל חסידים לא נהגו לתת מפטיר לקטן, אא"כ במקרים יוצאים מהכלל כו'.

א"כ ראינו שהמנהג שנער הבר מצווה עולה לתורה לרגל הבר מצווה אחרי הבר מצווה. ויש גם שנהגו שעולה בשבת לפני הכנסו לגיל מצוות.

¹⁴תו"מ תשמ"ה ח"ד ע' 2334 וראה ספר בן יג למצוות (מכון ליובאוויטש תשנ"ט) ע' 59 הערה 86.

עליה לתורה (ב)

בהלכה הקודמת ראינו שהמנהג שנער הבר מצווה עולה לתורה שאלה: מהי העליה שנהוג להעלות את נער הבר מצווה?

קטן בן י"ג שנה שנעשה באותו יום, (שצ"ל כנ"ל רק לעלות ולברך על התורה ביום חיובו) שיכול לעלות גם בשארי עליות, (הגם שמלמדים את הנערים בת"ת וחדרים לומר הפטרה וברכות בניגון הרגיל, ונמצא שכבר למד זה לחנם, כיון שמפטיר עתה אחר בעל הארציט, מ"מ פשוט שאין זה מעכב לדחות עי"ז את הארציט).

אך לפועל רבים נוהגים שנער הבר מצווה עולה למפטיר, וביאר הרב⁵: 'יש מקום לומר שבכ"מ נוהגים בזה, כיון שאין סומכין על ההורים, האם עלייתו לתורה של הבר מצווה הוא בזמנו או מקודם לו, ולכן הנהיגו עלי' למפטיר, אבל כנ"ל אין מנהג זה מקובל...'

שו"ת בית מרדכי⁶: 'מיום שהונהג בימי הגאונים שהנער הב"מ עולה לתורה בשבת שאחרי מלאת לו יג שנה לא עלה למפטיר, אלא כגדול כאחד משבעת הקרואים. אולם בדורנו הולך ומתאזרח הנוהג... שנערים בני מצוה מתכוננים חדשים ועולים בפעם הראשונה כגדולים בשבת שאחרי מלאת להם יג שנה למפטיר, וזהו כיום בהרבה

תשובה: ראינו שהמנהג שהעליה היא לאחר הבר מצוה, וזה הזמן שהאבא מברך ברוך שפטרני מכיון שאז ניכר שהוא גדול, וע"כ כתבו הפוסקים שיש לעלות את נער הבר מצוה דווקא לעליה שבה לא מעלים קטנים כדי שיהיה ניכר שהוא גדול, ואביו יכול לברך. וכמ"ש בליקוטי מהרי"ח²: 'נראה שלא יפה עושין מה שקורין לנער בר מצוה למפטיר כי עדיין לא יתפרסם שנעשה בר מצוה כי קטן עולה למפטיר'³.

וכתב בנימוקי או"ח⁴: '.. נסתפקתי .. בעל הארציט .. ובעל מצוה שנעשה ב"מ ג"כ .. ושניהם רוצים בהמפטיר שהסכסוך ביניהם הוא רק מי שיעלה מפטיר, ומי שלא יעלה מפטיר יקראוהו עלייה אחרת מהו' קרואים .. נוהגים שהאבל מפטיר בנביא ..

¹לנוהגים שהעליה היתה לפני הבר מצוה כמבואר בהלכה הקודמת הרי הדבר תלוי גם במה היא העליה שהיו מעלים את הקטן למנהגם. והבא לקמן הוא לגבי העליה שאחרי הבר מצוה.

²ח"א עמ' קצד.

³וראה גם מ"ש בשו"ת לבושי מרדכי או"ח מהדו"ק סי' לו אודות ברכת ברוך שפטרני: '.. וכן ראיתי עוד בזמן שהייתי קטן, כי הב"מ אשר היה מהנערים שהצליחו בתלמודם קרא בתורה בעצמו בפרשה שלו והיה מהשבעה קרואים ולא מפטיר, אבל בלא"ה אין שום הוכחה על גמר גדלותו, דהא מדינא דגמ' [מגילה כג, א] קטן עולה לשבעה קרואים, בפרט ברוב מקומות בזה"ז קורין אותו למפטיר, לא שייך ברכה זו, דלא הוה שום מעשה מוכיח על גדלותו והוה כמצוה בלא מעשה, וכבר כלל כילי דעל מצוה שאין בו מעשה רק בשו"ת אין מברכין, ושפיר מנהג העולם על מכוננו'. וראה גם שו"ת דברי מלכאל ח"א סי' ד. וראה בהלכה הקודמת שיש שנהגו שעולה בשבת שלפני הבר מצוה למפטיר ובשבת שאחריה לא' מו' קרואים.

⁵אג"ק ח"ו עמ' פו.
⁶ח"א סי' ט.

חוגים עיקר חגיגת הב"מ. נאה הוא המנהג הזה. עי"ז הנער הב"מ מתכונן זמן מסוים ומתחדד ומתאמן בקריאה בתורה ובהפטרות. אבל מבחינת הראות של ההלכה צריך הנער הב"מ בעלותו בפעם הא' לתורה כגדול, לעלות כאחד משבעת הקרואים. עד היותו בן יג הנער הוא מדרכנן קטן שהגיע לחינוך למצות (ע' יומא פב, א, ומגילה יט, ב) ולכן נהוג שעלה רק למפטיר בנביא. ביום מלאת לו יג שנים ויום א' הוא נעשה גדול המצווה מן התורה לקיים מצותיה וחוקיה. ומפני זה אין לקראו ביום זה למפטיר, עליה שגם קטנים עולים לה, אלא כאחד מן שבעת הקרואים בשבת או כאחד מן שלושת הקרואים בימי חול, כמו שראינו שהיה נהוג בדורות שלפנינו. בזה יובלט ויפורסם בציבור שלפי ההלכה הוא נעשה גדול המצווה לקיים מן התורה את מצותיה וחוקיה, וכן צריך להורות הלכה למעשה'.

וכ"כ בספר המנהגים⁹: 'צריכים להשתדל שפעם הראשונה אשר הבר מצוה עולה לתורה, תהי' זה בהקריאה דב' וה' ומנחת ש"ק'. ועפ"י מ"ש הרבי בהיום יום יב כסלו וספר המנהגים שם לגבי ברכת ברוך שפטרני: 'ומברכים אותה גם ביום ב', ה', בראש חודש, ולא דוקא בשבת'. מוכן שגם בראש חודש אפשר לעלות.

[לגבי בר מצוה שחל בערב ר"ה ור"ה חל ביום שני כתב הרבי שיעלה גם בחג וגם במנחה שבת שאח"כ: 'בענין העלי' לתורה, ידועה השיחה דכ"ה שבט תרצ"ו, בהמעלה דעלי' לתורה במנחה דשבת, אבל פשיטא שאין לדחות ח"ו עלי' לתורה עד השבת הבא לאחר הבר מצוה, ויעלה לתורה בראש השנה, וכיון שמהוראה האמורה מוכח - שמנהג העולם בעלי' למפטיר, אינו מנהג דוקא .. וכמדומה שבכ"מ מפטיר דר"ה שייך להרב וככיו"ב, ואין טעם לשנות זה, אלא שע"פ האמור כנדון זה וכן

אך מנהגנו עפ"י הוראת אדמו"ר הזקן המובאת בליקוטי דיבורים⁷: 'אמר אדמו"ר הזקן: 'הסבא הבעש"ט - אמר לרבי המגיד ממזריטש - שיש להשתדל כשבר מצוה עולה לתורה בפעם הראשונה תהא זו בימי הקריאה של יום שני או יום חמישי או בתפלת מנחה של שבת קודש. הסבא - המשיך הרבי לומר לבר מצוה - אמר, שהקריאה בתורה בימי שני וחמישי היא שעת רצון למעלה, כמו הזמן של מנחת

⁹להעיר שבפועל הב"מ היה ביום חמישי ובו ביום עלה אדה"ו ובירך ברוך שפטרני. ואדמו"ר האמצעי עלה רק בשבת במנחה.
⁷⁴ ע' 74.

⁷ח"ב עמ' רסו ואילך, ובמהדורת לה"ק עמ' 354.

עד"ז לכאו"א, לעלות גם במנחה דשבת
שלאחרי זה'¹⁰].

**א"כ מנהגנו שנער הבר הבר מצווה עולה
בשני או חמישי [או ראש חודש] או בשבת
במנחה שאז יש מעלה מיוחדת.**

¹⁰יתכן שהוראה זה לעלות גם במנחה של שבת היא מכיוון שהעליה לתורה ביום שני היה בחג. (ולהעיר שיש דעות [נסמנו בילקוט יוסף דיני חינוך קטן הערות לסי' קלד] שקטן עולה לו' קרואים ולא לשלושה, כך שרק בשלושה יש ראייה שגדל), אך ראה בהיכל מנחם ח"א עמ' ריא ביחידות להרב שמואל זלמנוב שהרבי אמר שנער הבר מצווה יעלה ביום חמישי - יום הבר מצווה, ובנוסף יעלה גם ביום השבת במנחה, וביאר הטעם שהוא עת רצון למעלה. (ולהעיר גם מבית הלוי גליון יב עמ' טז: 'מרן [הרב וואזנר] שליט"א מורה שאף אם עלה לתורה בחול ובירך האב ברוך שפטרני מ"מ יעלה שוב בשבת עפ"ד המג"א סי' רכה סק"ד .. אך העיר שם משערי אפרים ש"ב').

בר מצוה בשנה שהתאריך המקורי לא קיים (א)

שאלה: אדם שנולד בל' שבט - א' דר"ח אדר בשנה פשוטה, ושנת הבר מצוה שלו היא שנה מעוברת, מתי הוא נכנס לעול מצוות האם בל' שבט, או שחוששים שיום הולדתו קבוע ל-א' דר"ח אדר, ובשנה מעוברת [מכיון שאדר ב' הוא העיקר] הוא א' דר"ח אדר ב'?

א"כ נראה ששיטת הב"ח וסיעתו שר"ח נחשב כתאריך בעצמו, [ולכן גם הנולד בשנה שהיה רק יום א' דר"ח, ובשנת הבר מצוה ישנם שני ימי ר"ח, נחשב כגדול מיד בליל א' דר"ח, למרות שהוא ל' מחדש העבר], אלא שכפי שיתבאר לקמן, לכאורה י"ל שהלכה זו איננה מוסכמת על המג"א ואדמו"ר הזקן.

תשובה: שאלה זו קשורה נלמדת מדברי הפוסקים לגבי תאריכים אחרים בהם יש שינוי בשנת הבר מצוה משנת הלידה, כדלקמן.

(א) נולד בא' כסליו בשנה שחודש חשוון הי' חסר, ובשנת הבר מצוה חודש חשוון מלא ויש ל' לחודש:

(ב) נולד בל' חשוון בשנה שחשוון מלא, אך בשנת הבר מצוה חודש חשוון חסר ואין ל' חשוון:

במקרה ומדובר במצב שנחסר יום כגון שנולד בל' חשוון ובשנת הבר מצוה שלו חודש חשוון חסר, ויש רק יום אחד דר"ח כסליו, כתב המג"א⁵: 'ומי שנולד ביום א' דר"ח כסליו וכשנעשה בר מצוה חשוון חסר ור"ח כסליו אינו אלא יום א' צ"ע אם נעשה בר מצוה כ"ט לחשוון דהא משמע כנדרים דף ס' דבאמת יום ראשון של ר"ח הוא יום ל' לחדש העבר, אלא שבלשון בני אדם קוראין אותו ר"ח וכן באהע"ז סי' קכ"ו ס"ו יש דעות שונות, ומ"מ נ"ל

כתב הב"ח¹: 'על דבר הנער שנולד בר"ח טבת, ואירע בר מצוה שלו בר"ח טבת שהוא יום הראשון דיום ר"ח טבת אם מותר להתפלל ערבית בליל שבת שהוא יום ראשון דר"ח טבת .. ואעפ"י שהשנה שהנער נולד בו בר"ח טבת היתה חסרה ועכשיו השנה שלימה לית לן בה'.

והובאו דבריו בהגהות רבי עקיבא איגר²: 'ואם כשנולד בר"ח כסליו היה חשוון חסר ועכשיו ב' ימים ר"ח כסליו, נעשה בר מצוה ביום א' דראש חודש כסליו. כ"כ הב"ח³. וכ"כ למעשה בדרך חיים⁴. ובמשנה ברורה⁴.

⁵סי' נה ס"ק י.

¹שו"ת הב"ח הישנות סי' קמח.
²סי' נה.
³סי' כח סק"ד.
⁴סי' נה סקמ"ה.

דלא נעשה בר מצוה עד ר"ח דהא עדיין לא מלאה לו שנה עד שיעברו כ"ט יום מחשון דבעינן י"ג שנים שלימים כנ"ל ועמ"ש סי' תקס"ח ס"ז. [ועד"ז כתב אדמו"ר הזקן].

א"כ מי שנולד בל' חשוון בשנה שחשון מלא, אך בשנת הבר מצוה חודש חשוון חסר ואין ל' חשוון נעשה בר מצוה רק בא' כסלו.

אלא שנראה מדברי המג"א ואדמו"ר הזקן כאן שהם חולקים על דברי הב"ח הקודמים כיון שמשמעות דבריהם נראה שאין להחשיב את א' דר"ח כתאריך בפני עצמו של ר"ח, וכפי שכתב האליה רבה⁷: 'ולי היה נראה לדעת מג"א הנ"ל דלא נעשה בר מצוה עד יום שני דר"ח, דיום א' דר"ח נחשב יום שלשים דחדש העבר'.

אמנם מצינו בפוסקים שכתבו שיתכן שאין כאן מחלוקת, וכפי שמסיים האליה רבה: 'ויש לחלק קצת'. וכ"כ הפרמ"ג⁸ שהמג"א יכול להתאים עם הב"ח, וז"ל: 'ואם ר"ח כסליו היה יום א' וחשון חסר כשנולד, ועכשיו ב' ימים כסליו, עיין אליה רבה בשם הב"ח דנעשה בר מצוה ביום א' דר"ח כסליו. ואף למ"א י"ל יום שלשים לחשון הוא, מ"מ י"ל דמודה המ"א להב"ח דנעשה בר מצוה ביום א' דר"ח כסליו, יע"ש⁹.'

ומכיון שיש צד לבאר את דברי המג"א¹⁰ [ועפ"ז גם את דברי אדמו"ר הזקן] שיתאימו לדברי הב"ח הנ"ל, ע"כ לכאורה יש לחשוש לחומרא לדברי הב"ח, שר"ח הוא שם תאריך בפנ"ע. [ולכן הגם שלא נחזיקו לגדול בדבר שהוא להחמיר כגון להיות ש"ץ להוציא אחרים וכדומה, אבל לא להקל כגון לענין חיוב תפילין וכדומה].

ג) נולד בל' שבט, ובשנת הבר מצוה היא שנה מעוברת:

עד"ז [שר"ח נחשב כתאריך עצמי¹¹] כתב גם בשו"ת בנין ציון¹² אודות הנולד בל' שבט: 'וע"ד הספק של מעכ"ת נ"י במי שנולד ביום א' דר"ח אדר בשנה פשוטה ונעשה בר מצוה בשנת העבור לענ"ד נראה פשוט דלא נעשה ב"מ עד א' דר"ח אדר שני וכמו שנוטה לזה גם דעת מעכ"ת נ"י .. דשני ימי ר"ח לא חשבינן רק כיומא אריכתא ..'.

ולדבריו הנולד בשנה פשוטה בא' דר"ח אדר (שהוא ל' שבט), והגיע לגיל מצוות בשנה מעוברת עליו לחשוש שנכנס לעול מצוות רק בא' דר"ח אדר ב'.

אלא שהרבה אחרונים חלקו עליו ונקטו בפשיטות שנעשה בר מצוה בל' שבט וכ"כ¹³ בשם מהרי"ל דיסקין והגר"ש מסלנט. וכ"כ בלהורות נתן¹⁴: 'אבל

¹⁰ הדברים מתאימים גם לדברי המנ"א בסי' תקסח סוף ס"ק כ. לפי גירסת המחצית השקל. (אך יש גירסאות אחרות בדברי המנ"א שם).

¹¹ אך ראה בבירור הלכה עמ' קלד שיש לבאר דברי הב"ח באופן אחר, ושואן ללמוד מזה לנדון של ל' שבט.

¹² סי' קנא, וכ"כ בשו"ת יד יצחק ח"ג סי' נד.

¹³ בספר מבין שמואל סי' ו.

¹⁴ שו"ת חיי"ג סי' א.

⁶ סי' נה סי' ג.

⁷ סי' נה סק"ט.

⁸ א"א סי' נה סי' ק"י.

⁹ אך ראה מ"ש הבירור הלכה עמ' קלב (וכ"כ בקובץ אוצרות ירושלים, חמ"ו עמ' תשלב) שהמנ"א חולק על הב"ח.

כשנולד ביום א' דר"ח אדר דהוי בגדר ל' שבט ושייך לחודש שעבר וכמש"כ המג"א הנ"ל, ועדיין לא התחיל אדר, א"כ נעשה בר מצוה בל' שבט שהוא א' דר"ח אדר א'¹⁵.

ובפרט לדעת המג"א ואדמו"ר הזקן שכנ"ל לכאורה לא לומדים שר"ח יש לו גדר עצמאי כדברי הב"ח [אלא רק שמכיון שיש מהפוסקים שכתבו שיתכן שלא נחלקו לכן יש לחשוש לחומרא לשי' הב"ח, א"כ בנדו"ד שבלא"ה יש צד לומר שאדר הוא אדר א'¹⁶], דינו שנעשה בר מצווה בא' דר"ח אדר א'.

א"כ ראינו שנחלקו האחרונים בנולד בתאריך ל' שבט, האם בשנה מעוברת נעשה בר מצווה בל' שבט או ב' אדר א', והעיקר להלכה שנעשה בר מצווה בל' שבט.

¹⁵ וראה בשבט הלוי ח"י סי' קה שכתב: 'לענ"ד דנעשה גדול ביום ל' שבט א' דר"ח אדר א', מעיקר ההלכה עכ"פ, והוראת הבנין ציון במחכתה"ג אינה מובנת ... ע"כ בודאי מעיקר הדין הוא נעשה בר מצוה ביום ל' לחודש שבט א' דר"ח אדר א', וכבודם מסרו לי דכך הורו גאוני ירושלים בימי הגאונים מהרי"ל דיסקין זי"ע, והגר"ש סלאנט זי"ע. ואמנם כדי לחשוש להגאון בעל בנין ציון ודעמי' כדאי להחמיר שלא להחזיקו לגדול בדבר שהוא להחמיר כגון להוציא אחרים וכדומה, אבל להקל שלא להחזיקו לגדול כגון לענין חיוב ככה תפילין וכדומה הדבר נוטה לדעת הסוברים דמל' שבט א' דר"ח נעשה גדול כנ"ל. וראה גם בהלכה ברורה סי' נה אות כח. ¹⁶ וא"כ יש בו את שני הנקודות שבתאריך א. ל' שבט, ב. אדר"ח. או י"ל באופן אחר שלדעת המג"א ואדה"ו (אינו שר"ח הוא התאריך בפנ"ע, אלא ש) אין העיקר בכניסה לבר מצוה להגיע לתאריך בו הוא נולד, אלא העיקר שיעברו עליו יג שנה. וא"כ הנולד בל' שבט, כאשר עברו כט ימים משבט נעשה בר מצווה, ואינו ענין כלל לר"ח אדר. וראה גם שו"ת אהל יהושע סי' קח.

בר מצוה בשנה שהתאריך המקורי לא קיים (ב)

בהלכה מספר 478 למדנו את מחלוקת הפוסקים האם ר"ח נחשב כתאריך עצמאי, וזה נפק"מ לעוד שאלה כדלקמן:

שאלה: אדם שנולד בשנה מעוברת בל' אדר ראשון, וכאשר נעשה בן יג זה שנה פשוטה בה יש רק כט ימים בחודש אדר, מתי הוא נכנס לעול מצוות וחוגג את בר המצווה?

ועד"ז כתב בשו"ת בנין ציון⁴: 'מה שכתב הש"ע (בסי' נ"ה) דינו במי שנולד בכ"ט אדר ראשון ואחר באחד לאדר שני ונעשו ב"מ בשנה פשוטה שאז מי שנולד בכ"ט צריך להמתין עד כ"ט ומי שנולד באחד לחדש נעשה ב"מ באחד לחדש משמע כפי' שאם הי' נולד הראשון בל' לאדר ראשון אז פשיטא דנעשה ב"מ בשנה פשוטה ביום ראשון דר"ח אדר ולא אמרינן דלא נעשה ב"מ עד ל' לאדר שהוא ר"ח ניסן אע"כ דשני ימי ר"ח לא חשבינן רק כיזמא אריכתא'.

וכ"כ עוד פוסקים רבים⁵ שנעשה בר מצווה בל' שבט. אמנם בשו"ת מנחת יצחק⁶ הגם שהסכים לכך מעיקר הדין שנעשה בר מצווה בל' שבט אך סיים: 'ומ"מ בנוגע לקולא יש עוד להתיישב'.

אך שכפי שראינו בהלכה מס' 478

תשובה: כתב בשו"ת הלכות קטנות¹: 'אשה שלא בכרה, וילדה תאומים א' פטר רחמה בכ"ט דאדר ראשון, וא' בר"ח אדר שני שזה נכנס לכלל שנותיו חודש א' קודם חבירו'.

כלומר לדברי ההלכות קטנות התאום שנולד מאוחר יותר - בל' אדר א' דר"ח אדר ב' יהי' בר מצוה בל' שבט, חודש לפני זה שנולד יום לפניו בכט אדר א', שהבר מצוה שלו תהי' רק בכט אדר.

וכן נראה מדברי המג"א (לפי גירסת המחצית השקל)² שכתב לגבי יארצייט³: 'ואם מת ביום ראשון דר"ח אדר שני יתענה לשנה הבאה ביום א' דר"ח אדר ולא בכ"ט בו. דלעולם אדר עומד תחת אדר שני'. (אלא שבדברי מג"א אלו ישנם גרסאות וביאורים שונים).

⁴סי' קנא.

⁵ראה שו"ת משפטי' ליעקב סי' יג. ובשו"ת מנחת יצחק ח"ו סי' ח. אלא שבח"ס סי' ז הביא שרב אחד הביא סיוע לדבריו, אך: 'מ"מ שינוי קצת יש, דלפ"מ הרב הנ"ל, הבר מצוה בשנה פשוטה ביום א' דאדר, היינו ביום ב' דר"ח, ולפי המבואר במנחת י"ש הבר מצוה ביום א' דר"ח אדר כנ"ל. שו"ת אבן ישראל (פישר) ח"ט סי' סג ע' נו. הלכה ברורה או"ח סי' נה דין כח.

⁶ח"ו סי' ח.

⁷וראה גם שו"ת ועין דוד ח"א סי' יא, וראה שם לגבי לעלות לתורה.

ח"ב סי' קעד.

²או"ח סי' תקסח ס"ק כ, אך ראה באהל יהושע ח"ב סי' קח, ביאורים אחרים בדברי המג"א.

³אמנם יארצייט שונה מבר מצווה, שבו יש לקבוע תאריך ששייך ליום הפטירה (וראה גם הלכה מספר 477 הע' 1, וע"כ גם אין ללמוד מהוראות רבנים לגבי מנהגי יום הולדת) משא"כ בר מצווה שעיקרו שצריך שיעברו עליו יג שנים, ולא קביעות תאריך מסוים, מ"מ מצינו כמה מהפוסקים דלקמן שלמדו וציינו כמקור את דברי המג"א.

שמקובל לפסוק שהנולד בל' אדר א נעשה
בר מצווה בל' שבט¹².

¹²ואולי כוונתו הוא לחומרא, וכפי שכתבו כמה מהפוסקים
לחשוש לחומרא.

שלכאורה מדברי המג"א ורבינו נראה
שבעיקרון אין להחשיב א דר"ח כתאריך
בפנ"ע, וא"כ זה שנולד בל' אדר ראשון,
אין לו שייכות עם חודש שבט, אלא נולד
אחרי שעברו כט יום מחודש אדר א', א"כ
כשם שהנולד בכט אדר ראשון מונה בשנה
פשוטה כט ימים מחודש אדר⁸, כך לנולד
בל' אדר לא מלאו י"ג שנים שלימות מיום
אל יום עד אחר שיעברו כ"ט יומין שלמים
מאדר כמו שנולד אחר שעברו כבר כ"ט
יום. וא"כ רק בא' ניסן יהיו לו יג שנה
מלאים.

ויש גם מהאחרונים⁹ שכתבו כך להלכה
שנעשה בר מצווה בא' ניסן.

[אלא שכפי שראינו יש המבארים גם בדעת
המג"א [וא"כ כך הוא גם בדעת אדמו"ר
הזקן] שגם מסכים שר"ח הוא כתאריך
בפנ"ע, ולכן יש לחוש לזה לחומרא.
ובנדון דידן לחשוש לדעה שנעשה בר
מצווה באדר"ח אדר, שהוא ל' שבט¹⁰].

א"כ ראינו שישנם דעות שונות באחרונים
לגבי הנולד בל' אדר א ושנת הבר מצווה
שלו היא שנה פשוטה, שי"א שנעשה בר
מצווה בל' שבט, י"א בא' אדר וי"א בא'
ניסן, ולכאורה יש לנהוג לחומרא. אלא
ששמענו בשם הגרמ"ש אשכנזי¹¹ שאמר

⁸או מצד שחוששים שאדר ראשון עיקר (ראה חכמת שלמה
סי' נה ס"ו), או מצד שאדר פשוטה כולל שניהם, או מצד
שיש לו למנות ימים שאחרי חודש שבט.

⁹ראה בשו"ת בנין אב ח"א סי' א, ובשו"ת להורות נתן ח"ג
סי' א.

¹⁰אלא שלגבי הנולד בל' שבט כתבנו שיש עוד טעם למה
שלא יקבע בר"ח אדר ב, משא"כ בנדוד.

¹¹ובשם הגר"ק מארלו ע"ה שמענו שהורה כך לגבי יום
הולדת, לנהוג מנהגי יום הולדת בשנה פשוטה בל' שבט, אך
ראה מ"ש בהערה 3.

בר מצוה בשנה מעוברת (א)

שאלה: בשנה מעוברת מהו החודש הנוסף אדר הראשון או אדר השני?

וכן בתוספות נדרים⁴ כתבו: 'וקאמר דאדר סתם של מעוברת היינו אדר שני דחדש העיבור אדר ראשון הוא ולא אדר שני תדע שהרי אדר הראשון משלשים יום שני מכ"ט ועוד דמגילה ופורים בשני אלמא ראשון חודש העיבור'.

א"כ ראינו שהחודש הנוסף הוא חודש אדר הראשון⁵.

שאלה: אדם שנולד בשנה בה יש רק חודש אדר אחד, ובשנה שנעשה בר מצווה ישנם שני חודשי אדר, מתי הוא נעשה בר מצווה?

תשובה: כתב הירושלמי⁶: 'רבי אבין אקרא⁷ לאלהים עליון לאל גומר עלי בת שלש שנים ויום אחד ונמלכין ב"ד לעוברו הבתולין חוזרין ואם לאו אין הבתולין חוזרין'.

רואים בדברי הירושלמי ש'אם נולדה תחלת אדר, ובשנה ג' נבעלה סוף אדר, אין בתוליה חוזרים, ואם אחר זה נמלכו בית דין כשהיו מקדשים על פי הראיה ועברו השנה וא"כ עדיין עומדת תוך ג' שנותיה,

תשובה: כתוב בתלמוד הירושלמי¹: 'אדר הראשון תוספת אדר השני תוספת? מה ביניהון...'

וביאר הקרבן העדה: 'מיבעיא ליה איזהו מהחדשים תוס' חודש הראשון או חודש השני'.

ומביאה שם הגמ' בירושלמי ראיות שונות שהאדר הראשון הוא התוספת.

וכ"כ רש"י²: 'ימי אדר הראשון שאותו עושין עיבור לשנה'. וכ"כ התוספות שם³: 'אבל לדידן טוב למלאות הראשון דהוא חדש העיבור שניתוסף על השנה אע"ג דאמרין דשנה מתעברת בסופה ובירושלמי דמגילה איכא פלוגתא דקאמרין התם עוקבא אשכח תרין איגרין בחדא כתיב ושפר באנפוי ובאנפי חברוי מוסיפין על שתא תלתין יומין ובחדא כתיב ושפר באנפי ובאנפי חברוי מוסיפין על שתא ירח יומין מאן דאמר תלתין יומין אדר הראשון תוספת מ"ד ירח יומין אדר השני תוספת ולכסוף דחו לה דקסבר רצו שלשים רצו ירח'.

¹ מגילה פ"א ה"ה.

² ר"ה יט, ב.

³ ד"ה אדר הסמוך לניסן.

⁴ סג, ב ד"ה והתניא.

⁵ אך ראה לקמן דברי המהר"ש הלוי, ותרומת הדשן סי' רצד, ודברי המג"א סי' תקסח סק"כ.

⁶ כתובות פ"א ה"ב.

⁷ תהילים נג.

⁸ מחצית השקל א"ח סי' נה ס"ק י.

שוב חוזרים בתוליה⁸.

האחרון לחדשים נתנו לו זה השם'.

וכך כתב הרמ"א¹²: 'ומי שנולד באדר ונעשה בר מצוה בשנת העיבור, אינו נעשה בר מצוה עד אדר השני'.

אלא שהמהר"ש הלוי¹³ חלק על הרמ"א וכתב: 'וגם נראה לענ"ד דאם נער אחד נולד בשנה פשוטה בכך לאדר, ושנת י"ג הוא מעובר, לא יצטרך להמתין עד אדר ב' אלא באדר א' יהיה בר מצוה .. ועוד דהנער בהיותו בן י"ג שנים הוא בר מצוות ואין ראוי להחמיצו ולאחרו מקבלת עול מצוות עליו עוד חודש אחד, דאדרבה כל עוד שנוכל להכניסו בכריתו של עול התורה והמצוות ראוי להכניסו ולמהר קץ זמנו. א"כ גם בנדון דידן נראה דכל עוד שיוכל למהר קיום מצותו ראוי לעשותו, דעיקר אדר הוא הראשון'.

להלכה נקטו הפוסקים כדברי הרמ"א, וכמ"ש הפר"ח¹⁴. אך יש שחששו¹⁵ גם לדברי מהר"ש הלוי וכמ"ש הרב¹⁶: 'שלא נפסקה הלכה כמותו שמוכן שזהו לחומרא [ואפשר גם לקולא במקום שיש עכ"פ חשש איזה שהוא], משא"כ בהנוגע להנחת תפילין. שבלא"ה הובא במג"א להניח שני חדשים לפני זה, ומוכא בהיום יום שמנהגנו הוא להתחיל בשני חדשים קודם. ואפילו לפ"ד הרמ"א להתחיל להניח ביום הבר

וכתב הגהות מרדכי⁹: 'על עסק הנער שהגיע לי"ג שנה אם חדש העיבור בכלל נ"ל דודאי אינו מן המניין מדאמ' בירושלמי דחזרת בתולים תוך שלשה שנים לבתולה ואיחור סימנין תלויין בעיבור החדש של שנה דכתיב אקרא לאלקים עליון לאל גומר עלי, פירוש גומר ומסכים לב"ד של מטה בעיבורם ואם עברו השנה בתוליה חוזרין וגם הסימנין מאחרין לבא אם עיברו השנה לכן נ"ל דלענין כל דבר שבקדושה הן לתפלה הן לזימון אין משלים עד שיהא בן י"ג שנה וחדש העיבור בכלל. כדמשמע פרק השואל¹⁰ גבי ההיא דמרחץ וגבי משכיר בית לחבירו וכו'.

המהר"י מינץ¹¹ כתב: 'כיון דאדר הראשון הוא ודאי חדש העיבור מסברא יש לנו לומר אלו נולד בניסן ובשנת יג יהיה עיבור הדבר פשוט דאמרינן שבניסן יהיה בר מצוה ולא באדר, הכי נמי נימא דבאדר השני יהיה בר מצוה ולא באדר הראשון שהוא חדש העיבור ולא נקרא אותו אדר אלא שבט, ואלו קרא אותו שבט פשיטא שהיינו אומרים שהיה בר מצוה באדר כדפירש מאלו נולד בניסן, ה"נ ל"ש וכי בשביל קריא' שם שקראו לו אדר נכניס זה להיות בר עונשין ח"ו ולא נאמר נתעברה השנה נתעברה לו. הלא קריאת השם לאו משו"ה אתא אלא מפני שאדר הוא חדש

¹² שו"ע או"ח סי' נה ס"י בהג"ה.

¹³ בשו"ת או"ח סי' טו, וראה מה שמביא שם מתרומת הדשן סי' רצד.

¹⁴ סי' נה ס"י.

¹⁵ ראה גם שו"ת בית שלמה אהע"ו סי' נו. שבט הלוי ח"ו סי' ט. ח"י סי' קה. ויען יוסף או"ח סי' לג. להורות נתן ח"ג ס"ס א, וראה גם הנסמן לעיל הע' 5.

¹⁶ יאנק חיד"ע תסד.

⁹ יבמות רמז קטו-קטז.

¹⁰ ב"מ קב.

¹¹ שו"ת סי' ט.

מצוה (שאינן אנו נוהגים כזה כלל כנ"ל)
עכ"פ כדאי להתחיל להניח חודש ויום א'¹⁷
לפני זה וכמובא באורחות חיים להרה"צ
מספינקא סי' ל"ז'.

נראה מדברי הרבי שראוי לחשוש לדברי
הר"ש הלוי, [וכן כתב שלא להתחיל להניח
בתאריך זה באדר ראשון אלא להקדים,
בפרט שבלא"ה מנהגנו להניח חודשיים
לפני¹⁸].

א"כ העיקר להלכה הנולד בשנה פשוטה
חוגג בר מצווה באדר ב', אך חוששים גם
לדעה שהוא מחוייב במצוות מאדר א'.

¹⁷הארחות חיים הביא דברי שו"ת בית שלמה שם שכ': 'רק
שדעתי שיתחיל איזה ימים או על כל פנים יום אחד קודם
יום שנולד, שלא אתי למיטעי להורות כדברי ר"ש הלוי
לצרפו למנין עשרה, עד שיהיה בן י"ג שנה ויום אחד באדר
שני, כדעת האחרונים שכדבריהם עיקר'.
¹⁸יש שלמדו ממכתב זה ונקטו שגם למנהגנו ראוי (שכל אלו
שנולדו בשנה פשוטה וחוגגים בר מצווה בשנה מעוברת,
באדר ב') לחשוש ולהתחיל להניח מחודש טבת, אך לכאורה
אין הוכחה ממכתב זה, שכאמור מדובר שיחשוש לפחות
להניח מחודש ויום לפני הבר מצוה, שבלא"ה המג"א הביא.
וכן מנהגנו להניח חודשיים לפני הבר מצווה. ולכאורה כך
גם נוהג אצל אנ"ש, להתחיל מחודש שבט.

בר מצוה בשנה מעוברת (ב)

בהלכה הקודמת ראינו שכתבו הפוסקים שקטן שנולד בחודש אדר בשנה פשוטה, חוגג את בר המצווה שלו בשנה מעוברת בחודש אדר ב, (אלא שמחמירים לענין תפילין מאדר א).

שאלה: מה הדין כאשר אדם נולד בשנה מעוברת בחודש אדר א, ובשנת הבר מצווה ששלו ישנם שני חודשי אדר, מתי נעשה בר מצווה?

עיינו במקור הדין דהגהות רמ"א שם והוא מתשובת ר"מ מינץ סי' ט .. וכ"כ הלבוש בסימן תרפ"ה והט"ז ביו"ד ס"ס ש"ו וכ"כ גיסי הרב בספר אליהו זוטא והשיג על עולת תמיד, ובדאי אלו ראה המ"א דברי ר"מ מינץ שהי' מקור דין זה לא הי' חולק .. גם בתשובת הר"ש הלוי חלק א"ח סי' טז פסק כן בפשיטות וכן המנהג פשוט אצל כל בעלי ההוראה וכן הסכים להלכה ולמעשה מחותני הגאון המפורסם מהר"ד אפנהיים נר"ו אב"ד דק"ק פראג. והחולק בזה וסומך על דעת המ"א אינו אלא שגגת הוראה נגד רוב גדולי אחרונים: וגם אין לומר בכיוצא בזה דראוי להחמיר שלא להחשיבו כגדול עד שימתין עוד חדש ימים זה אינו דיותר טוב להקדימו לחיוב מצוות כי זריזין מקדימין למצוות וכ"כ שם בתשובת הר"ש לוי זו"ל ואין ראוי להחמיצו ולאחרו מקבלת עול מצוות עליו עוד חדש אחד דאדרבה כל עוד שנוכל להכניסו בברית של עול תורה והמצוות ראוי להכניסו ולמהר קץ זמנו עכ"ל. וכיון

תשובה: כתב מהר"י מינץ¹: 'וכן זה נראה לי דבר פשוט אם אחד נולד באדר ראשון ואחד באדר שני ובשנת שלש עשרה יהיה גם כן עיבור אז ודאי היינו אומרים הנולד בראשון יהיה בר מצוה באדר הראשון והשני בשני ואמר' סוף דינא כתחלת דינא והאי בדידיה והאי בדידיה'.

וכך גם נראה מפשטות דברי המחבר². וכ"כ הלבוש³.

אלא שהמגן אברהם⁴ העיר על זה וכתב: 'מי שנולד בשנה פשוטה אינו נעשה בר מצוה עד אדר השני כמ"ש בהג"ה וא"כ גם זה אעפ"י שנולד בשנת העיבור מ"מ אשתקד היתה שנה פשוטה ונעשה בן י"ב באדר סתם א"כ לא מלאו לו י"ג עד שנת אדר השני .. לכן נ"ל דנעשה בר מצוה באדר שני'.

אך בשו"ת שבות יעקב⁵ כתב על הדברי העולת תמיד ומג"א: 'זה גרם להם שלא

¹שו"ת סי' ט.

²שו"ע או"ח סי' נה ס"י.

³סי' תרפה ס"א.

⁴או"ח סימן נה סק"י. וקדמו העולת תמיד סי' נה סק"ה. וראה ג"כ בשו"ת מעיל צדקה בשם רבו מהר"א ברידא. ובביאור סברתם ראה בשו"ת קנין תורה ח"ד סי' יא.

⁵ח"א סי' ט.

שהדין זה ברור ויתד שלא תמוט דהנולד בשנת העיבור באדר ראשון נשלם שנתו באדר ראשון בשנה מעוברת.⁶

וכ"כ הבאר היטב⁶: 'וכן המנהג פשוט אצל כל בעלי ההוראה וכן הסכים להלכה למעשה הגאון מהו' דוד אופנהיים זצ"ל דלא כמ"א וכ"כ א"ז וכ"פ הפר"ח ע"ש'. וכן נקטו הפוסקים הלכה למעשה כדברי מהר"מ מינץ.

א"כ מי שנולד באדר ראשון חבר מצוה תהיה באדר הראשון, ומי שנולד באדר שני חבר מצווה תהיה באדר שני.

שאלה: מי שנולד באדר של שנה רגילה, מתי עושה את מנהגי יום ההולדת בשנה מעוברת?

תשובה: בהלכה הקודמת ראינו שאדר העיקרי הוא אדר שני [ורק שחוששים גם לאדר הראשון]. ולגבי ציון היום הולדת מצינו לגבי הרבנית חיה מושקא ע"ה שנולדה בכה אדר תרס"א שהיה שנה פשוטה, ובאג"ק של אביה כ"ק אדמו"ר הריי"צ? ישנו מכתב מיום שלישי כג אדר ראשון תרצ"ג שם הוא כותב [בתרגום חופשי]: 'בת אהובה! כיום חמישי הבא יחול התאריך האהוב והנעים לכולנו של יום ההולדת הנעים והמאושר שלך ושלנו ...'. ושוב ישנו מכתב מעש"ק פ' שמיני

כד אדר שני⁸ שבו כותב הרבי הריי"צ [בתרגום חופשי]: 'בשנה שבה יש אדר ראשון ושני, פורים האמיתי הוא באדר שני. יום ההולדת שלך האהוב והמאושר לנו הוא מחר כה אדר שני ...'.

גם בספר מעשה מלך⁹ מובא שכשהרבי נסע לאהל בשנה מעוברת לכבוד יום הולדתה של הרבנית נסע הן בכה אדר א, והן בכה אדר ב. וכך גם מסופר בספר בבל ביתי נאמן¹⁰: שנה אחת, הרים ר' זלמן גורארי' טלפון אל הרבנית ושאל: רעבצין, מתי יום ההולדת שלכם? באדר ראשון או באדר שני? ". נענתה הרבנית ואמרה: 'גלייבט מיר, ראביי גורארי', איך וייס אליין נישט, איך וייס נאר אז מיין מאן פארט אויפן אוהל ביידע חודשים', (האמינו לי, ראביי גורארי', אני עצמי לא יודעת, אני יודעת רק שבעלי נוסע לאוהל בשני החודשים).

ובנוסף מובא¹¹ שבשנה מעוברת מכה אדר א עד כד אדר ב ראו שהרבי אומר גם את הפרק החדש וגם את הפרק הישן.

ובקובץ התקשרות¹² הביא הרמ"א זעליגסון רשימה מיחידות פרטית מחודשי אדר התשל"ג [בתרגום חופשי]: 'תתנהג בכל מנהגי יום הולדת הן באדר ראשון והן באדר שני, אף שלענין הלכה, צריכים להכריע איזה מהן הוא העיקר, אבל מכיון שזה ענין דמנהג - יכולים לקיים שניהם'.

⁸ע"ד.

⁹פ"ה אות ז.

¹⁰פ"ב ע' 410.

¹¹מעשה מלך שם אות ד וראה הליכות מנחם א פמ"ו הערה

¹²17.

¹²גליון תננ.

⁶ס"ק יא.

⁷חט"ו ע' רב.

א"כ ראוי לציין ולנהוג את מנהגי יום
ההולדת בשני הימים גם באדר א וגם
באדר ב, ובזמן שבאמצע לומר את שתי
הפרקים הן את החדש והן את הישן. וכך
גם לגבי נער החוגג בר מצווה ינהג מנהגי
יום הולדת גם באדר ראשון

הסופר

שאלה: מן הדין מי רשאי לכתוב את התפילין?

בפוסקים שהחמירו מאוד לקחת מזוזות רק מסופרים יראי שמים, ודבר זה מיוסד⁴ על הגמרא במסכת עירובין⁵ שאומרת: 'האמר רב יהודה אמר שמואל משום רבי מאיר: כשהייתי לומד אצל רבי עקיבא הייתי מטיל קנקנתום לתוך הדיו ולא אמר לי דבר. וכשבאתי אצל רבי ישמעאל אמר לי: בני, מה מלאכתך? אמרתי לו: לכלר אני. אמר לי: בני, הוי זהיר במלאכתך שמלאכתך מלאכת שמים היא, שמא אתה מחסר אות אחת או מיתר אות אחת - נמצאת מחריב את כל העולם כולו'.

וכך כתב הרא"ש⁶: 'וצריך שידקדק בחסירות ויתירות שאם יחסיר או יתיר אות אחת הרי הן פסולין נמצא המניחן מברך ככל יום ברכה לבטלה וגם שרוי בלא מצות תפילין נמצא עונש הסופר מרובה, לכך צריך שיהא מאד ירא שמים וירא וחרד לדבר השם המתעסק בכתבת תפילין ובתיקונן'. והביאו אותו הטור והמחבר⁷, ואדמו"ר הזקן⁸.

וכך כותב הרבי⁹: 'כו כותב אודות סברתו ללמוד מלאכת סת"ם, ובודאי למותר לעוררו אשר סופר סת"ם צריך

תשובה: הגמרא במסכת גיטין¹ אומרת: 'דנני רב המנונא בריה דרבא מפשרניא: ס"ת, תפילין ומזוזות שכתבן (מין) ומסור, עובד כוכבים ועבד, אשה וקטן, וכותי וישראל מומר - פסולין, שנאמר: וקשרתם .. וכתבתם, כל שישנו בקשירה ישנו בכתבה, וכל שאינו בקשירה אינו בכתבה'.

וכ"פ המחבר ואדמו"ר הזקן²: 'תפילין שכתבן עבד או אשה או קטן אפי' הגיע לחנוך, או כותי או מומר לעבודת אלילים, או מוסר לאנסין, פסולים משום דכתיב וקשרתם וכתבתם כל שאינו בקשירה או אינו מאמין בה, אינו בכתבה'.

וכתב המשנה ברורה³: 'תפילין - וה"ה ס"ת ומזוזה'.

א"כ רק איש מעל גיל מצוות [שהביא ב' שערות] המחויב במצוות תפילין רשאי לכתוב תפילין ומזוזות.

יראת שמים

והנה למרות שמן הדין כל איש מגיל מצוות רשאי לכתוב תפילין ומזוזות, אך מצאנו

⁴ראה קסת הסופר בתחילתו א, א.

⁵ג, א.

⁶ה"ק קיצור הלכות תפילין.

⁷או"ח סי' לב ס"כ.

⁸סי' לב סל"ג.

⁹אג"ק חח"י ע' יג.

¹מה, ב וכ"ה במנחות מב, א.

²שו"ע או"ח סי' לט ס"א.

³שם ס"ק א.

להרבות ביר"ש שלו, אלא שאין הקב"ה בא בטרוניא עם בריותיו, ונותן מראש היכולת והכחות על זה, ואין הדבר תלוי אלא בהאדם, ואדרבה מוסיפין בסיוע שלו, וכמרו"ל הבא לטהר מסייעין לו, ועיין לקו"ת דברים פט, ד'.

כתב הלבוש¹⁰: 'על כן ודאי הוא מן הראוי למי שיש כח בידו, למנות כותבי תפילין מהוגנים אנשי אמת שונאי בצע בעלי תורה יראי אלהים וחרידים על דברו בכל עיר ועיר ובכל פלך ופלך, כמו שממנים שוחטים ובודקים¹¹, ולא יאמינו לכל הסופרים, שאין כוונתם אלא להרויח ממון ע"י כתיבה ותיקון יפה בעשיית התפילין, ואף כי גם זו כוונה טובה היתה לייפות המצוה בנוייה, אם היה להם כוונת קדושה ג"כ, אשר בזה אינם נזהרים, ודי בזה'.

ובשו"ת שואל ומשיב¹² כתב: 'אבל מכאן ולהבא צריך זה הסופר ללמוד אצל מומחה ויביא כתב קבלה כי באמת ראינו שעורריה גדולה בסופרים שאין להם קבלה ונערים המנוערים מן המצות קלי הדעת שפושטין ידם ליגע בקודש ומהראוי לפענ"ד שכל סופר מחויב להיות לו קבלה שהוא יודע דיני סת"ם וכ"כ בעהמ"ח ס' מלאכת

שמים כלל א' ע"ש שהאריך בזה'.

וראה גם בקול יעקב¹³ כתב: 'ולכן אין לקנות ספרים ותפילין ומזוזות אלא מן המומחה שנטל קבלה מן חכם שהוא אומן ביד ואין בכתיבתו שום ספק שינוי אותיות וגם בקי בהלכות הנצרכין לעיבוד ולכתיבה ולהגהה ולבדיקה מן הדיבוקים והפירושים והכנסת הפרשיות לבתים ורבע הבתים והתפירה ועשיה לשמה ויש לו כתב לראיה מן החכם הבקי בזה .. ואם אין לו קבלה וכתב לראיה שהוא אומן ובקי בהלכות ויראת שמים על פניו לא יקנו ממנו כי רבה המכשלה ..'.

כתב החיד"א ז"ל¹⁴: 'נאה לסופר הטבילה תמידית'. ועוד כתב¹⁵: 'ויקדש את פיו מכל אלה וקללה ויהיה לשונו נקי וקודם שיתחיל לכתוב יתודה על מה שעבר'.

ולהעיר ג"כ ממ"ש הרבי¹⁶: אבל מובן ופשוט אשר מה שבדברו לפעמים מבטא ענינים היפך ברכה, זה אחת הסיבות לקלקול בריאות הנשמה ובמילא גם לקלקול בריאות הגוף, ומקרא מלא דבר הכתוב בהנוגע לכאו"א מישראל, ואברכה מברכך וגו' ועוד יותר מושלל הדבר לפי כתבו אשר עוסק הוא בעבודת הקדש סופר סת"ם, והרי ידוע בכתבי האריז"ל בגנות המבהילה של מדת הכעס, אשר האדם כבעסו מחליף נשמתו ר"ל ואין להאריך

¹⁰או"ח סי' לב ס"כ.

¹¹יתירה מכך כתב הפרי מגדים או"ח א"א סי' לב ס"ק ט: 'דע דהטור כתב שהסופר צריך להיות מאוד ירא וחרד לדבר הש"ת. ולדעתי יותר משוחט, כי שם לאו דנבילה, וכאן מבטלין כל ישראל עשה בכל יום, ומברכין ברכה לבטלה ואפילו נאמר דלא תעשה חמור מעשה (עיין יבמות פ"ק ו, א) מ"מ ברכה לא תשא יש אומרים דהוה דין תורה, עיין [סימן] רט"ו מ"א [ס"ק] ו, ובציור עשה ודאי חמור משוחט'. וראה מ"ש הצמח צדק שו"ת יו"ד סי' רנ, (וסי' רנא).

¹²מהדור"ק ח"ג סי' קלג. וראה גם בחסד לאלפים סי' לב אות לג, ובשו"ת מהר"י אסאד סי' רצ, וראה דברי רבי חיים פלאנץ בספרו תנופה חיים עמ' רמז' אם אישר חילי היתי מתקן.. ובלתי סמיכה ידיו אסורות מלכתוב אפילו אות אחת שבתורה'.

¹³אות קטו.

¹⁴בספרו תורת השלמים (נדפס בסוף ספרו לדוד אמת) פי"ח

אות יח.

¹⁵אות כ.

¹⁶יאנ"ק חט"ו ע' רלז-ח.

בדבר המובן וגם פשוט'.

א"כ ראינו שכתבו הפוסקים שצריך
להקפיד שהסופר יהי' ירא שמים, וכן
להקפיד שיהי' לסופר קבלה מחכם על כך
שהוא אומן ויודע את מלאכתו.

יופי כתב התפילין

שאלה: האם יש הידור שהכתב של התפילין יהי' יפה?

למראית העין כש"כ מבפנים שהרי ביהמ"ק מבפנים שנאמר ויצפהו מפנימה זהב טהור. לכך אם יכתוב כתיבה דקה אינה יפה ונמחק מהרה הרי בשביל כבודו שיהיו קטנים. יותר טוב שימעט כבודו וירבה כבוד שמים לכתוב קצת כתיבה עבה'.

וכך כתב הרמ"א⁴ הלכה למעשה: 'וכן מצוה ליפותן מבחוץ ומבפנים'. וכ"פ אדמו"ר הזקן⁵: 'לכתחלה יכתוב כתיבה גסה קצת שלא יהיו נמחקים מהרה וכן מצוה ליפותן מבחוץ למראה וכל שכן מבפנים שהרי בית המקדש היה מצופה זהב מבפנים'.

וביאר בפתח הדביר⁶ בשם המנחת אהרן⁷: 'דכתב בדרשת התנאה לפניו במצות וז"ל ודקדקו רבותינו התנאה לפניו - דעיקר הנוי במצוה תלוי במה שהוא נוי לפניו ית' לא להתנאות בעיני הבריות ע"ש באופן דאנוהו שייך נמי במופלא ובמכוסה להראות חביבות המצות שיש לאדם עם הקב"ה כאמור'.

[אלא שישנם ראשונים שחלקו וסברו שאין

תשובה: כתוב במסכת סופרים¹: חייב אדם לעשות ציצית נאה, ומזוזה נאה, ולכתוב לו ספר תורה נאה, בדיו נאה, בקולמוס נאה, ובלבלרין נאין, ובקלפים נאין'.

כלומר אדם צריך להשתדל שכל חפצי המצוה שלו יהיו נאים, אלא שמצינו שנחלקו הראשונים על מה חלה החובה לעשות את תשמישי הקדושה יפים, האם רק על החלקים שנראים כלפי חוץ - לאנשים, וכגון הספר תורה שהציבור רואה אותו וקורא בו ולכן נאמר עליו שיהי' דיו נאה וכו', או שגם הדברים שאינם נראים לציבור צריכים להיות נאים כגון פרשיות התפילין וכיו"ב שאינם נראים, אך מתוך דברי כולם נראה שברור שבמזוזה צריך להדר שהכתב יהי' נאה, וכדלקמן:

כתב האור זרוע² והביאו המרדכי³: 'תנא במכילתא ומייתי לה רפ"ק דנוזר זה אלי ואנוהו התנאה לפניו במצות תפילין נאים מזוזה נאה ס"ת נאה בקלפים נאים ובדיו נאה בקולמוס נאה ובלבלר נאה .. כתב מורי הר"י החסיד זצוק"ל שכל טוב לכל עושיהם וסמוך לו במצותיו חפץ מאוד. בתיקון נאה משום ואנוהו במצות מבחוץ

⁴א"ח סי' לב ס"ד.

⁵שם ס"ו.

⁶א"ח סי' לב אות ג.

⁷כלל ז סי' ב.

¹פ"ג ה"ז.

²הל' תפילין סי' תקנה.

³ה"ק תפילין רמז תתקסט.

צורך להדר במה שלא נראה⁸ כמ"ש התוס' במנחות⁹: 'ואמר ר"ת דס"ת בעי סרטוט משום זה אלי ואנוהו אבל תפילין דמכוסין בעור לא בעו סרטוט דלא שייך בהו נוי'.

ולכאורה לשיטה זו גם המזוזה שבדרך כלל החלק הפנימי של הכתב לא נראה א"כ אין צורך להדר שיהי' כתב נאה?

אך אעפ"כ כתבו הראשונים שהמזוזה כיון שמיד פעם פותחים אותה, או שאינה מכוסה לגמרי, או שבקלות היא נפחת לכן צריך שיהי' כתב מהודר, כמ"ש הר"ן¹⁰ על הדין מזוזה צריכה סרטוט: 'ואפשר דהיינו טעמא לפי שהמזוזה נבדקת פעם אחת בשבוע, והתפילין מתוך שנשמרין אין נבדקין אלא פעם אחת ביובל ולפיכך אין צריכין כתב המיושר כ"כ ומש"ה אין צריכין סרטוט'.

והריב"ן¹¹ כתב: 'תפילין אין צריכין שירטוט. לפי שהן נקמטין בתוך הבתים, והשירטוט כדי שתהא הכתיבה נאה, ואינן נראין. אבל המזוזה פעמים נראית, ועוד שדי נראה למעלה בשפופרת שמניח שם המזוזה'.

וכעין זה מצינו שביאר הכסף משנה את הרמב"ם, שהרמב"ם¹² כתב: 'הלכה למשה מסיני שאין כותבין ספר תורה ולא מזוזה אלא בשירטוט, אבל תפילין אינן צריכין

שרטוט לפי שהן מחופין'. וכתב הכסף משנה: 'ופירש רבינו למה אין התפילין צריכין שרטוט לפי שהם מחופין אבל המזוזה אינה מחופה כל כך שבנקל יכול להסירה ממקומה'.

א"כ למעשה בכל פרטי התפילין והמזוזות חל ההידור של התנאה לפנינו במצוות, וראוי לקנות תפילין ומזוזות עם קלף יפה, וכתב יפה

⁸כפי שהעיר הגר"א את יב על דברי הרמ"א, שהתוס' והרמב"ם חולקים. ולהעיר ג"כ מאדני פו או"ח ס"ל לב ס"ד. בנין שלמה ח"א ס"ו, ושו"ת יביע אומר ח"ג יו"ד ס"י יח.

⁹לב, ב ד"ה הא מורידין.

¹⁰מגילה ה, ב ד"ה והלכתא.

¹¹מגילה יח, ב.

¹²הל' תפילין ומזוזה וס"ת פ"א הי"ב.

ממי לקנות (א)

למדנו שעל הסופר להיות ירא שמים ובאופן מיוחד, כמו"כ למדנו שהכתב צריך להיות נאה.

שאלה: כאשר יש לאדם בחירה בין קניה מסופר מוחזק בכשרות ויר"ש אך הכתב שלו פחות יפה, או סופר שאינו מוכר כ"כ בכשרות, אך הכתב שלו יפה ומהודר את מי להעדיף?

נלקחין אלא מן המומחה ספרים יש להן בדיקה ונלקחין מכל אדם'.

א"כ נמצאנו למדין שתפילין יש לקנות רק מן המומחה, ודין המזוזות באם מותר לקנותם מכל אדם יהי' תלוי בגירסאות השונות בדברי הבריייתא.

אך מדברי הגמ' בעירובין⁶: 'אמר רב חסדא אמר רב, הלוקח תפילין ממי שאינו מומחה - בודק שנים של יד ואחת של ראש, או שנים של ראש ואחת של יד', נראה שגם תפילין הגם שלכתחילה אין לקנותם אלא מן המומחה מ"מ בדיעבד אם קנה יכול לסמוך על הבדיקה, וכדברי התוס'⁷: 'לכתחלה קאמר דאין ניקחין אלא מן המומחה שלא יצטרך לקרוע כל התפר ולבודק ואיכא בזיון תפילין ואיכא נמי למיחש שמא יתעצל לטרוח לבדוק ויסמוך להניח בלא בדיקה לצורך שעה והכא איירי בדיעבד שכבר לקח או כגון שאינו מוצא מומחה לקנות ממנו'.

תשובה: כתב הקול יעקב: 'אם יש סופר אחד שכותב האותיות כתקונם וכדינם וירא שמים מרבים, אעפ"י שאין כתיבתו דומה לאחר שאינו מוחזק כ"כ בכשרות יכתוב הוא², ועל כיו"ב כתוב כי האדם יראה לעינים וה' יראה ללבב. אמרי שפר כלל ב' בשולי היריעה אות א' ועי"ש מ"ש עוד'.

שאלה: מעיקר הדין האם יש הגבלה ממי לקנות התפילין?

תשובה: הגמ' במסכת מנחות³ אומרת: 'ת"ר: תפילין יש להם בדיקה, ואין ניקחין אלא מן המומחה, ספרים ומזוזות יש להן בדיקה, וניקחין מכל אדם'.

אך הרי"ף⁴ כתב: 'ת"ר תכלת אין לה בדיקה ואין נלקחת אלא מן המומחה תפילין [ומזוזות]⁵ יש להן בדיקה ואין

¹ס"ל לב ס"ק קטו.

²ולחצור משו"ת אבן יקרה ס"ק קמ.

³מב, ב.

⁴ה"ק הל' ציצית יג, א.

⁵בגליון הש"ס הובאה הגירסא כפי שהיא לפנינו עם המילה מזוזות, (ומאידך ציין לרמב"ן במלחמות ה' סוכה ד, א שגרס אחרת ברי"ף, וראה ג"כ בר"ן סנהדרין מח, ב). אמנם בהגהות דרך תמים על הרי"ף הגיה שצריך למחוק את תיבת מזוזות. וכתב החתם סופר בשו"ת ח"א או"ח סי' ו: 'לגירסא שלפנינו ברי"ף דגרס מזוזות בהדי תפילין דאין ניקחין אלא

מומחה, וא"כ ע"כ לאו משום טורח לסתור מיירי, אלא שבגליון הרי"ף מחק מזוזות ולא ידעתי מנ"ל.

⁶צו, א.

⁷שם צו, א ד"ה הלוקח תפילין.

וכך פסק המחבר בשו"ע⁸. וז"ל אדמו"ר הזקן⁹: 'אין לוקחין תפילין אלא מן המומחה שבקי בחסירות ויתירות אבל לא ממי שאינו מומחה אעפ"י שהוא רוצה לבדקן לפי שיש לחוש שמא יתעצל בבדיקתן מפני שטורח הוא לו להסיר התפירה ולחזור ולתופרן. לקח ממי שאינו מומחה בודק בחסירות ויתירות ואין לחוש שמא עיבדן שלא לשמן מפני שהכל בקיאים בזה ואין צריך לבדוק כולן .. המוכר תפילין ואומר שהיו של אדם גדול נאמן שעד אחד נאמן באיסורין ושוב א"צ בדיקה שחזקה על חבר שלא הוציא מתחת ידו דבר שאינו מתוקן'.

א"כ נמצאנו למדים שעקרונית מזוזה קל מתפילין שמכיון שבמזוזה אין צורך להסיר התפירות ולבדקם, יש צד לומר שניתן לכתחילה לקנות מאינו מומחה ולבדוק. ואפי' תפילין אם קנה ממי שאינו מומחה יכול לבדוק ואם מוצא שכשר יכול להניחם, ואם יש עדות עד אחד¹⁰ שהתפילין היו של אדם גדול נאמן אפי' בלי בדיקה.

וכתב הדעת קדושים¹¹: 'נהוג לקנות תפילין ומזוזות מרוכלים אף שכתב המג"א דצ"ל מוחזק בכשרות אולי טעם הקולא [מה שנהוג] מצד דס"ל שכיון דהמחזירין מעיר לעיר במכירת מזוזות אומנתן בכך ועי"ז פרנסתן ה"ל כעין חזקה אומן לא מרע אומנתו ומרתת כי עביד לגלויי גם בריחוק מקום. אך הרי לא שייך כן רק

כשהקונה שואל של מי הם שעי"ז מרתת דעביד לגלויי ע"י פלוני שיאמר שאינו שלו והוא נאמן כב' נגדו כבש"ע [סי' קכז] משא"כ כשאין הקונה שואל של מי הם, בכך לכו"ע שייך מ"ש המג"א דצ"ל מוחזק בכשרות¹² ..'.

אלא שבנוגע לפועל כתב בדעת קדושים: 'וגם בתפילין ומזוזות טוב להחמיר לקנות רק מסופר מובהק גופי' כי הרבה סופרים אינם בקיאים בהלכות, ואולי יש נערים שלומדים מהם האומנות בלי בדיקה בשערות .. ומ"מ [להורות] לאחרים א"א לתקן כעת ואין הציבור יכולין לעמוד שלא יקנו מרוכלים .. ואולי גם לכתחילה אם צורך גדול וכ"ש שיש בזה דחק לרבים, .. עי"ז יש זכות על הנהוג בתו"מ. ועל עצמו נכון להחמיר'.

א"כ למדנו שעקרונית כתבו הפוסקים שהיה ניתן להתיר לקנות מזוזות מרוכל המוכר, אך ראוי להחמיר. בהלכה הבאה נלמד אם הדבר נכון גם בימינו.

¹² אך ראה לעיל הע' 10 בדעת רבותינו נשיאנו.

⁸או"ח סי' לט ס"ח וס"ט.

⁹שם סעיפים ח - י.

¹⁰וראה מגן אברהם סי' לט ס"ק יג: 'נאמן. דעד א' נאמן באיסורין כמ"ש בי"ד סימן קכ"ז וע"ש סי' קי"ט ס"א דעכ"פ בעי' שיהא מוחזק בכשרות'. אך להעיר שאדמו"ר הזקן השמיט את דברי המג"א, וראה מ"ש בחקרי הלכות ח"ה ע' 126. וראה שו"ת צמח צדק יו"ד סי' רנ.

¹¹סי' רפח ס"ק ד.

ממי לקנות (ב)

שאלה: האם גם כיום ניתן לכתחילה לקנות מזוזה מכל אדם המוכר מזוזות ולבדקם או לסמוך על עדות עד אחד ואז א"צ לבדקם?

תשובה: יש שכתבו שכיון שמצוי כיום כותבי מזוזות שאינם ראויים כלל לכתוב, לכן אין לסמוך כלל על קניית מזוזות גם אם יבדקם אח"כ, וכדלקמן:

וכן בערוך השולחן³ כתב: ובפרט בדור פרוץ הלזה שבעוה"ר האמונה נתרופפה והסופרים רבו כארבה ובעיר אחת ידענו לדאבון לבבינו למאות סופרים ורובם אינם יראי שמים כלל ומשם פשתה המספחת ככל ערי מדינתנו מזלזלים במקח מאד ולוקחים ללמוד נערים ריקים שאין בהם לחלוחית יראת שמים ומוכרים תפילין ומזוזות בעד מטבעות קטנות מפני שכותבים כמה בכל יום ובכירור שאינם מקדשים שמות ומעשיהם חול ולא קדש ואין בידינו כמה לפוסלם (=שהפסול אינו ניכר) כי הוא דבר המסור ללב וכל מי שנגע יראת ד' בלבו לא יקנה תפילין ומזוזות רק מסופר ידוע שהוא ירא שמים וכן בכתיבת ס"ת.

עדות מבהילה כותב הגה"ק בעל המנחת אלעזר ממונקאטש בספרו אות חיים ושלום⁴: 'יש עיר גדולה בליטא (סלאנימא) שמשם יוצאים סת"ם לאלפים ורכבות והפירצה מרובה משם לאין שיעור וערך ובאותו פרק הייתי יחד בוועד בקארלסבאד עם הגאון העצום שר התורה מו"ה יוסף

כתב המהר"י עייאש במטה יהודה¹: 'ונראה דאף בזמן הזה דיש סופרים קבועים ומיוחדים למלאכה זו אין ליקח כי אם מן המוחזקים בכשרות וביראת ה' ולא מסתם סופרים דהרבה פעמים בדקו אחריהם ונמצאו בהם רעותות וגם נמצאת מלאכתם מקולקלת כמו שראינו בעינינו דראיתי בני עליה והם מועטים'.

והחתם סופר² כתב: 'ומ"ש דבתפילין סופרי זמנינו בקיאים לא היה ולא נברא כי בעו"ה מקלקלים ומכשילים רבים הוא והרבני' אינם משגיחים עליהם או אינם יכולים להשגיח עליהם כמו על השוחטים והמכשלה תחת ידם, ויש כמה מאות ישראל' כשרי' אשר מימיהם עדיין לא הניחו תפילין כשרים אקרפתא דלהון. ה' ירום ראש עמו ויתקיים וראו כל עמי הארץ כי שם ה' נקרא עליך ויראו ממך אמן'.

³יו"ד סי' רפא ס"ט.
⁴סי' לט סק"א.

¹סי' לב ס"ק ה.
²שו"ת ח"ו ליקוטים סי' פג.

זצ"ל אבד"ק סלנימא (בע"ס פורת יוסף ומרכבת יוסף) ושאלתיו ע"ד הסת"ם מסלאנימא והשיב לי בקצרה, תשובה ברורה, בתור הרב בעירו, כי כל הספרים ותפילין ומזוזות היוצאים משם על פני המדינות מותרים לזרקם לאשפה והמה פסולים מדאורייתא וכו' כי זהו יכתבו מגולחי זקן ורשעים וכופרים וכו' ועושים להכעיס, ומקידוש השמות מאן דכר שמי'.

א"כ נמצאנו למדים שהפוסקים חששו לסופרים שאינן ראויים ומכיון שבנוסף לצורת האותיות ישנם דינים רבים שאפילו מגיה מומחה אינו יכול לבדקם כי הם דינים התלויים ונגמרים בשעת הכתיבה, כגון החובה לכתוב המזוזה כסדרה, כוונת בכתיבת המזוזה לשמה, כוונות שמות הק', דיני חק תוכות, לכן כתבו הפוסקים שבימינו חוששים שאין הכותבים בקיאים לכן יש לקנות רק ממומחה.

וכמ"ש גם בשבט הלוי⁵: 'וגם כתבתי כבר הרבה פעמים שלא שייך בזה' ז' רוב המצויין אצל ס"ת תו"מ מומחין הם, וע"כ נהי דלענין לפסול כתיבתו אפילו דיעבד אין בכחנו דהא אפילו מומר לתיאבון דיעבד כשר כמבואר או"ח סי' ל"ט ואין גברא זה יותר ממומר לתיאבון כי יצרו הרע העבירו ע"ד קנו לא הרצון להכעיס כאשר נראה לפי מצב הענין, וע"כ אם יוכח שעצם הכתיבה כהלכה אין לפסול מה

שכתב יצא מתחת ידו. מכ"מ לית דין ודיין דלהשתמש לכתחלה במעשי ידיו יש מקום להחמיר בזה דמי יודע אם קידש השמות כהלכה וחק תוכות ועוד'.

ובפרט שלמדנו⁶ שעל הסופר להיות ירא שמים מרבים ושכיום אין לסמוך על סופר ללא תעודה ואין לסמוך על דברי אדם בלבד. לכן ודאי שגם עם בדיקה אין להקל לקנות ולבדוק.

ודברים מבחילים כתב החתם סופר⁷: 'וא' מרבתי הרב המופלג מו"ה מענדל לילג זצ"ל דיין ורב בבחמ"ד בפפד"מ רגיל על לשונו ע"ד הלצה, המלך זקן וכסיל הידוע בזקנותו יושב לו על כסא של ג' רגלים, א' חזנים שיוליכו כל תפלות ישראל אל מחוץ למחנה כקדשים פסולין ר"ל, ב' השוחטים שיאכילו כל הקהלה נבלות וטרפות, ג' סופרי סת"ם שיופסלו כל תפילין ומזוזות על ידם ודי לו למלך זקן בזה'.

ובספר תנופה חיים להגר"ח פלאג'⁸ כתב: 'ולבי אומר לי דאריכות הגלות הוא בעבור כי בדורות הללו אין דורש ואין מבקש על מצות הנחת תפילין, דמניחים תפילין פסולים מכמה מיני טעויות. והסיבה היא שקונים תפילין מבני אדם שאינם מומחים ולא ידעו ולא יבינו בחשיכה יתהלכו. ואפילו סופר מובהק ובקי בדינים עביד למיטעי, כ"ש מי שאינו יודע האומנות ולא

⁶בהלכה מספר 431.
⁷שו"ת ח"א או"ח סי' רה.
⁸אות תלב.

⁵שו"ת ח"ז סי' קסה.

למד הדינים על בוריים, כי אלו נקראים
מאריכי הגלות ועושים כחטאת ירבעם
דחטא והחטיא את הרבים'.

א"כ למדנו שתפילין ומזוזות גם אם נראים
יפה ומהודרים אין לקנות אלא ממשהו
מוסמך וירא שמים.

בהלכה הבאה נלמד האם יש חשיבות
להקפיד לקנות תפילין ומזוזות שנכתבו
ע"י סופר שידע את שיטת אדמו"ר הזקן
בדיני סת"ם.

פתוחות וסתומות (א)

בהלכה זו נעסוק בהבהרת המושגים: 'פרשה פתוחה' ו'פרשה סתומה' שהם החלוקה לקטעים כפי שקיבל משה מסיני, ולאחר מכן בהלכות הבאות נראה את ההשלכה של זה לגבי קניית תפילין ומזוזות. לצורך הבהרת המושגים דלקמן מצורפת תמונה בה ניתן לראות את כל המקרים נספח בסוף החוברת.

השורה, שלא כתוב בו, והשורה שלאחריה מתחילה מיד בתחילת השורה זה נחשב להתחלה של פרשה פתוחה. ובלשון הירושלמי 'פתוחה מסופה - פתוחה'.

(ב) אך נחלקו הראשונים בגירסת הירושלמי, במקרה שפתוחה מראשה, הרמב"ם גרס: 'פתוחה מראשה - סתומה'³. והתוס'⁴, ספר התרומה⁵, והרא"ש⁶ גרסו: 'פתוחה מראשה - פתוחה'.

ועפ"י מחלוקת גירסאות זו נחלקו להלכה הרמב"ם, התוס' והרא"ש במקרה שאין רווח בסוף השורה הקודמת, ורק בתחילת השורה הבאה נשאר רווח, שלדעת הרמב"ם זה נחשב סתומה ולדעת הרא"ש זה נחשב פתוחה.

(ג) ובהמשך לזה נחלקו הראשונים הנ"ל במקרה נוסף, כאשר יש רווח גם בסיום השורה הקודמת, וגם בתחילת השורה השניה. לדעת התוס' שגם רווח בתחילת השורה מחשיב את זה לפתוחה, הרי בודאי

כתב המהרש"ל¹: 'צריכין אנו לחקור וליתן לב מה הפרש יש בין פרשה פתוחה לפרשה סתומה כי רבותינו ז"ל הקדמונים לא נתנו סיבה אלא לפרשיות מה היו הפרשיות משתמשות כדי ליתן ריוח למשה להתבונן בין פרשה לפרשה כו' אבל בשימוש הפתוחה והסתומה לא הזכירו אם לא תאמר שאין צריך חקירה על זה כי הוא מובן מעצמו וכשם כן הוא שפתוחה אין לה חבור עם מה שלמעלה והוא עניין חלוק בפני עצמו וכאילו התחיל פה וסתומה מחוברת וסתום לדברים שלפניה ואינה חלוקה אלא ליתן ריוח בין הפרשיות .. סוף דבר פתוחה הוא דבר פתוח לעצמו ודבר סתום הוא הפוכו'.

בתלמוד הירושלמי² מובאים כללים לגבי ההבדל בין הרווח שצריך לעשות לפני תחילת פרשיה פתוחה לבין הרווח שיש לעשות לפני פרשה סתומה:

(א) וכותב הירושלמי שכאשר השורה לא כתובה עד סופה אלא נשאר רווח ריק בסוף

³כמ"ש אדמו"ר הזקן בשו"ת סי' א. והוסיף שהעידו אחרונים שכן הוא בגירסת הירושלמי שלפנינו, ראה מראה הפנים על הירושלמי שם.
⁴מנחות לב, א ד"ה והאידינא.
⁵סי' ר.
⁶ה"ק הלכות ספר תורה סי"ג.

¹שו"ת סי' לו.
²מגילה פ"א ה"ט.

בשיטה השלישית והוא פרשה סתומה. כיון דאין פתוחה לא בסוף שיטה ולא בתחלת שיטה ושיטה חלק הוי כמו ריוח שבאמצע השיטה⁷.

ולגבי ספר תורה כתב המחבר¹⁰: 'בצורת פתוחה וצורת סתומה יש מחלוקת בין הרמב"ם והרא"ש, וירא שמים יצא את כולם ויעשה בענין שבפרשה פתוחה יסיים פרשה שלפניה באמצע שיטה, וישתייר בסופה חלק כדי תשע אותיות, ויתחיל לכתוב בראש שיטה שתחתיה (ראה דוגמא א). ובפרשה סתומה, תמיד יסיים פרשה שלפניה בתחלת שיטה ויניח חלק כדי תשע אותיות, ויתחיל לכתוב בסוף אותה שיטה עצמה (ראה דוגמא ד), ולא ישנה לעשות צורה אחרת לא לפתוחה ולא לסתומה, ובהכי הוי כשר בין להרמב"ם בין להרא"ש'.

א"כ למדנו שנחלקו הראשונים בצורת הרווח בין הפרשיות, ושכספר תורה יש לעשות באופן שהוא מתאים לשני השיטות, בהלכה הבאה נלמד על תפילין שבהם אין אפשרות לעשות באופן שיתאים לשני השיטות, ובהלכה שלאחריה על מזוזות.

¹⁰ שו"ע יו"ד סי' רעה ס"ב.

שבמקרה שיש רווח גם בסיום השורה וגם בתחילה, ודאי שזה יחשב כפתוחה כי זה כל שכן, 'איך יתכן זה מי גרע מפתוחה מראשה לחוד או פתוחה מסופה לחוד'. אך לדעת הרמב"ם שרווח בתחילת שורה נחשב סתומה, הרי גם כאשר יש רווח בסיום השורה הקודמת וגם בהתחלת השורה החדשה, הרי זה נחשב לסתומה⁷.

ד) כאשר הרווח בין הפרשיות הוא באמצע השורה, היינו שהשורה מתחילה במילה מסיום הפרשה הקודמת ואז יש רווח ושוב באותו שורה מתחיל הפרשה השניה נחשב רווח זה לכו"ע כסתומה⁸.

ה) כאשר השורה מסתיימת בסופה ויש שורה ריקה ושוב מתחיל בתחילת שורה, לדעת הרמב"ם זה נחשב רווח פרשיה פתוחה, ולדעת הרא"ש זה נחשב רווח לפרשיה סתומה.

וכך מסכם הרמב"ם⁹ את שיטתו: 'נמצאת אומר שפרשה פתוחה תחלתה בתחלת השיטה לעולם ופרשה סתומה תחלתה באמצע השיטה לעולם'.

והרא"ש סיכם: 'הסתומה היא שהריוח שבין הפרשיות סתום מכאן ומכאן. וכל שהריוח פתוח מצד אחד למעלה או למטה נקראת פתוחה. ואם סיים פרשה סתומה בסוף שיטה יניח שיטה חלק ויתחיל

⁷ ולשיטת הרמב"ם זהו כוונת המשך דברי הירושלמי 'פתוחה מיכן ומיכן - סתומה'. וגם ספר התרומה שאודות 'פתוחה מראשה' (דוגמא ב) סבר כתוס', בנדון זה (דוגמא ג) סבר כהרמב"ם.

⁸ וכך התוס' מפרשים את דברי הירושלמי: 'פתוחה מיכן ומיכן סתומה'. היינו כאשר יש רווח באמצע (=פתוחה) ומשני הצדדים כתוב (=סתומה), זה נחשב לסתום.

⁹ מהל' סת"ם פ"ח ה"ב.

פתוחות וסתומות (ב)

בהלכה הקודמת למדנו שנחלקו הרמב"ם והרא"ש איך לעשות את רווח הפרשיות בפרשיות פתוחות וסתומות, ובספר תורה יש לעשות באופן שהוא מתאים לכו"ע.
שאלה: איך עושים את הרווח בתפילין?

בתורה'. וכמו"כ 'בסוף שיטה אחרונה שבפרשת והיה כי יביאך צריך להניח מקום חלק כדי ט' אותיות כדי שפרשת שמע שיתחיל בראש שיטה הא' שבדף הג' תהיה פתוחה כמו שהיא בתורה'.

והיה אם שמוע - אלא שבנוגע ל'פרשת והיה א"ש שהיא סתומה בתורה צריכה להיות ג"כ סתומה בתפילין'. וזה בעייתי לעשותה לד"ה כמו שכתב אדמו"ר הזקן³: 'והנה בתפילין אי אפשר לעשות פרשת והיה א"ש שתהא סתומה לדברי הכל שהרי אין כותבין לפניה כלום באותה שיטה שמתחילין אותה בה, שפרשת שמע מסתיימת בדף בפני עצמו, והיא בדף בפני עצמו. ואם יתחיל אותה בראש השיטה שבראש הדף ויניח ריוח בסוף פרשת שמע כדי ט' אותיות תהיה פתוחה לדברי הכל, ובתורה היא סתומה ואם לא יניח ריוח כדי ט' אותיות כ"ש שאינה כמו שהיא בתורה שאינה נקראת כלל פרשה בפני עצמה כשאינן כדי ט' אותיות ריוח לפניה.

אלא אין לה תקנה [אלא] או לעשותה

תשובה: בתפילין ישנם ארבעה פרשיות: (א) פרשת קדש. (ב) והיה כי יביאך. (ג) שמע. (ד) והיה אם שמוע.

שלוש פרשיות קדש לי, והיה כי יביאך, ושמע הם פרשיות פתוחות בס"ת, וגם בתפילין ניתן לכתבם באופן המתאים לכו"ע, וכדלקמן:

פרשת קדש לי נכתבת בתפילין בתחילת הקלף וא"כ היא נחשבת פתוחה לכו"ע, וכמ"ש אדמו"ר הזקן²: 'אבל פרשת קדש לא שייך בה פתוחה וסתומה כיון שאין כתוב לפניה כלום בתפילין ולכן מתחילין אותה בראש השיטה הראשונה ואין מניחין לפניה כלום אעפ"י שבתורה היא פתוחה שכיון שאין כתובה לפניה כלום אין לך פתוחה גדולה מזו שאין כתב אחר סותמה'.

ובסיומה של פרשת קדש: 'צריך להניח מקום חלק כדי ט' אותיות בסוף שיטה אחרונה שבפרשת קדש כדי שפרשת והיה כי יביאך שיתחיל בראש השיטה הא' שבדף הב' תהיה פרשה פתוחה כמו שהיא

³ שם סנ"ב.

¹ עיקר הדיון הוא בתפילין של יד בהם כל הפרשיות כתובים בקלף אחד ארוך כמובאר בדברי אדמו"ר הזקן סי' לב, ס"ג בתחילתו. משא"כ בתפילין ש"ר שוה רק מנהג כמ"ש אדמו"ר הזקן שם סנ"ד: 'אבל בתפילין של ראש שהפרשיות נכתבים על ד' קלפים אין להקפיד בהן בפתוחות וסתומות אך נהגו להקפיד'.
² שו"ע או"ח סי' לב ס"ג.

סתומה להרא"ש ולא להרמב"ם כגון שיניח שיטה אחת פנויה ויתחילנה בשיטה הב' או לעשותה סתומה להרמב"ם ולא להרא"ש כגון שלא יתחילנה בראש השיטה אלא יניח לפניו ריוח כדי ט' אותיות בראש השיטה שאז היא סתומה להרמב"ם'.

ומכיון שיש כאן מחלוקת בין הרמב"ם לרא"ש, נחלקו הדעות מה לעשות:

מרן המחבר כתב⁴ לעשות כדעת הרמב"ם, וז"ל: '...ובסוף שמע אין מניחים, ואם מניחים הוא פחות מכדי לכתוב ט' אותיות. ופרשת והיה א"ש מתחילים באמצע שיטה עליונה, ומניחה לפניו חלק כדי לכתוב ט' אותיות, ונמצא ששלשה פרשיות הם פתוחות בין להרמב"ם בין להרא"ש ופרשה אחרונה היא סתומה לדעת הרמב"ם'.

אך הרמ"א כתב שם בהגה: 'ויש מכשירים⁵ בכולם פתוחות, ובמדינות אלו נוהגים אף פרשת והיה אם שמוע בראש השיטה, כשאר הפרשיות'⁶.

אך הט"ז⁷ חידש דרך חדשה: 'הרוצה

לעשות על צד היותר נכון יעשה בדרך זה.. שפרשה הג' יתחיל ג"כ בראש הדף ויסיים פחות מכשיעור דהיינו פחות מט' אותיות⁸ והפרשה הד' יעשה ג"כ תחלת הדף ריוח קצת עכ"פ פחות מכשיעור נמצא שהפרשה הד' היא סתומה לדברי הכל'⁹.

ולמעשה בני ספרד נהגו כדברי המחבר. והמנהג הקדום שהיה נהוג בבני אשכנז שהובא ברמ"א ובאדמו"ר הזקן, כבר לא נהוג. אלא יש מבני אשכנז שנוהגים כדעת הרמב"ם¹⁰. ויש שנוהגים כדברי הט"ז¹¹.

אלא שלרבינו אדמו"ר הזקן בשו"ת יש שיטה אחרת בהלכה זו ונלמד עליה בהלכה הבאה בעז"ה.

⁸ונחלקו בדעת הט"ז אם כוונתו על אותיות קטנים (פרמ"ג, משנ"ב ס"ק קסד) או גדולים (בית שלמה מהדו"ב יו"ד סי' קמט).

⁹לדעת הט"ז מצרפים הרווח מסיום הפרשה ומתחילת הפרשה, אך אדמו"ר הזקן בשו"ע שם סנ"ב חושש לשיטות שזה שלא מצטרף, ולשיטתם זה פסול לכו"ע. וא"כ המניח תפילין שנכתבו עפ"י חידוש הט"ז הר"י ספק תפילין פסולין. והאריך בזה אדה"ז בשו"ת סי' א. וראה מ"ש המאירי קרית ספר מאמר שני ח"ב.

¹⁰וראה בלבוש שם. עטרת זקנים שם. עולת תמיד סי' לב, ס"ק מד. וראה חת"ס יו"ד רסא. ודברי הרמ"א בהגהה יו"ד סי' רעה, ס"ב. משנ"ב ס"ק קס. וראה תשובות והנהגות ח"א סי' לט.

¹¹ראה ערוה"ש שם סס"ג. ומשנ"ב ס"ק קסד.

⁴שו"ע או"ח סי' לב סל"ו.

⁵מהר"ם פדאובה סי' עז בשם אורחות חיים, וב"י בשם בעל העיטור הל' תפילין ח"ב נו, ג. וראה לחם חמודות ה"ק תיקון תפילין אות קלה.

⁶אך העירו הרבה מהאחרונים (ראה לבוש סל"ו, עטרת זקנים על הרמ"א שם, פרמ"ג א"א ס"ק מח. ביאור הגר"א אות פב) על מנהג זה שעשו הפרשיה פתוחה לשי' הרמב"ם והרא"ש, (על סמך היש מכשירים לעשות גם פרשת והיה א"ש פתוחה), ולמה לא יעשו רווח כשיעור לפני הפרשה שבאופן זה עכ"פ לשי' הרמב"ם זה סתומה, ולרא"ש הגם שזה פתוחה בלאו הכי יצא י"ח.

⁷ס"ק כו.

פתוחות וסתומות (א)

בהלכה הקודמת למדנו את שיטת הרמב"ם הרמ"א והט"ז לגבי אופן השארת הרווח לפני פרשת והיה א"ש שבתפילין, אך אדמו"ר הזקן יש לו שיטה יחודית בנושא, וכדלקמן:

ידוע ומפורסם לכל הסופרים מובהקים דמדינתנו, שהנהיג הרב להניח ריוח דווקא בסוף פרשת שמע כשיעור ט' אותיות, וגם קודם התחלת פרשת והיה א"ש להניח ריווח כשיעור ט' אותיות (וראיתי כתוב הדור על זה אצלו פלפול עמוק וחרף באריכות גדול, וחבל על דאבדון), בין בתפילין בין במזוזות, אלא שבתפילין הריוח שבסוף פרשת שמע וכן קודם התחלת והיה א"ש כשיעור ט' אותיות גדולות, דהיינו כשיעור ג' פעמים אשר, ובמזוזה אין צריך להיות הריוח רק כשיעור ג' יודי"ן סוף פרשת שמע וכשיעור ג' יודי"ן קודם התחלת פרשת והיה א"ש. ובשעה שכתב השו"ע שלו נמשך אחר דעת הבית יוסף בשו"ע שלו, ואח"כ חזר בו'.

ומה שכתב הכותב שראה פלפול עמוק וחרף באריכות, יתכן שזה מה שנדפס לאחמ"כ בשו"ת אדמו"ר הזקן⁵ שכתב: 'אפילו אם הניח אחר פרשת שמע כשיעור, מכל מקום אם התחיל פרשת והיה אם שמוע באמצע שיטה אף שמניח ריוח

כתב אדמו"ר הזקן בשו"ע¹: 'וכיון שא"א לעשותה סתומה לדברי הכל נוהגין בהרבה מדינות לעשותה סתומה להרמב"ם לפי שכן עיקר אף בספר תורה אם אי אפשר לעשות לדברי הכל כמ"ש בי"ד סימן ער"ה, אבל במדינות אלו נוהגין לעשותה פתוחה כמו הפרשיות שלפניה לפי שיש מי שמתיר לעשותה פתוחה אפילו לכתחילה הואיל ואינה סמוכה בתורה לפרשת שמע ואף שאין דבריו עיקר מכל מקום כיון שהעיקר הוא שבדיעבד כשר בכל ענין וא"א לעשותה סתומה לדברי הכל סמכו האחרונים על דבריו שלא לבטל המנהג כדי שלא להוציא לעז על הראשונים'.

וכמו"כ כתב² שבדעת הרמב"ם והמחבר אין לעשות רווח בסיום פרשת שמע: 'יזהר שלא להניח ריוח בסוף פרשת שמע כדי ט' אותיות'.

אך בשולי הגיליון נדפס קו"א³ שאינו מאדמו"ר הזקן⁴, אך זהו תוספת המעידה על דעתו הקדושה, וז"ל: 'אמר הכותב:

¹ ס"י לב ס"ג.

² ס"נ"ב.

³ אות יב.

⁴ הנה"ח נאה במבוא לקונטרס השלחן ע"י ג' הערה עד כתב: 'וא"א לדעת מי היה הכותב, אבל כיון שנדפס בתוך השו"ע ע"י בני רבינו ז"ל אין לפקפק כלל בדברי הכותב וכן נוהגין. ובהערות המו"ל בשו"ע החדשים נכתב שכנראה זה מהמהר"ל אחי רבינו.

⁵ ס"י א.

כשיעור בתחילת שיטה הוא סתומה לדעת הרמב"ם.. מיהו בספר התרומה שם משמע דסברת ר"ת אינה מוכרחת כ"כ, דאדרבא פתוחה מסופה ומראשה גרעי טפי מאילו היתה פתוחה במקום אחד מסופה או מראשה...'.¹⁶

ונראה שכוונת רבינו הזקן לכאן ע"פ ספר התרומה שיש צד לומר שגם לגירסת הרא"ש והתוס' בירושלמי מ"מ פתוחה מכאן ומכאן הרי זה סתומה. וא"כ כאשר עושים רווח בין בסוף שמע ובין בתחילת והיה א"ש, זה נחשב סתומה לא רק לדעת הרמב"ם, אלא גם לדעת ספר התרומה.¹⁷

וכתב הרב¹⁸: 'ומש"כ בקו"א שם 'ידוע ומפורסם לכל הסופרים מובהקים דמדינתנו שהנהיג כו' ולא כתב 'לבניו ולתלמידיו' או כיו"ב - י"ל שכוונתו ללמד ההלכה בהדגשה ש'אמרו לו הלכה למעשה' (ראה ב"ב קל, ב). וגם 'הנהיג' ועשה מעשה אצל הסופרים'.

נמצא שאדמו"ר הזקן חידש אופן שלא מובא בשו"ע שלו, ופסק להשאיר רווח כשיעור, גם בסיום פרשת שמע, וגם לפני פרשת והיה א"ש, [ראה דוגמא בתמונה המצורפת בסוף החוברת].

ומצאנו כמה מהפוסקים שמעידים שהסופרים ברוסיה נהגו כתקנת אדמו"ר

הזקן, כמ"ש ערוך השולחן⁸: 'וסופרי רייסין נהגו ע"פ הגר"ז להניח כשיעור ט' אותיות בסוף שמע וכשיעור ט' אותיות בתחלת והיה אם שמע'. ובשו"ת עולת יצחק ציוני⁹ כתב: 'ואני ראיני הרבה פרשיות שנוהגין הסופרין דרייסין שבסוף שמע מניחין כדי ט' אותיות ויותר וגם פ' והיה א"ש מתחילין באמצע שיטה ומניחין לפני חלק כדי ט' אותיות ויותר...'.¹⁰

ולמעשה הרבה פוסקים כתבו ששיטה זו שבה נקט אדמו"ר הזקן בקו"א ובשו"ת טובה גם לדעת הרמב"ם והכרעת המחבר¹⁰ וא"כ תפילין אלו מתאימים גם לספרדים הנוהגים עפ"י דעת מרן המחבר.

א"כ למנהגנו יש לעשות כתקנת אדמו"ר הזקן רווח כשיעור גם בסיום פרשת שמע, וגם בתחילת פרשת והיה א"ש, ואופן זה מתאים לכל הדעות.

דבר זה מאוד חשוב לתשומת לב המזמינים תפילין לוודא שאכן הם נכתבו כדעת אדמו"ר הזקן, ובפרט יש לשים לב לגבי תפילין הכתובים בשיטת הט"ז, שהרי אדמו"ר הזקן בשו"ע כתב על שיטת הט"ז: 'לא להכניס את עצמו לספק תפילין פסולין שהרי לפי סברא הא' שאין כאן פרשה כלל הן פסולין אליבא דכ"ע אפילו בדיעבד'. ובתשובתו האריך אדמו"ר הזקן להוכיח שודאי שאין העיקר כהט"ז.

⁸או"ח סי' לב סס"ג.

⁹ח"ב סי' ב.

¹⁰וראה מאמר מרדכי סי' לב, לד. ובמשנה ברורה סוס"ק קסד, וביאור הלכה ד"ה ואם. וכ"כ גם רבים מפוסקי ספרד, כמו שהכריע הגר"מ מאווי, שגם לדעת המחבר אין חסרון בהשארת רווח בסיום השמע, וכ"כ שו"ת אור לציון ח"ב פרק ג, סי' ז. ויריעות שלמה פט"ו הערה 15, והערה 41 שכתבו שספרדים יוצאים י"ח בכתב הנכתב כתקנת אדמו"ר הזקן.

¹⁶וזה בנוסף שגם לדעת התוס' והרא"ש שזה נחשב פתוחה מ"מ י"א שבתפילין גם סתומה שעשאה פתוחה כשר כדברי הרמ"א. (הובא גם בשו"ע אדמו"ר הזקן סנ"ג) אלא שבתשובה נראה (שבוה מסכים לט"ז, ו)נקט לעיקר סתומה שעשאה פתוחה פסול.

¹⁷שלחן מנחם ח"א ע' סו, והוא מענה להגאון ר"מ פיינשטיין שפקפק על נאמנות הקו"א הנ"ל, כמבואר בשו"ת אנ"מ או"ח ח"ד סי' ט.

פתוחות וסתומות (ד)

בהלכות הקודמות למדנו את מחלוקת הפוסקים, ותקנת אדמו"ר הזקן לגבי הרווח הנדרש בין הפרשיות שבתפילין.
שאלה: מה הדין במזוזה?

כלומר במזוזה בין פתוחה הרגילה ובין סתומה - כל שיש שטח ריק הרי"ז כשר.

אלא שהתוס' הקשו: ש'אנו נוהגים להניח חלק מעט בתחילת שיטה ואח"כ מתחיל והיה א"ש', ולדעת התוס' זה פתוחה א"כ לכאורה איך זה מתאים עם דברי הגמ' שלנו במנחות שנהוג לעשות סתומה?

וכתבו הראשונים כמה תירוצים:

א. התוס' כתבו שסומכים על הירושלמי שהלכה בפתוחה.

ב. ר"י כתב (הובא בב"י מהרא"ש - ברא"ש שלפנינו ה"ק הל' מזוזה סי' ה כתוב ופירש רש"י, אך הב"ח שם הגיה שצ"ל ופר"י) שרב פסק הלכה כר"נ בר"י שכשר גם פתוחה, וכך נהגו.

ג. לדעת ספר התרומה (נוהגים גם להשאיר חלק לאחר ובשעריך ולדעתו) אופן זה (שריק בסוף שורה ובתחילתו) נחשב סתומה.

תשובה: הגמרא במסכת מנחות¹ אומרת לגבי מזוזה: 'רב אית ליה מנהגא, והאידינא נהגו לעשות עלמא בסתומות .. רב נחמן בר יצחק אמר מצוה לעשותן סתומות ואי עבדינהו פתוחות שפיר דמי'.

אבל בירושלמי מגילה² כתוב: 'שמואל בר שילת בשם רב הלכה כדברי מי שאומר פתוחה שאין זה מקומה, פתוחה מראשה פתוחה, פתוחה מסופה פתוחה, מכאן ומכאן סתומה'.

ולכאורה יש כאן סתירה בדברי רב, בין התלמוד הבבלי לירושלמי, האם דעת רב להלכה כמו המנהג שנהגו במזוזה לעשות סתומה או כדברי מי שאומר שבמזוזה עושים פתוחה.

וכתבו התוס'³ לבאר שכוונת הירושלמי בפתוחה הוא לאו דווקא⁴ כמשמעות הרגילה של פתוחה, אלא כוונתו שגם באופן שהחלק הריק הוא באמצע שבדרך כלל זה נחשב לפרשה סתומה מ"מ לגבי מזוזה אנו מחשיבים את זה לפתוחה,

⁴ אך לדעת סה"ת סי' ר כוונת הירושלמי בפתוחה, הוא לא כמשמעות פתוחה תמיד *אלא דווקא נהוג בסתומה*. וכפי שמתבאר בשו"ת אדה"ז סי' א בסופו.

¹ לב. א.
² פ"א הי"א.
³ ד"ה והאידינא.

הרא"ש⁵ כתב: 'וטוב שלא יניח ג' אותיות בסוף השיטה וכן בראש השיטה לקיים מה שאמר והאידינא נהוג עלמא בסתומות'. וכ"כ הסמ"ג⁶, וביאר: 'תחלק שיעור הפתוחה לכאן ולכאן⁷ פחות משלש אותיות בסוף ובשעריך בסוף שיטה ופחות משלשה אותיות בתחילת שיטה במקום שמתחיל והי' א"ש להכירא בעלמא לפי שאינן סמוכות בתורה וזו היא סתומה גמורה מאחר שאין שיעור פתיחה לא בתחילה ולא בסוף'.

וכתב אדמו"ר הזקן⁸ דדברי הסמ"ג 'משמע להדיא דרוצה לומר, דהוי סתומה גמורה כמו פרשת ויחי שאין שם פרשה כלל, והכי נמי אין נקרא עליו שם פרשה כלל, מאחר שאין שם שיעור פרשה לא בסוף שיטה הראשונה ולא בראש שיטה שאחריה⁹'.

א"כ ראינו שלהבבלי העיקר מצוה לעשות סתומה, וי"א שגם בפתוחה כשר. ודברי הירושלמי תלויים בפירושים השונים בדבריו. בזמן הראשונים נהגו להשאיר רווח מועט, יש שכתבו שרווח זה הוי פתוחה (תוס'), ויש שכתבו שנהגו לעשות גם בסוף השיטה ולדעתם רווח זה הוא סתומה (סה"ת) ויש שכתבו לעשות סתומה לגמרי.

⁵הל' מוזה סו"ס ה.

⁶עשין כג.

⁷וכ"ה בסמ"ק סי' קנד, ובמהר"ם מפאדווה סי' עו. וזה מקור שיטת הט"ז שלמד כך גם לתפילין. אך אדמו"ר הזקן בשו"ת שם האריך לבאר הטעם שאין ללמוד מכאן לתפילין ובפרט למאי דקי"ל שבתפילין סתומה שעשאה פתוחה פסולה.

⁸שו"ת סי' א.

⁹ראה גם דברי הרי"ד בשלטי' גיבורים הל' מוזה, אשכול הל' מוזה (ח"ב סי' כד). שו"ת מהרש"ל סי' לו בדברי הר"י שונצא. פרישה יו"ד רפח אות יד.

ולמעשה המחבר¹⁰ פסק: 'ריוח שבין פרשת שמע לפרשת והיה א"ש מצוה לעשות

פרשה סתומה ואם עשאה פתוחה כשרה לפי שאינה סמוכה לה בתורה'.

וכתב הש"ך¹¹: 'סתומה כו' .. ומ"מ הכא במזוזה אינו יכול לעשות סתומה שכשרה אליבא דכו"ע וכמ"ש המחבר שם דהיינו שיסיים פרשה שלפניה בתחלת שטה ויניח חלק כדי ט' אותיות ויתחיל לכתוב בסוף אותה שטה עצמה כו', שהרי צריך להתחיל שטה שביעית והיה א"ש כו' וכמ"ש בסמוך בשם הפוסקים אלא יעשה סתומה שכשרה לדעת הרמב"ם כמ"ש הר"ב שם שאם לא יוכל לכוון בכך לא יסור מדברי הרמב"ם'.

א"כ כשם שראינו לגבי תפילין שא"א לעשות באופן שיתאים לכו"ע, ולכן כתבו שיעשה סתומה לפי שי' הרמב"ם, עד"ז לגבי מזוזה, לדעת המחבר ישייר שיעור לפני והיה א"ש ואז היא תהי' סתומה לרמב"ם.

וכתב הפמ"ג¹² שלדעת הט"ז שכתב בתפילין שישיר שיעור הפסק באופן שיחלק אותו לשתיים, חלקו ישאיר בסוף שיטה אחרי ובשעריך, וחלקו ישאיר לפני תחילת והיה א"ש, והם מצטרפים יחדיו לשיעור הפסק, כך צריך לעשות במזוזה.

¹⁰שו"ע סי' רפח סי"ג.

¹¹שם סי' ק.

¹²או"ח סי' לב משב"ז ס"ק כו.

אך כבר ראינו שאדמו"ר הזקן חלק על הט"ז וכתב שאין מצטרפים, ולכן: 'הנהיג הרב להניח ריוח דווקא בסוף פרשת שמע כשיעור ט' אותיות, וגם קודם התחלת פרשת והיה א"ש להניח ריוח כשיעור ט' אותיות .. בין בתפילין בין במזוזות. . אלא שבתפילין הריוח שבסוף פרשת שמע וכן קודם התחלת והיה א"ש כשיעור ט' אותיות גדולות, דהיינו כשיעור ג' פעמים אשר, ובמזוזה אי"צ להיות הריוח רק כשיעור ג'¹³ יודי"ן סוף פרשת שמע וכשיעור ג' יודי"ן קודם התחלת פרשת והיה א"ש'.

א"כ לדעת אדמו"ר הזקן יש להשאיר במזוזה שיעור ריוח בין בסיום ובשעריך, ובין לפני והיה. ולכן יש לוודא כשבאים לקנות מזוזה שהשאירו הרווח כדבריו, ובפרט במקרה שנכתבו לפי שיטת הט"ז, שהרי אדמו"ר הזקן חושש שאין זה נחשב שיש ריוח כדין¹⁴.

¹³ בהערות המו"ל העירו ש'כנראה צ"ל: ט' יודי"ן ... ט' יודי"ן, שהרי כותב בתחלה 'ט' אותיות כו' בין במזוזות, וא"כ גם כאן יש לגרוס 'ט' יודי"ן, וכן המנהג להשאיר במזוזה ריוח ט' יודי"ן כאן וכאן.

¹⁴ אך מ"מ ודאי שאינו חמור כ"כ כבתפילין, שהרי כנ"ל הביא אדה"ז ש"א שבמזוזה אין צריך בכלל שיעור ריוח, אלא די בסתומה לגמרי. וראה גם בשו"ת איש מצליח ח"א יו"ד סי' מד ובנו הנאמן, (הובאו דבריהם ביריעות שלמה ח"א עמ' רעג) שהכשירו זה בדיעבד גם לשיטת המחבר.

כתב המיוחס לאדמו"ר הזקן (א)

שאלה: מהו הכתב המיוחס לאדמו"ר הזקן, למה אדמו"ר הזקן תיקן אותו ומה היחודיות שלו?

הקדוש המגיד ז"ל במעזריטש זמן רב אחר חג הסוכות, כי דרכו הי' להמתין עד שיקרא אותו רבו לפטרו לשלום לביתו. ופעם אחת עבר זמן רב אחר יו"ט ולא קרא אותו רבו לכרכו בכרכת הפרידה, ומוכרח היה להמתין זמן רב כזה, עד שקרא אותו רבו ז"ל ואמר לו: כאשר יש קיטרוג גדול בעולמות העליונים מדוע לא שווה כתיבת תמונת האותיות הקדושים לדעת הפוסקים ולדעת המקובלים בשווה, אשר על-כן מוכרח אתה לקחת פנאי לעיין היטב בדברי הפוסקים והמקובלים, ליישר תמונת האותיות שיהיו בשווה לשני הכיתות כדי שיתבטל הקיטרוג. העמים הרב ז"ל על נפשו המלאכה מלאכת קודש הזאת, עד שעברו איזה ימים והוציא אל הפועל את כל צורות האותיות, ועלו מתאימות לשתי הדיעות בשווה. הביאם לרבו הקדוש והראה לו תמונת כל האותיות אשר הושווה לשתי הכיתות, ונתן לו המגיד ז"ל תודה על זה, ואמר לו אשר בזה הרגע הכריזו בפמליא של מעלה אשר כך מוכרחת להיות צורת האותיות, ונתבטל הקיטרוג. וביום המחרת בירך המגיד ז"ל את תלמידו הרב מלאדי בכרכת

תשובה: באופן כללי בזמנו של אדמו"ר הזקן בנוסף לכתב שהשתמשו בו הספרדים (המוכנה וועליש), באירופה היו מצויים שני סוגי כתבים, הכתב הנפוץ יותר הוא עפ"י תיקון האותיות שבספר ברוך שאמר והוא המכונה כתב בית יוסף מכיון שמבוסס על צורת הכתב כפי שנתבארה בבית יוסף סי' לו. ובנוסף התפשט בעיקר בין החסידים כתב הנקרא כתב האר"י היינו שבעיקרו הוא כתב הבית יוסף אלא שיש בו כמה שינויים, בכמה אותיות לפי קבלת האר"י. (גם כתבים אלו לא היו ממש אחידים בכל איזור אשכנז, אלא היו שינויים בין המקומות, ובאיזור רוסיה היה מצוי סגנון הכתב שנקרא כיום כתב רוסי).

השוני שיש בין שני הכתבים הללו עורר אצל המגיד ממעזריטש רצון ליצור כתב שמאחד בין השיטות השונות, ובין הנגלה לנסתר, ואת המשמיה הטיל על תלמידו החביב אדמו"ר הזקן.

וכך מסופר בספר אמונת צדיקים¹ מסופר: 'פעם אחת התעכב הגאון הקדוש ר' שניאור זלמן הרבי מלאדי ז"ל אצל רבו

¹ יוארשא תר"ס, אות לח (ונדפס לאחמ"כ בשם 'קהל חסידים החדש'). ובנוסחאות שונים בס' 'בוצינא קדישא' (פיעטרקוב תרד"ע, אות יז). ובקובץ 'ידע עם' (כרך ה, תשרי תשי"ט, עמ' 70-71). וראה אנ"ק אדמו"ר הרי"צ ח"ט ע' נג.

ויסע דרך עיר אניפאליא, ובא הרב לאניפאליא בלילה .. וראה הרב מרחוק אשר בבית אחד נר דולק, והלך לאותו הבית להתאכסן שם. ואותו הבית היה של הרב ר' דוד סופר ז"ל. וכשבא הרב אל הבית, מצא את הר"ר דוד ז"ל יושב וכותב ספר-תורה. לא רצה הרב לבלבלו, והלך בבית בחשאי עד שהגיע למקום כתיבתו, וראה הרב ז"ל שהוא כותב את האותיות הקדושות, הכל כמו שהוציא הוא אל הפועל ביום אתמול ברוב עמל ויגיעה! נבהל מאוד הרב מזה, כי הר"ר דוד ז"ל לא היה במעזריטש בשעה שמסר לרבו הקדוש את תמונת האותיות. המתין הרב ז"ל עד שגמר הר"ר דוד את כתיבתו .. ואחרי זה שאל הרב אותו מהיכן לקח את הדרך החדש בכתיבה, והשיב לו הר"ר דוד ז"ל: אני אינני יודע מאומה, אך ביום אתמול קרא אותי הרה"ק ר' זוסיא, ואמר לי אשר הכריזו כרוז בפמליא של מעלה לכתוב תמונת האותיות באופן שיהיו כשווה לדעת הפוסקים והמקובלים יחד, וצייר לי הר"ר זוסיא כל אות בפרוטרוט איך לכתוב אותה, וכך אני כותב כמו שצייר לי הר"ר זוסיא .. ומאז והלאה נתפשטה על פני תבל הכתיבה הזאת, אשר היא שווה לשתי הדיעות יחד'.

שאלה: האם זה הכתב שמבאר בשו"ע

תשובה: הכתב המכונה כתב אדמו"ר הזקן בו אנו משתמשים כיום יש בו שינויים מהכתב של אדמו"ר הזקן בשו"ע, וכפי שכותב הרב²: 'בהנוגע לתמונת האותיות אשר בסת"ם שבנוהג חב"ד, הנה כמה שינויים ישנם ממה שכתב רבנו הזקן בשו"ע שלו³, וכמדובר בכמה מקומות בטעם השינוי שבין פסקי רבנו בשולחנו הטהור והפסקים שלו בסידורו ובמה שהנהיג בהנוגע לפועל, ועיין ג"כ שער הכולל בתחלתו, קונטרס פסקי הסידור להרב נאה ועוד, ובהשייך לתפילין ביחוד ידוע הכתוב בבית רבי פרק יו"ד אשר התפילין תיקן רבנו הזקן עפ"י קבלת הראשונים וקבלת האריז"ל בכתבתם תיקונם והנחתם עיי"ש, והן הדברים הנלמדים מפה אל פה מסופר לסופר וקשה לבארם ככל הצורך בכתב, ואין הכתב משמש אלא בתור עזר להנאמר בעל פה, ולכן בשאלה כהנ"ל וכיו"ב יתדבר עם סופר סת"ם כמנהג חב"ד, ויבאר הפרטים'.

²אנ"ק חי"א ע' שסד.

³להעיר שבהוצאה החדשה של שו"ע אדה"ו הודפסו בצידי ההלכות אותיות הדומות לכתב אדמו"ר הזקן, אך כאמור אין זה דוגמא נכונה לאותיות הכתב שנתבארו בשו"ע אדה"ו וראה באריכות בספר אותיות הרב (להר"מ ווינער).

כתב המיוחס לאדמו"ר הזקן (ב)

שאלה: האם מסורת הכתב שתיקן אדמו"ר הזקן עברה הלאה לדורות הבאים?

גם אדמו"ר המהר"ש בעצמו כתב בכתי"ק כמה מגילות לילדיו בכתב זה, כמסופר בספר התולדות אדמו"ר מהר"ש שבעריכת הרבי⁴, וכן הזמין ס"ת ובחר ברב משה אקסלרוד לכתבו שהוא כמבואר היה תלמידו של ר' זונדל תלמידו של ר' ראובן הסופר. וכן שאר בני הצמח צדק הזמינו אצל ר' זונדל. וכפי שכותב הרבי הריי"ץ⁵ ביחס לתפילין שהראו לו שיוחסו לאדמו"ר הזקן: '..כפי שראיתי את הפרשיות קשה ליחסם להסופר ר' ראובן נ"ע - שהיה סופרו המיוחד של רבינו הגדול הזקן נ"ע - ואפשר יש לזה יחס לכ"ק דו"ז הרה"צ והרה"ק מוהר"ר חיים שניאור זלמן זצוקללה"ה מלאדי, אשר זה מתאים יותר לפי הכרה באותיות הכתב להסופר ר' זונדל נ"ע שהיה בימי כ"ק אאזמו"ר הרה"ק אדמו"ר צ"צ זצוקללה"ה, אשר בני רבינו לקחו אצלם פרשיות, והיה נחשב בזמנו כמו הפרשיות של ר' ראובן נ"ע בזמן אדמו"ר הזקן נבג"מ. אמנם, אם יש על התפילין האלו קבלה איש מפי איש שהם של אדמו"ר הזקן נבג"מ, אזי אין לך דבר שעומד בפני הקבלה'.

גם אודות תפילין שהניח הרבי הרש"ב

תשובה: רבינו הזקן לימד את צורת הכתב את החסיד המפורסם הסופר הנודע ר' ראובן מיאנוביץ שגם לימד את זה הלאה, וכפי שכותב הרבי הריי"ץ¹: 'אביו החשוב ר"מ [=ר' משה אקסלרוד] נ"ע סופר, היה ממקשרי הוד כ"ק אאזמו"ר אדמו"ר מוהר"ש זצוקללה"ה נבג"מ זי"ע, והיה חביב אצלו במאד. ואמר, כי הוא המקבל השלישי בענייני הכתיבה מאת הוד כ"ק אדמו"ר הזקן זי"ע, כי הכתיבה למד אצל הסופר המפורסם החסיד ר' זונדל, תלמיד מובהק להסופר המהולל ומשובח בפי כל הוד כ"ק אבותינו רבותינו הקדושים זי"ע - החסיד המפורסם ר' ראובן נ"ע מיאנאוויטש - אשר הוד כ"ק אדמו"ר הזקן זצוקללה"ה נבג"מ זי"ע לימד אותו את כתיבת תמונת האותיות וגילה לו הסוד בעשיית הדיו'.

[בקובץ יגדיל תורה² נדפסו צילומים מהפרשיות שעליהם הרבי הריי"ץ הסתפק האם הם נכתבו ע"י ר' ראובן הסופר או ע"י תלמידו ר' זונדל].

מאז החלו אנ"ש חסידי חב"ד להשתמש בכתב זה כנוצר בדברי אדמו"ר הצ"צ³,

⁴עמודים 20 - 21.
⁵אג"ק ח"ב עמ' שמו.

¹אג"ק ח"ג ע' שכה.
²נ.י. גליון כו ע' לט.
³ראה דברי השואל בשו"ת הצ"צ או"ח סי' יד, וסי' יח, אות ו.

ישנו צילום מפרשיות שהניח למשך זמן, והם בכתב אדמו"ר הזקן, שכתב הסופר ר' משה לויוב.⁶

גם הרבי הריי"ץ הניח תפילין בכתב אדמו"ר הזקן וצילום הפרשיות נדפס בספר כתב חב"ד⁷. ובנוסף אנו מוצאים שכתב⁸: 'במענה על מכתבו, חבל שלא נתרגל בכתיבה יפה בתמונת הכתיבה של ר' ראובן הסופר נ"ע שהיא כתיבה יפה עד מאוד, כי במדינה זו נחוצים הסופרים'. כמו"כ שלח הרבי הריי"ץ לכפר חב"ד ספר תורה שנכתב בכתב אדה"ז.

גם התפילין שקנה הרבי הריי"ץ עבור חתניו, נקנו מסופר שכתב כתב אדה"ז, כפי שנדפס בהתמים⁹: 'מודעה רבה' מאת 'סופר סת"ם זלמן וויינשטיין מבריסק, כעת בווארשא', בעז"ה מודעה רבה הנני בזה להודיע כי הנני כותב ספרי תורות, פרשיות, מזוזות ומגילות. הכל בכתב נאה ומהודר. ולמדתי בליובאוויטש משנת תרע"ב עד תרפ"א, ולמדתי שם סופרות ע"פ ציווי כ"ק אדמו"ר שליט"א, כמבואר ממכתב כ"ק אדמו"ר שליט"א אשר נעתק פה. וגם כ"ק אדמו"ר שליט"א כתב אצלי פרשיות עבור חתניו ונכדו שיחי'.

וסופר זה למד בליובאוויטש לכתוב בכתב אדמו"ר הזקן כפי שכתב מזכירו של הרבי הריי"ץ, הרב יחזקאל פייגין במכתב

אודות הסופר הנ"ל: ב"ה, ח"י אייר ל"ג בעומר תרצ"ה, וורשא. ע"כ הנני לאשר הפרשיות של ידידנו הנכבד ר' שניאור זלמן וויינשטיין סופר סת"ם. שלחתי הפרשיות שלו אשר כתבם בעצמו, לידידנו הנכבד והכי נעלה וו"ח אי"א מוהר"ר ישעי' גיטעליס סופר סת"ם מקיוועל [קאוועל?], למען יראה אותם ויודיעני דעתו בזה. וקבלתי ממנו מענה, וכותב: הכתב של הפרשיות ששלחת הוא הכתב המקובל אצל אנ"ש מאדמו"ר הזקן, וגם הוא כתב מהודר בלי שום פקפוק. וע"ז הנני בא על החתום, יחזקאל פייגין'.

גם הרבי צייין¹⁰ שזה הכתב הנהוג בחב"ד: 'בהנוגע לתמונת האותיות אשר בסת"ם שבנוהג חב"ד, הנה כמה שינויים ישנם ממה שכתב רבנו הזקן בשו"ע שלו, וכמדובר בכמה מקומות בטעם השינוי שבין פסקי רבנו בשלחנו הטהור והפסקים שלו בסידורו ובמה שהנהיג בפועל...'.¹¹

כמו"כ הרבי הורה לכמה ללמוד ולכתוב בכתב אדמו"ר הזקן¹¹ וכן ביקש מהרב מ"מ אהרונוב מקנדה שיכתוב עבור המל"ח לפי אדמו"ר הזקן¹² והסופר הנ"ל כתב כתב אדמו"ר הזקן, וכן ביקש מהרב צירקינד שיכתוב מזוזות בכתב חב"ד עבור הבית¹³. וכן הזמין אצלו תפילין לר' דוד צ'ייס בכתב חב"ד¹⁴.

¹⁰אג"ק ח"א ע' שסד.

¹¹לסופר המפורסם הרב אליעזר צבי זירקינד וכן לרב ח"ע מרינובסקי, ועוד נלקטו בספר כתב חב"ד עמ' 14 ואילך. וראה גם בגליון דרך תמים הנ"ל.

¹²אג"ק ח"ה ע' כט.

¹³ראה בספר כתב חב"ד שם.

¹⁴אך מאידך כשהפיצו שמועה שהרבי הורה למישהו

⁶ראה קובץ דרך תמים ישיבת חב"ד אור יהודה ע' 35.

ע' 10.

⁸אג"ק ח"ו בע' צה.

⁹בסוף החוברת השביעית (ווארשא, תמוז תרצ"ו). מודעות אלו לא נדפסו בדפוס הצילום של ספר התמים, אך נתפרסמו ע"י הרי"ם במאמרו בגליון כפ"ח גלי' 971, עמ' 24-20.

א"כ ראינו שצורת האותיות שיסד אדמו"ר
הזקן ע"פ הוראת רבו המגיד, והוא לימד
זה את הרב ר' ראובן הסופר שלימד הלאה
לתמידיו, וכן נהגו במשך הדורות רבותינו
נשיאנו ועדת החסידים לכתוב בכתב זה
אמנם הרבי ביקש למצוא פרטים במסורת
האותיות ונראה אודות זה מחר בעז"ה.

לכתוב דוקא כתב המיוחס, הרבי כתב 'שפורסם שאני
אחראי כלל וכלל לשמועות בשמי, ועאכ"כ למה ש'משמע
משמועה' (אגרת מכנ אדר תשכ"ו, התפרסם בכפ"ח גליון
1009).

כתב המיוחס לאדמו"ר הזקן (ג)

בהלכה הקודמת למדנו על כתב חב"ד שתיקן אדמו"ר הזקן, ועל מסורת הכתב כיצד עבר מדור לדור, ועל קיומם של צילומי פרשיות של סופרי חב"ד מדורות קדומים. **שאלה:** מדוע א"כ מצאנו באג"ק מכתבים שהרבי התעניין וחיפש האם ישנם סופרים שלמדו איש מפי איש?

לברר לגבי המסורת המדויקת, וכמ"ש הרבי³ להר"י יעקב זילברמן: 'מאשר הנני קבלת מכתבו ותוכנו שינוי צורת האותיות בכתב ע"פ רבינו הזקן לגבי הנהוג אצל השאר, וכנראה ממכתבו שאין זה אצל כת"ר קבלה איש מפי איש אלא שדייק ומדייק בפרשיות שקבלה שנכתבו ע"י סופרי חב"ד, שבוה הרי יש ספק מהו בדיוק ובדוקא, ומהו באקראי ולא בדוקא, אולי כדאי שכת"ר שי' כמומחה בזה יחקור אפשר ימצא מקבל איש מפי איש בצירוף אותיות כנ"ל, ות"ח מראש...'.⁴

א"כ ראינו שהגם שניתן ללמוד את צורת האותיות מצילום הפרשיות שנכתבו ע"י סופרי חב"ד המיוחסים, אך עדיין אין בהירות גמורה איזה מהפרטים שם הם בדוקא, ומה מהם רק להידור ומה הוא ללא דיוק כלל אלא הוא רק אופן סגנון הכתב שהיה מצוי שם (כנזכר סגנון כתב שנקרא כיום כתב רוסי) או סגנון הסופר, ולכן הרבי התעניין האם יש מסורה.

ומכיון שלא נמצאה מסורה ברורה לכן נהגו

תשובה: טעם הדבר, מבואר בפוסקים¹: 'ובענין תמונת האותיות והתגין המבואר שם ראוי לסופרים יראי ה' שילמדו אותם איש מפי איש דהיינו שיבחר מעצמו סופר מומחה ובקי שילמדנו מפה לאוזן וגם יראהו באצבע כזה ראה וקדש'.

אך למרות זאת דבר פשוט אצל הפוסקים שניתן ללמוד צורת האותיות מתוך ספר או פרשיות מוסמכות גם אם לא למדום מפי הסופר, כפי שכתבו גדולי הפוסקים שלמדו מפי ספרים².

אך הקושי בלימוד מתוך הכתב בלי מורה איש מפי איש, הוא כי מצוי שאין אותיות שוות ממש, וקשה לדקדק מהו העיקר, ומהו מצד סגנון כתב ידו, ורגילותו של הסופר. וכן בפרשיות המיוחסות מכתב אדמו"ר הזקן שקיימים לא כל האותיות שוות במדויק, וגם בין הסופרים השונים שכתבו כתב זה, אין דיוק מוחלט בכל האותיות, ואין מסורת ברורה מהם הפרטים שיסד ותיקן אדמו"ר הזקן, ומה הם הפרטים שאינם בדוקא. לכן הרבי התעניין וחיפש

³אג"ק ח"ח עמ' קמא.

¹ראה בשערי תשובה או"ח סי' לב ס"ק א.

²כפי שמצינו אודות הכתב שנקרא כיום 'כתב מור וקציעה' שכתב היעב"ץ לפי ס"ת שראה. וראה מ"ש ע"ז החיד"א בספרו לדוד אמת סי' יג אות ג שעל הסופרים לבדוק בספרי תורה אחרים מוסמכים. וראה גם דברי הצ"צ שכותב באו"ח סי' יח' 'בסת"מ שלנו ראיתי הנו"ן כפופה...'.⁴

לכתוב סופרי חב"ד לכתוב במדויק כפי הכתב שבפרשיות המיוחסות לר' ראובן הסופר או תלמידו ר' זונדל, וכמה סופרים אף עמלו והדפיסו ספרים בהם דקדקו וכיאררו את צורת כתב חב"ד הראויה⁴.

אך חשוב ביותר להדגיש שהכתב הרוסי קשה יותר לכתיבה וכמו"כ יש בו כמה אותיות שיש קושי לכתבם כשורה, ואם אינם נכתבים נכון יכולה להיות בעיה, ולכן חשוב לקנות רק ממי שמסמך ביותר ואומן במלאכתו בכתיבה זו, וגם כששולחים את התפילין והמזוזות להגהה צריך לוודא שהסופר מומחה ומבין בכתב אדמו"ר הזקן.

[ולהעיר שבעבר לא הי' כתב אחיד ממש אצל כל הסופרים, וכאמור שברוסיה היה מצוי סגנון כתב והוא שונה משמעותית מהכתב המצוי כיום. וכך היו סגנונות שונים של כתיבה באיזורים שונים, (ובאותם כתבים היו הסופרים עושים את השינויים המתאימים עפ"י כתבי האריז"ל). אלא שלפני דורות אחדים נקבע כתב אחיד לאשכנזים.

וראה בארוכה בספר מסורת האותיות⁵: 'לאחר הדרישה אצל המתמצאים בענין, עולה בכירור שכתבת הדורות האחרונים מיוסדת על כתיבת הסופר הגדול והמפורסם הרה"צ רבי נתנאל תפילינסקי

זצ"ל עם עוד קצת הוספות ושינויים מסופרי ירושלים שאחריו וסופרי דורינו .. ואיך נהיה הדבר הלזה שנתפשטה הכתיבה הזו לכל העולם, כאשר לעומת זה בדורות עברו היו שנויים בין מקום למקום ובין הדורות, זה כבר כתבנו לעיל דלאחר המלחמה הגדולה באירופה שנכחד כמעט הכל, נשארה ירושלים לפליטה בחסדי ה' וזה היה המרכז הגדול והכמעט יחיד לכל עניני היהדות ורובו ככולו של הסת"ם הגיע משם לכל הארץ ולכל העולם וכן גם תורת הסת"ם, וכ"ז ע"י קלות הקשר שנתפתח משמים בדורותינו אלו, וע"כ אין פלא שכל הסת"ם כיום כמעט אחיד לגמרי ככתיבת ר' נתנאל זצ"ל. והרב נתנאל עצמו כתב שמקור שלו הוא: 'עפ"י תמונת אותיות מבואר בב"ש בב"י ובלבוש ופמ"ג ומלאכ"ש ומשנה ברורה ובס' כתיבה תמה עפ"י הסכמת גאוני ארץ וקעין צורת ותבנית האותיות אשר נמצא פרשה ישנה מהסופר שכתב להגר"א זצ"ל'.

א"כ ראינו שגם הכתב המכונה כיום כתב האריז"ל הוא מבוסס על כתבים שונים שהיו מצויים (שלמרות שבעיקרם היו שווים) אך ודאי שלא היו זהים לחלוטין, ובדורות האחרונים נקבע עפ"י פוסקים שונים ופרשה ישנה שמצאו מהסופר שכתב להגר"א].

⁴ראה יגדיל תורה נ.י. גליון כו, וספר אותיות הרב (להר' משה ווינר), וספר כתב חב"ד (להר' אבי לוי), וספר תיקון קוראים הוצאת חזק, וגם בשו"ע אדמו"ר הזקן מהדורה החדשה בס"ל נדפסו אותיות אלו.
⁵להרבנים כהן - הס (בני ברק תשס"א) עמ' ל, וראה גם ריעות שלמה ח"ב עמ' יז.

היחס לסוגי כתבים שונים (א)

שאלה: כפי שלמדנו שקיימים כמה סוגי כתבים, האם הכתב הספרדי (שנקרא כיום וועליש) כשר לאשכנזים, וכן האם הכתב האשכנזי כשר לספרדים?

בשינוי הזה רק שלא יעשה ההי"ן חתי"ן כפי"ן בית"ן וכמו שמפרש בגמרא (שבת קג:).

וכ"פ הרמ"א⁵: 'ולכתחלה יכתוב בכתובה תמה, כמבואר בטור ובשאר פוסקים, והוא ידוע אצל הסופרים, מיהו אם שינה בצורת הכתב, אינו פסול'.

אך הר"מ בן חביב⁶ כתב: 'מלתא דפשיטא בתפילין ומזוזות אין כותבים אותן אלא בכתב אשורית .. אמנם צורת כתב אשורית יש הפרש בין האשכנזים והספרדים כגון דרך משל בן נ' לגימל דנון שלהם לדידן חשיב גימל⁷ וכן בשאר האותיות ונראה דכגון זה לדידן חשוב כשינה צורת האות פסולין .. דאותיות המשתנות ממדינה למדינה כגון כתי' האשכנזים לספרדים דפסולים .. כתב אשורי שאינו מרובע ויפה ומשתנות האותיות בן נון לגימל וכיוצא כשאר האותיות דמלתא דפשיטא פסולין הנלענ"ד'.

ודבריו הובאו בכרכי יוסף⁸: 'תפילין

תשובה: כתב הרמב"ם¹: 'נמצאת למד שעשרים דברים הן שבכל אחד מהן פוסל ספר תורה, ואם נעשה בו אחד מהן הרי הוא כחומש מן החומשין שמלמדין בהן התינוקות ואין בו קדושת ספר תורה ואין קורין בו ברכים, ואלו הן: .. (טו) שנפסדה צורת אות אחת עד שלא תקרא כל עיקר או תדמה לאות אחרת'.

וכתב המאירי²: 'שאין האות נפסלת מצד עצמה אלא או כשנפסדה צורתה לגמרי שאינה דומה לשום אות או שנפסדה צורתה עד שדומה לאחרת כבי"ת בכ"ף או ה"א בחי"ת וכיוצ"ב באותן שהוזכרו בכרייתא אבל כל שאינו כן כשרה אעפ"י שנוטה מעט מהצורה הנזכרת בהם, והרי צורת האותיות משתנית תמיד ממחוז למחוז כגון מצרפת לספרד ודומיהן ואין שינויין פוסל מזה לזה'.

וכ"כ הרא"ש³: 'וצורת האותיות אינם שוות בכל המדינות, הרבה משונה כתב ארצנו מכתב הארץ הזאת⁴ ואין פסול

¹הל' תפילין ומוזוה וס"ת פ"ה ה"א.

²קריית ספר ח"א מאמר ב ח"א. וראה גם בית הבחירה עמ"ס שבת קד, א.

³שו"ת כלל נ ס' יא. הובא בטור יו"ד ס' רעד.

⁴כתב בדעת קדושים ס' לו סק"ג: 'מ"ש הרא"ש *כתב ארצנו, ר"ל ארץ אשכנז* שהיא הרה וילדה את רבינו הרא"ש [ושם שימש את רבו הגדול ר"מ מרוטנבורג זצ"ל], וארץ ספרד גדולה שעשועיה, שברח מארצו לספרד ומשכן כבודו היה בטולטילא ועליה אמר *ארץ זו*. ומבואר מדבריו דב' הכתבים כשרים כי שורש צורתם האשורית לא נשתנה'.

⁵שו"ע או"ח ס' לו ס"א בהגה.

⁶שו"ת קול גדול ס' עח.

⁷אך חשוב לציין שבכתב המצוי כיום אין השינוי בין כתיבת האשכנזים לספרדים באות נ גדול עד שיחשיבו הספרדים את ה' של האשכנזים לאות נ'. וראה שו"ת יבי"א יו"ד ס' כ שיתכן שבזמן מהר"ם ב"ח היו איזה סופרים אשכנזים שלא דייקו בזה.

⁸או"ח ס' לו ס"ק ב.

בהלכה הבאה נראה בעז"ה את דברי שאר הפוסקים שכתבו שבאופן כללי אין השינוי בין הכתבים פוסל.

שמקום שאין להם מסורת, יכולים לסמוך על מקום שיש להם מסורת, אך לכו' צ"ע הדמיון בין אות שאינה כצורה לדעת הספרדים, לעוף שאין עליו מסורות להכשירו אך גם לא לטמאו. אך כפי שנראה עיקר טעם החולקים על הברכ"י הוא מטעם שאין השינוי גדול ולכו' לא נשתנה צורתה.

מכתב אשכנזי דיש שינוי בצורת האותיות באשורית בין בני אשכנז לבני ספרד, התפילין מכתב אשכנז פסולין לספרדים⁹. הרב מהר"ם נ' חביב הנוכר בתשובותיו כ"י סי' ד. וכ"כ הרב החסיד מהר"ר יעקב מולכו בתשובותיו כ"י סי' ק"י'.

וכ"כ בשו"ת שלו¹⁰: 'אמנם אם כתב הס"ת כתב אשכנזי כבר כתבו הרבנים הגדולים מהר"ם נ' חביב ומהר"י מולכו ז"ל בתשו' דכתב אשכנזי שיש שינוי בצורת האותיות בתפילין פסולים לספרדים והבאתי דבריהם בספרי הקטן ברכי יוסף א"ח סימן ל"ד וכפ"ז לנו הספרדים אין לקרות בס"ת הנז'.

אמנם בספרו לדוד אמת¹¹ כתב: 'השינויים שיש באותיות בין הספרדים והאשכנזים יש סמך לכלם בסתרי תורה, מהרח"ו משם האר"י זצ"ל'.

א"כ ראינו שהראשונים ציינו שהגם שיש שינויים בין הכתבים ממדינה למדינה [מאשכנז לספרד] אעפ"כ כולם כשרים, לאידך יש שכתבו עפ"י הכתב שבזמנם, שלדעתם יש פסול בכתיבת האשכנזים והם פסולים לספרדים¹².

⁹ אך ראה מ"ש רבי אברהם ברוך פיפרינו, המגיה בספר פחד יצחק (מערכת מזוזה ע, א), שרבו הרב יעקב גונים ואיס, שאל את פי החיד"א מאיזה טעם פסלו הרבנים הנ"ל כתב אשכנזי לספרדים, והשיב לו כי ראה את דברי קדשם בהיותו נחוץ לדרכו מעיר לעיר ולא העמיק העיון בהם. ¹⁰ יוסף אומץ סי' יא.

¹¹ סי' יג.
¹² יש שכתבו על דברי הברכ"י שמכיון שלספרדים זה כשר, יכולים גם האשכנזים לסמוך על זה, והשוו את זה לעופות שנאכלים במסורות וכמ"ש בפת"ש (איסרלין, וילנא תרל"ה) או"ח סי' לו: 'דכיון דדבר זה תלוי במסורת, יכולין לסמוך בכל מקום, על מקום שמכשירים. כמו בדיני עוף טהור,

היחס לסוגי כתבים שונים (ב)

בהלכה הקודמת ראינו את מ"ש הראשונים לגבי הכתבים השונים. וקצת מדברי האחרונים ביחס לכתב אשכנזי לספרדים או הפוך, שחלקם כתבו שכתב האשכנזי אינו כשר לספרדי.

והרי בשו"ת נו"ב חי"ד סי' פ' הביא ראייה מכתב וועליש להכשיר בתמונות האותיות. הרי פשיטא לי' דכתב וועלי' ש כשר דיעבד. דהיינו שכן כותבין בספרד ע'ש'.

הגר"ש קלוגר⁵ כ': 'שמעתי ותרצו בטני לקול צללו שפתי, שיהי' נמצא, איש אשר אין יראת ד' על פניו, ולא מורך בלבבו, ומי הוא זה ואיזה הוא, אשר מלאו לבו לעשות כן, להוציא גבנוני כרוז על ס"ת הקדושים אשר מעולמי עד, לומר כיון דהם כתובים בכתב וועליש המה פסולים, ואיני רואה שום פסול בכתב וועליש, להיות צורות האותיות נגד צורות האותיות המבוארין בש"ס, ופ"ק גדולי עולם ישבו בה לפנים, וכמה ס"ת יש בכתב וועליש, וקורין בהם, והמה מן היקרים שבס"ת, ובקלויז הגדולה דפה, יש ספר כתב וועליש מן הרב הגאון אב"ד דפה, בעמח"ס גור ארי' יהודא וס' יעלת חן, ובפני קראו בו אלפי אלפים פעמים, האם כל חכמי ישראל לא ידעו פיסולם, עד שזה בא ולימד אותם, ואם הי' לו איזה קושיות על כתב וועליש, הי' לו לכתוב קושיותיו לחכמי הדור, והם יתמצו

אך למעשה נקטו רוב הפוסקים שודאי שכתב האשכנזים כשר לספרדים וכן להיפוך, כמ"ש הנודע ביהודה: 'באמת נלע"ד שכל צורות האותיות שהביא הב"י בסימן ל"ו אינן לעיכובא שכל מה שלא נתבאר בגמרא אינו מעכב וכמה שינוי אותיות יש בין כתב שקורין וועליש ובין כתב הנקרא תמה כי רוב צורות האותיות בכתב וועליש אינם כפי שהם בב"י וכי ס"ד לפסול הספרי תורות הנכתבים בכתב וועליש. וכבר ביארתי זה בחיבורי נו"ב חיו"ד סימן פ' ע"ש'.

אדמו"ר הצ"צ² הביא את דברי הנו"ב, ונראה שמסכים עימו אך כתב שזה רק בדיעבד³ וזלה"ק: 'בס"ת הנ"ל ביתי"ן שהם עגולים למעלה כמו רי"ש .. מדינא אינו פסול. ותדע שהרי הביתין שבכתב וועליש הם עגולים למעלה כמו ריש⁴.

¹מהדו"ת י"ד סי' קעא.

²י"ד סי' רה.

³להעיר שלשמעות דיעבד ישנם רובדים שונים. וכאן לכאורה אין הכוונה שרק לאחר שכבר הניח תפילין נחשב שיצא י"ח וכדומה, אלא עקרונית גם ניתן מלכתחילה לעלות לתורה ולברך על כתב ספרדי. ולהעיר גם מהמסופר שהרבי עלה לתורה בס"ת שהגיע מתוניס (ורק ביקש לבדוק לגבי אופן כתיבת דכא, וצורת מושב האות שי"ן). וראה גם לקמן שכו"ע מסכימים שלכתחילה ראוי שאשכנזים וספרדים ישתמשו כל אחד בכתב שלהם.

⁴להעיר שכיום רוב כותבי כתב וועליש כותבים את הבית"ן מרובעת למעלה, אך מצינו שיש שכתבו עגולה. וראה באריכות ביריעות שלמה ח"ג עמ' מא ואילך, שגם מביא דין בדברי הצ"צ אלו.

⁵בקנאת סופרים לב, ב סי' קכ"א הובא בשו"ת מנחת יצחק ח"ד סי' מז.

לו, אבל לא לקרות פסול על הס"ת הללו, ולכך הס מלהזכיר שם פסול עליהם, והמה כשרים משופרי דשופרי, והמוציא כסילות הזה, ימתוח על העמוד, אם לא ישוב בתשובה בפני רבים להודות כי המוציא דבה הוא כסיל, אם כה יעשה, ירחמו עליו, ואם לא יעשה כן, ראוי להדפו ולרדפו במה דאפשר, והספרים המה כשרים גמורים, וזכותם יעמוד לנו ולכם..'

וכ"כ המהרש"ם⁶: 'ומ"ש רו"מ בשם שאילת שלום מ"ת סי' ר"ד בנידון ס"ת שכתבו קצת צדי"ן ביו"ד הפוכה וקצתן ביו"ד ישרה יעוין בתשו' השיב משה חיו"ד סי' נ"א שנשאל בזה והביא בשם מצת שמורים בשם האר"י ורח"ו ז"ל דהשינוים שיש בצורת האותיות בין הספרדים והאשכנזים יש סמך לכולם וסודות עליונים וסמכין עלאין וא"כ אלו ואלו דא"ח והביא מהמשנת חסידים בזה וסיים שאין בזה תרתי דסתרי וכולם אמת והוא בכלל מ"ש הרמ"א רס"י ל"ו דאם שינה בצורת הכתב כשר והכשיר הס"ת ע"ש באורך וימצא סמוכין לכל דבריו שהכתב וועליש כשר וישר ומזה מבואר דלא כמ"ש הברכ"י בשם הרמב"ח ומהר"י מולין דתפלין מכתב אשכנזי פסולים לספרדי וגם יפה כ' רו"מ דכתב ספרדי לאשכנזי גם הוא מודה דכשר כי הספרדים מקובלים קודמים. ושו"ר בסוף מכתבו שהביא ג"כ מדברי פע"ח שער התפלין פי"ד ונגיד

⁶ שו"ת ח"ב סי' קכ.

ומצוה שכתבו כדברי מצת שמורים שהביא ההש"מ הנ"ל, סוף דבר כי גם ידי תכון עמו להתיר לכתוב הס"ת בכל מיני הידור בכתב וועליש וגם פה"ק יש כמה ס"ת בכתב וועליש וקורין בהם לכתחלה'.

וכך סיכם הציץ אליעזר⁷ סוגיה זו: 'סוף דבר זאת ההלכה הפסוקה היוצאת מכל המתבאר, דהן כתב אשכנזי לספרדים והן כתב ספרדים לאשכנזים כשרים המה מעיקרא דדינא במזוזות ותפילין וס"ת וגיטין, ויש לברך על הסת"ם אפילו לכתחילה'.

א"כ ראינו שכתבו הפוסקים שכתב ספרדי כשר עבור אשכנזי⁸ וכן כתב אשכנזי כשר לספרדי⁹, וכן מעשים בכל יום שעם ישראל עולים ומברכים על ספרי תורה בכל סוגי הכתבים בין אשכנזים ובין ספרדים¹⁰.

⁷ ח"ד סי' ג.

⁸ ראה המובא בשו"ת ציץ אליעזר שם. וביריעות שלמה ח"ב עמ' ד ואילך. אך ראה מש"כ מספר מצות היום (עמ' יז ועמ' נג) שהעיר שיש מכתבי כתב וועליש שאין ביו"ד עוקץ שמאל תחתון וק"ל שהוא פסול, וראה שם מ"ש לחלק בין ס"ת לת"מ, שבס"ת: 'אם כולו ככתב דידהו מהני גם לדין בלי קוצו ש"י דהוה ככתב אחר דמהני בס"ת' אבל בתפילין כתב ש'לדין בלי קוצו ש"י הוא קרקפתא דלא מנח תפילין'. וראה גם אודות קוצו ש"י במשנת הסופר עמ' סג ובמה שהביא בשם רע"א.

⁹ אך ראה מ"ש בשו"ת יחיד ח"ד סי' ג שבגלל המחלוקת ברווח הפרשיות (נכתב בהלכה מספר 438): 'ומעתה הדבר ברור שתפילין שנכתבו על ידי סופרים אשכנזים שהורגלו לעשות כשיטת ה"ט", פסולים הם לספרדים, והמניחם מלבד שבדקו על התפילין היא ברכה לבטלה, הוא גם בסוג קרקפתא דלא מנח תפילין, לדעת מרן השו"ע'.¹⁰ וראה באריכות בשו"ת יבי"א ח"ב יו"ד סי' כ שהכשיר גם בשינה את הידור שבצדיק לשיטות השונות, וכן כאשר חלק מהאותיות הם בכתב ספרדי וחלקם בכתב אשכנזי. וראה שו"ת ציץ אליעזר ח"ג סי' פה.

אך ראה בהערות¹¹. ומחר נראה לגבי מה ראוי לכתחילה.

¹¹ ולהעיר ממכתבו של הגר"מ פיינשטיין לרבי שכתב שטוב שיהיה כל הסת"ם באותו כתב כמובא בשו"ת אג"מ או"ח ח"ד סי' ט: 'ועתה כאשר הודיעו לי בשם כ"ק הו"ג שליט"א שיש סופר מובהק אצלו שנכון לשלחו אלי ולצוותו שיכתוב עבורי פרשיות דתפילין דר"ת כרצוני הוא דבר גדול מאד, לבד מה שאוכל לקיים גם מצות הנחת תפילין דר"ת כפי מה שנהגתי .. ובודאי הסופר יכתוב גם ככתב הב", שאף שבארתי שבעצם כל הכתבים שאיכא הרבה שכותבין סת"מ שאיכא אצלינו שלש כתבים כולם הם מסיני, ורק א"א לכתוב פרשיות דתפילין ומוזוה אלא בכתב אחד משום שיהיה פסול מדין מנומר, אבל מ"מ אנו נוהגין שהכל יהיה בכתב הב"י בין מוזוה ותפילין ובין ס"ת בביהכ"נ שאני רגיל להתפלל, ויהיה כתבו נאה'. וראה ג"כ שו"ת אבני קודש (להר"י נחום לעווי משאדיק) סי' לא.

היחס לסוגי כתבים שונים (ג)

בהלכה הקודמת למדנו שעקרונית כתב סת"ם ספרדי (וועליש) כשר לאשכנזים, וכן כתב סת"ם אשכנזי כשר לספרדים.
שאלה: האם דין זה הוא גם לכתחילה, שכל אחד יכול מראש לקנות את הכתב של הקהילה השניה?

ובשו"ת בית יצחק³ כתב לחלק באופן אחר: 'ומה שיש להסתפק אי רשאי לשנות ממנהג אבותיו שהי' נוהגין להניח תפילין אי לית בי' משום אל תטוש תורת אמך הנה בענין אם מותר לשנות מנוסח התפלה מאשכנז לספרד כבר האריך בתשו' שארי בחדש לאברהם סי' ט' בחלק או"ח ושו"ר דבריו עפ"י דברי רש"ל בתשו' סי' י' דהיכא דבדיעבד מותר והיא מצוה משום מדת חסידות מותר לשנות וה"ה בנוסח התפלה כיון דבדיעבד יצא אף אם משנה מנוסח הברכה כמ"ש הכ"מ פ"א מק"ש ה"ז אם החתימה הי' כדין וזה ל"ש בהנחת תפילין בחוה"מ אבל לפענ"ד נדעד כאן לא אמרינן דהבן חייב לנהג במנהג אביו משום אל תטוש הוא דוקא בדבר שאין בו טעם מצד הדין רק משום חומרא וזהירות כהך דבני ביישן דל"ה אזלי במעלי שבתא וכן שאר מנהגים אבל כהך דתפילין בחוה"מ דהיא מחלוקת הראשונים ויש לו מקור בהלכה אם אביו נהג כמנהג אשכנז והבן נוהג כמנהג ספרד אין בכך כלום ומה שמבואר בסי' רי"ד דקבלת הרכים חלה עליהם ועל זרעם היא ג"כ בחומרות

תשובה: מבואר בפוסקים שלמרות שמהפסוק: 'אל תטוש תורת אמך' למדנו שעל הבן ללכת במנהגי אבותיו, אך כתב המהרשד"ם²: 'נראה דאע"ג שיש ענינים שהדבר הגון ונראה טוב לאחוז האדם במנהג אבותיו וקרוב הוא שנכנס זה באזהרת ובל תטוש תורת אמך מ"מ .. לא מצאנו ולא ראינו שאין לשנות מנהג אבותינו כי אם בדבר שיש בו נדנוד איסור כמו כל אותם ששינו בפ' מקום שנהגו יע"ש דבכלהו אית בהו משום הרחקת איסור .. בכי האי גוונא דליכא צד איסור כלל ועיקר ולא הרחקת עבירה בהא פשיטא דלא שייך ביה משום אל תטוש תורת אמך וכן יש לדקדק מלשון הר"ן ז"ל שכתב בפ' מקום שנהגו על ההלכות וז"ל ונמצינו למדין בתורת המנהגות שכל מנהג איסור שהוא מעיר אחת .. ומדקאמר שכל מנהג איסור וכו' ולא קאמר שכל מנהג סתם משמע דלא אמרינן הכי אלא בדבר איסור שנהגו במקומו הוא דאין לשנות הא במידי דליכא צד איסור כלל פשיטא שאין קפידיא כלל'.

¹משלי א, ח.

²שו"ת או"ח סי' לה.

³יו"ד ח"ב סי' פח אות ג הובא בשו"ח מערכת המ"ם כלל לו.

שקבלו עליהם .. אבל לא בעניני מחלוקת התלויים בדין ופולגתא דתנאי ואמוראי. ואין בו משום נדר וקבלה ובדבר זה צריך להתישב'.

ספרדי. וכמ"ש בשו"ת משפטי עוזיאל (שם). וה"ה להיפך שבהכ"נ של אשכנזים ראוי להם להשיג ס"ת בכתב אשכנזי. אבל כשאין ידו משגת להחליפם יש להכשירם'.

א"כ לכאורה (למרות החילוקים ביניהם) לדעת שניהם אין בשינוי כתב הסת"ם חשש מצד אל תטוש, אך מ"מ אודות נוסח התפילה כתבו רבים מהפוסקים שאין לבן לשנות מנהג אבותיו וכמ"ש המגן אברהם⁴: 'אמנם המנהגים שנהגו בשרשי התפלה אין לשנות ממנהג מקומו כי י"ב שערין בשמים נגד י"ב שבטים וכל שבט יש לו שער ומנהג לבד מה שזכר בגמרא שוה לכל (הכוונות) וז"ל הגמרא ירושלמי אעפ"י ששלחנו לכם סדר התפלות אל תשנו ממנהג אבותיכם עכ"ל'⁵.

ויש שכתבו שכך הוא גם לגבי כתב הסת"ם, וכמ"ש הגרע"י⁶: 'וכבר בא מעשה לידי שכמה אנשים שאלו אודות התפילין שלהם שנמצא בכתב אשכנזי, והורתי להכשיר עפ"ד הפוסקים הנ"ל. אלא דמהיות טוב אל תקרי רע, ואם ידו משגת, נכון וראוי להחליפם בכתביה ספרדית. כיון שיש ג"כ טעם סודי לכתביה הספרדית. וכשם שאנו מחזיקים בנוסחות התפלה, האשכנזים בנוסחות שלהם, והספרדים בנוסחות שלהם, ה"ה והוא הטעם לזה אנו בדידן ואינהו בדידהו. [וכמו כן נראה שבהכ"נ של ספרדים ראוי להם להשיג ס"ת בכתב

גם הגר"ש וואזנר⁷ כתב: 'אשר כתב בענין ס"ת שכתוב כתב ספרדים (כתב ועליש) ויש מפקפקים בזה .. אם מסופר יר"א יצא אין לפקפק בזה, אמנם לדידן זה רק דיעבד, דלכתחלה בודאי אנחנו בני אשכנז להדר לגמרי אחרי כתיבה כמסורת שלנו ולא להמשך אחרי אחרים, כי אבותינו ורבותינו הורה לנו דרך הכתיבה כמסורתן הקדושה'.

ועד"ז כתב גם בשו"ת ציץ אליעזר⁸: 'ואולם רק זאת נראה שלכתחילה צריך כל בן עדה להדר ולקנות תפילין ומזוזות וס"ת הכתובים בכתב המקובל לבני עדתו [וכן בכתבי גיטין], ויש בזה גם משום אל תטוש תורת אמך, והסופר המוצא בבדיקתו שהכתב הוא כמבן עדה אחרת הגם שזה כבר בבחינה של בדיעבד מ"מ מן הראוי שיודיע מזה למי שנתן לו לבדוק, אבל עם זאת צריך להוסיף ולומר לו שאכל מעיקרא דדינא כשרים המה ויוכל אפילו לכתחילה להמשיך ולהניחם ולברך עליהם'.

א"כ ראינו שלמרות שמצד הדין ישנם מקרים שאשכנזי שקבע מזוזה או הניח

⁷שבט הלוי שו"ת ח"ב סי' ריא אות ב.
⁸חיד"ס ג.

⁴או"ח סי' סח בהקדמה.
⁵אין הדברים אמורים לגבי מעבר לנוסח הארז"ל (וכמו שהארכנו בהלכה מס' 152).
⁶בי"א שו"ת ח"ב יו"ד סי' כ.

תפילין בכתב ספרדי או ההיפך מצד הדין
יוצאים ידי חובה אעפ"כ ראוי לכתחילה
לכל אחד להמשיך ולנהוג במנהגי
אבותיו⁹.

בהלכה זו הנידון הי' על שינוי של מנהג
ספציפי, אך בהלכה הבאה נדון אודות אדם
שהחליט לעבור ולהשתייך לגמרי לקהילה
חדשה ולקבל על עצמו את כל מנהגיהם,
[ובכך ישנה ג"כ את כתב הסת"ם].

⁹אך לגבי שינוי מכתב בית יוסף לכתב הארז"ל הוא לכאורה
כדברי המגיד ממעזריטש לגבי נוסח התפילה (נסמן הע' 5)
ושוה דבר שגם שינוי אבות אבותינו אחרי התפשטות קבלת
הארז"ל. וראה גם שו"ת מנחת אלעזר ח"א סי' יא: 'הטעם
שכ' בב"י או"ח סי' ל"א ובכ"מ שמתחלה נהגו בני ספרד ג"כ
להניח תפילין בחול המועד ואחר שנתגלה הזוהר מרשב"י
נמנעו מלהניחן. ולכאורה קשה דהא הוי משום אל תטוש
תורת אמן. אלא ודאי כיון דנשתנה הענין שיצא לאורה
הזוהר מרשב"י ע"כ מותר לשנות מנהגן מקודם'.

היחס לסוגי כתבים שונים (ד)

למדנו¹ שישנם מקרים שבהם בגלל 'אל תטוש תורת אמך' על האדם להמשיך את המסורות בהם נהגו אבותיו.

שאלה: האם כאשר אדם עובר מהעיר שבה גרו אבותיו לעיר אחרת בה המנהגים שונים האם יכול לשנות את מנהגו כגון לשנות מהכתב שנהגו אבותיו?

משמע שמבאר שדברי המשנה הם במקרה שאין דעתו לחזור למקומו הקודם, שאז נותנים עליו חומרי המקום שיצא משם וגם אלו שבא משם.

מאידך אנו מוצאים שהגמרא בחולין⁴ אומרת: 'כי סליק רבי זירא [מבבל לארץ ישראל] אכל מוגרמת דרב ושמואל [כלומר הוא אכל בארץ מבהמה שנשחטה בצוואר במיקום שלשיטת רב ושמואל רבני בבל השחיטה איננה כשרה] .. ור' זירא לית ליה נותנין עליו חומרי המקום שיצא משם וחומרי המקום שהלך לשם? .. רב אשי אמר: אפילו תימא מבבל לארץ ישראל, הני מילי היכא דדעתו לחזור, ר' זירא אין דעתו לחזור הוה'.

ומדברי רב אשי בגמרא זו משמע שכאשר אדם אין דעתו לחזור, אין הוא צריך לחשוש למנהגי המקום ממנו הגיע, וזה בסתירה לדבריו בפסחים.

ונחלקו הראשונים בישוב הסוגיות ואיזה סוגיא היא עיקר להלכה הרמב"ם כתב⁵:

תשובה: המשנה במסכת פסחים² אומרת: 'ההולך ממקום שעושין למקום שאין עושין, או ממקום שאין עושין למקום שעושין - נותנין עליו חומרי מקום שיצא משם, וחומרי מקום שהלך לשם'. ובביאור דברי המשנה מצינו ב' גמרות סותרות, וכדלקמן:

הגמרא בפסחים³ אומרת: 'כי אתא רבה בר בר חנה [מארץ ישראל לבבל] אכל דאייתרא [פי' רש"י: חלב שבכפיפת הקיבה, שהקיבה כפופה ועשויה כקשת, ואותו חלב שבמקום היתר אוכלין בני ארץ ישראל, ובני בבל נוהגין בו איסור] .. ורבה בר בר חנה לית ליה הא דתנן נותנין עליו חומרי המקום שיצא משם וחומרי המקום שהלך לשם .. רב אשי אמר אפילו תימא מארץ ישראל לבבל. הני מילי - היכא דאין דעתו לחזור, ורבה בר בר חנה דעתו לחזור הוה'.

מפשטות דברי רב אשי בפסחים (שהטעם שאכל רבב"ח למרות שבמקום שאכל היה נהוג לא לאכול, הוא בגלל שדעתו לחזור)

⁴יח, ב.
⁵הל' יו"ט פ"ח ה"ב.

¹בהלכה מספר 447.
²ריש פ"ד.
³נא, א.

דחולין...'.¹⁴

ולהלכה המחבר באו"ח¹⁴ העתיק את דברי הרמב"ם¹⁵, אך ביו"ד¹⁶ כתב: 'קבלת הרבים חלה עליהם ועל זרעם; ואפילו בדברים שלא קבלו עליהם בני העיר בהסכמה, אלא שנוהגין כן מעצמם לעשות גדר וסייג לתורה; וכן הבאים מחוץ לעיר לדור שם, הרי הם כאנשי העיר וחייבים לעשות כתקנתן, ואף בדברים שהיו אסורים בהם בעירם מפני מנהגם ואין מנהג העיר שבאו לדור בה לאסור, הותרו בהם אם אין דעתם לחזור'.

ולמסקנא הכריעו הפוסקים כדברי המחבר ביו"ד וכמ"ש הש"ך¹⁷: 'ולענין דינא נראה כסברת הרא"ש וסיעתו דלעולם יש לו לעשות כמנהג המקום שדעתו להשתקע שם בין לקולא בין לחומרא (רק במקום שיש לחוש למחלוקת אל ישנה במקום שהוא שם אפי' להקל) וכ"פ רבינו ירוחם נ"ב ח"ה וכן הלכוש בא"ח סי' תס"ח לא כתב דברי המחבר רק דברי הטור'.

וכ"פ המגן אברהם¹⁸ לשיטתו שפירש שגם הרמב"ם סובר כשיטת הרא"ש והר"ן: 'שיצא משם. כשדעתו לחזור אבל אין דעתו לחזור נוהג אפי' כקולי מקום שהלך לשם כדאי' פ"ק דחולין וכ"כ הר"ן וכ"ה בססי' רי"ד ביו"ד ודברי הש"ך שם צ"ע'.

¹⁴סי' תסח ס"ד.

¹⁵ראה לעיל הדעות בשי' הרמב"ם, וראה גם במשנ"ב סקכ"ב ובביאור הלכה. אך הח"י כתב שהרמב"ם חולק, וס"ל שלרמב"ם והמחבר בס' תסח, יש להחמיר.

¹⁶סי' ריד ס"ב.

¹⁷יו"ד שם ס"ק ח.

¹⁸או"ח סי' תסח ס"ק ט.

¹⁹שו"ע או"ח סי' תסח ס"ב.

'ההולך ממקום שעושין למקום שאין עושין לא יעשה ביישוב מפני המחלוקת אבל עושה הוא במדבר, וההולך ממקום שאין עושין למקום שעושין לא יעשה, נותנין עליו חומרי מקום שיצא משם וחומרי מקום שהלך לשם, ואעפ"כ לא יתראה בפניהם שהוא בטל מפני האסור, לעולם אל ישנה אדם מפני המחלוקת, וכן מי שדעתו לחזור למקומו נוהג כאנשי מקומו בין להקל בין להחמיר, והוא שלא יתראה בפני אנשי המקום שהוא בו מפני המחלוקת'.

מפשטות דברי הרמב"ם משמע שגם בשאין בדעתו לחזור חייב להמשיך לנהוג החומרות ממקום שבא משם¹⁶. וכן דעת התוס' בחולין¹⁷ בתי' הב'.

אך שיטת התוס' בפסחים¹⁸, הרא"ש¹⁹, הר"ן²⁰ והטור²¹ שכשאין דעתו לחזור אינו חייב בחומרות שיצא משם²². וכ"כ הריב"ש²³: 'אבל אם קבע דירתו למקום ההיתר נוהג כמקום שקבע שם דירתו דהך מתני' כשדעתו לחזור מוקמינן לה בפ"ק

¹⁶וראה בפר"ח או"ח שם: 'אולי סבירא ליה להרב ז"ל דהני תרי סוגין מתחלפות וסמך אדפסחים משום דסוגיא בדוכתא עדיפא, ורבי זירא סבירא ליה דמתניתין מיירי דוקא בשדעתו לחזור ורב אשי לדבריו דרבי זירא קאמר וליה לא סבירא ליה ולית הילכתא כותיה דרבי זירא ואינו מחזור וצ"ע'. אך ראה מחצית השקל סי' תסח סק"ז, ובהגהת החת"ס על הפר"ח שמבארים דברי הרמב"ם באו"ח ושגם הרמב"ם ס"ל שכשאין דעתו לחזור א"צ להחמיר. וראה בח"י שם שחלק עליהם.

¹⁷שם ד"ה הני מילי.

¹⁸ד"ה רבה ותי' הא' בחולין שם.

¹⁹פסחים פ"ד סי' ד.

²⁰פסחים שם ד"ה ההולך.

²¹או"ח סי' תסח.

²²בביאור דברי הגמ' בפסחים ראה בתוס' פסחים וחולין שם, שלצדדין קתני. וראה ביאור באו"ח בש"ך יו"ד סי' ריד סק"ח בסופו.

²³סי' מד.

וכן פסק אדמו"ר הזקן¹⁹: 'ההולך ממקום שנוהגים בו איסור ובא למקום שנוהגין בו היתר ודעתו להשתקע שם לעולם כיון שהגיע לתוך תחומה של אותה העיר שדעתו להשתקע בה נפקעו ממנו חומרי המקום שיצא משם ומותר לו לעשות מלאכה אפילו בפרהסיא'.

א"כ ראינו שנקטו הפוסקים להלכה שאדם שעבר בקביעות למקום חדש יכול לנהוג כמנהג המקום החדש לגמרי²⁰ גם לקולא²¹.

בהלכה הבאה נלמד בעז"ה האם המשמעות של 'מקום' הוא מעיר לעיר כפשוטו או גם מעבר של ציבור, או לקהילה אחרת אפילו באותה עיר.

²⁰ גם לגבי נוסח התפילה למרות הלשון 'אל תשנה ממנהג אבותיכם', נקטו הפוסקים שהעיקר תלוי במקום, וכמ"ש המג"א בהקדמה לסי' סח: '... אין לשנות ממנהג מקומו ...'.
²¹ להעיר שאין מדובר בדברים שנאסרו בחרם ראה שו"ע יו"ד סי' רכח סעיף כט, וברכי יוסף סי' תסח סק"ד.

היחס לסוגי כתבים שונים (ה)

למדנו בהלכה קודמת שאדם שעובר מעיר לעיר על מנת להשתקע אינו צריך לנהוג יותר במנהגי העיר שיצא ממנה, אלא במנהג העיר החדשה.

שאלה: מה הדין במקרה שאדם לא עבר מעיר לעיר, אלא עבר מקהילה לקהילה אחרת, כגון אדם שאבותיו לא נמנו על עדת החסידים, אלא התנהג במנהגי אשכנז או ספרד. אך הוא מעוניין להשתייך לקהילת חב"ד ומעוניין לנהוג כמנהגי חב"ד, וגם להשתמש בתפילין ומזוזות בכתב חב"ד?

דינים בעיר אחת וקי"ל כרבא דהיכא דאיכ' שתי דיינים בעיר אחת אלו נוהגי' לאסור ואלו נוהגים להתיר אין כאן משום לא תתגודדו כדאית' פ"ק דיבמות וכל קהל וקהל כעיר בפני עצמו שאין בני קהל אחד כופין לבני קהל אחר וכ"כ מוהר"ר דוד כהן ז"ל בתשובותיו והנ"ל כתבתי הצעיר יוסף קארו'.

וראה גם מ"ש רבי אליהו מזרחי³: 'אך מפני שנחלקו כל הקהלות של עיר קושטאדינה לחבורות חבורות וכל אחת נדונה בפני עצמה בין במנהגיה בין בתקנותיה בין במתי מצוה וכיוצא בה הרי היא נחשבת לכל אותם המתפללים שם כעיר בפני עצמה'.

א"כ מצינו שהתייחסו הפוסקים לקהילות שונות כערים שונות, ולכאורה א"כ הדין יהיה שהעובר לקהילה אחרת יהא דינו כעובר לעיר אחרת שאין עליו עוד החובה לנהוג ולהחמיר כהנהגות וחומרות ה'עיר'

תשובה: מצינו בדברי גדולי האחרונים שהתייחסו לקהילות שונות שבתוך אותה העיר כדין שני ערים וכמ"ש שו"ת הרד"ך¹: 'שאינ בני הקהל אחד כפופים לבני קהל אחר גם כי בני הקהלות האחרות רבים מהם שכל אחד ואחד מן הקהל וקהל בענין זה כעיר בפני עצמו שאין בני העיר אחת כפופים לבני עיר אחרת ואין בני קהל אחד כפופים לבני הקהל האחר דהואיל וכל קהל נוהג כמנהגו הראשון הו' להו כשתי בתי דינים בעיר אחת וק"ל כרבא דהיכא דאיכא שתי בתי דינים בעיר אחת אלו נוהגין לאסור ואלו נוהגין להתיר ואין כאן משום לא תתגודדו כדאיתא בפרקא קמא דיבמות'.

ועפ"ז כתב גם מרן הבית יוסף²: 'ואפי' רבו באותה העיר קהלות שנוהגים כהרא"ש וזולתו אינם יכולים לכופ למעוט הקהלות שנוהגים כהרמב"ם ז"ל לנהוג כמותם. וליכא משום לא תתגודדו דהואיל וכל קהל נוהג כמנהגו הראשון הוה ליה כשתי בתי

³שו"ת הרא"ם סי' יג.

¹בית יא חדר א.
²שו"ת אבקת רוכל סי' לב.

שיצא משם.

לו לשנות ממנהג אבותיו, אבל כשינה דרכו ומצא מקומו אצל רבותיו שיש להם מנהג אחר, ראוי לנהוג כמותם בכל דבר בין להקל בין להחמיר ואינו צריך לשנות כשאביו אינו הולך בדרך התורה.⁴

וכמ"ש ג'כ בשו"ת יביע אומר ח"י או"ח סי' ט: 'ולכן מכיון שהחכם שלימדו תורה והכניסו תחת כנפי השכינה, הוא עצמו נוהג בכל דבריו כדעת מרן שקבלנו הוראותיו, גם זה שנתקרב לתורה וחזר בתשובה, כמעשהו ממנו יהיה, לנהוג כהוראת מרן. ולא רק בענין התפלה אלא בכל ההלכות עליו לנהוג כדברי מרן שקבלנו הוראותיו בין להקל בין להחמיר. ושוב ראיתי בשו"ת בית אבי ח"ד (סי' נד) שנשאל ג'כ בדבר בחור בעל תשובה על ידי חכמים ספרדים מיוצאי עדות המזרח, והוא מתנהג בכל הליכותיו בתורה ובמצות בדיני ומנהגי הספרדים, אבל הוא והוריו ומשפחתו הם מיוצאי אירופה, שהמסורת שלהם כמנהג אשכנז, זה כמה דורות, אלא שהם אינם שומרי תורה ומצות, אם הבחור הזה יכול להמשיך לנהוג כמנהגי הספרדים, או צריך לנהוג כמנהג אשכנז שהוא כמסורת אבותיו, והעלה שמכיון שהבחור דגן בא לידי מדה זו לחזור בתשובה ולשוב לחיק התורה בהשפעת החכמים הספרדים, ממילא יוכל לנהוג כמנהג הספרדים בין להקל בין להחמיר. ע"כ.⁵

ואכן מצאנו שיש מהפוסקים שכתבו כך, וכמ"ש בתשובות והנהגות⁴: 'אין לבן לעזוב מנהגי בית אביו, וראוי גם להתפלל כנוסח שלהם, אבל אם הגיע לשיבה ועזב כל מנהגי בית אביו, אם קיבל מאז מנהגי הישיבה ורבותיו במקום הנהגות בית אביו, גם כנוסח נוהג כמוהם, אבל אם עדיין קשור במקצת למנהגי אביו ואינו נוהג לגמרי כאשכנזים, לא ישנה מנוסח אבותיו'. וראה גם שו"ת שרגא המאירי⁵: 'כיון שאתה נוסע לשיבה אשכנזית ואתה רוצה להשתקע בין האשכנזים ולגדול ביניהם לכל דבר טוב, ויש לך טעם לזה כיון שיותר טוב לך לענין לימוד תורה"ק והנהגות בתורה ומצוות ויראת ד', מותר לך לשנות, וזה לא מקרי שאתה משנה מנהגך, רק אתה נוסע ממקום למקום להשתקע חל עליך מנהג שבא לשם, כל החומרות, וגם כל הקולות ממקום שבא לשם...'⁶.

א"כ ראינו שכאשר אדם מצטרף לקהילה אחרת מקבל הוא את הנהגות הקהילה שבא לשם בין לקולא ובין לחומרא, ולכן אדם הרוצה להשתייך לחסידות חב"ד בכל הפרטים רשאי לנהוג כן לכתחילה.

⁴ח"א סי' סח.

⁵ח"ח סי' ז.

⁶וכתבו הפוסקים שדין זה הוא בפרט כאשר חזר לחיק היהדות בזכות רבו שמקהילה השניה וכדומה כמ"ש בתשובות והנהגות ח"א סי' שנד: 'נראה דאותם שהחזירו אותו בתשובה הם לגבי זה כאבותיו, ומאחר שנמצא בחברתם ומרגיש אצלם קירבה כאבא חייב לנהוג כמותם דוקא, וכמוש"כ בגליון מהרש"א בשם החוות יאיר סימן קכ"ו דלאו באביו תליא מילתא אלא במקום וקהלה תליא מילתא ומאחר שהבן מתחזק שם זהו מקומו וקהלתו, ואפילו לדעת המחמירים שאפילו לא נהג מעולם עליו לנהוג כמנהג אבותיו, נראה דהיינו דוקא כשאין לו מנהג קבוע אזי אסור

שינוי קשר תפילין של ראש

שאלה: אחד מהמבצעים הקדושים של הרבי הוא מבצע תפילין, מצוי מאוד שצריך לפתוח את קשר התפילין ש"ר ולשנותו מאדם לאדם. האם יש בזה בעיה?

כן, נלע"ד ללמד זכות, ותלמיד שאמר לזכות שומעין לו. הנה רבינו ז"ל ראה בעצמו שמ"ש הרמב"ן ז"ל במלחמות נראה מכואר להיפך. אמנם נדחק בזה .. אמנם לענ"ד י"ל דכו"ע מודים בתפילין א"צ קשר של קיימא ואפי' אם אינו של קיימא הוי בגדר וקשרתם, וראיות מורינן וצלה"ה ממרדכי י"ל דהרי המרדכי ז"ל כ' לתרך בזה דעת רבינו אליהו וא"כ כיון דאנן קי"ל כר"ת ז"ל דא"צ קשירה בכל יום .. ממילא אמרינן דבתפילין לא צריך קשר של קיימא כשיטת הרמב"ן ז"ל. ובאמת אפי' לפ"ד ר"ת ז"ל דס"ל דא"נ דצריך קשירה בכל יום הוי קשר שאינו של קיימא ולא אמרינן מיגו דהוי קשר לענין תפילין הוי קשר לענין שבת י"ל דר"ת ז"ל לא קאמר כן אלא בסוגיית הש"ס עירובין שם דס"ל לר"מ ור"י שבת זמן תפילין והוי מצות תפילין מצוה תמידית לכן אם מתיר אותו לא הוי קשר של קיימא, משא"כ להלכה דקי"ל שבת ולילה לאו זמן תפילין א"כ הוי כל יומא מצוה חדשה, ומצוה של היום אינו אלא ביום זה נראה דהוי בגדר של קיימא אם קשר קשר לכל זמן מצוה

תשובה: כתב האבני נזר¹: 'ראיתי להזכיר כאן מה שלמדתי מהגהות מרדכי דחולין דלדידן דלא קיי"ל כר' אלי' אינו יוצא בתפילין אלא בקשר של קיימא כמו בשבת דלא חשיב קשר אלא של קיימא. דלדידן אין לומר דרחמנא קרי' קשר אף אינו של קיימא. דמנא לן הא דלדידן סתם קשרי תפילין של קיימא הם. והני דנסכי תפילין של אחרים ומשניין הקשר לפי מדת ראשם לאו שפיר עבדי דהבעלים ישנו אח"כ הקשר לפי מדת ראשם. נמצא ראשון לא הוי של קיימא ולא יצא י"ח. ומצוה לפרסם הדבר'.

כלומר לדעת האבנ"ז גדר קשר התפילין הוא כשבת שצריך להיות בר קיימא, ולכן הלוקח תפילין מחבירו ומשנה את הקשר למידה שלו, ואח"כ הבעלים יחזירו את הקשר למצב הקודם, לא קיים את המצוה, כי הקשר לא הי' בר קיימא.

אך תלמידו הג"ר מאיר דן פלוצקי כתב בכלי חמדה²: 'אמנם בעיקר דברי מרינו הגאון וצלה"ה כיון דהעולם לא נהגו

¹ שו"ת או"ח סי' קפג אות ה. וראה גם סימנים קפד וקפה.
² פר' וילך אות ב.

ומודה ר"ת דהוי בגדר של קיימא .. ולפ"ז יש ללמוד זכות על העולם מה שלפעמים במקרה אחרי שכבר התפלל ובא אחד לשאול תפילין להניחם ורואה שהקשר אינו כמדתו ועושה אותו לפי מדתו יוצא בו ידי תפילין כיון דהראשון כבר התפלל ואז לא הי' עומד להתיר ביומו ויוצא בו, ועתה שזה מתיר הקשר ועושה קשר אחר ג"כ לא יתירו ביומו ויהי' נקשר כל זמן החיוב הוי בגדר של קיימא וזה נראה נכון בסברא, אך זה לא יועיל לקנות לכתחילה תפילין עבור איזהו בני אדם, וכן אב ובנו'.

גם הרבי כתב³ שהמנהג לא כאבנ"ז, וזלה"ק: '.. בשאלתו בענין ליקח תפילין של חבירו להתפלל בהם והשמועה ששמע בשם האבנ"ז .. אבל כבר נהגו העולם דלא כן. וראי' חזקה להמנהג הוא מ"ש בפשיטות באו"ח סי' י"ד ס"ד - הועתק ג"כ בשו"ע לרבנו סי"ב - דמותר להתלבש בתפילין של חבירו וכו'. והועתק בכמה אחרונים ובשום מקום לא נתבאר, שבד"א כשמדת הראש מתאמת, שבאמת רק לעתים רחוקות מזדמן כך, וכבר הקשו על האבנ"ז .. ובכלי חמדה .. לימד זכות על מנהג העולם: א) דתפילין לא בעי קשר של קיימא וכהרמב"ן, ב) דמה שמקשר לזמן מצותה נחשב קשר של קיימא, ועיי"ש שמבאר מה שלכאורה לא משמע כן באיזהו מקומן'.

וכתב הרבי בלקו"ש⁴ (בתרגום חופשי): 'אף שכל קשר שעתידי להתירו אינו קשר של קיימא, מ"מ, כשקשר זה נעשה ע"פ ציווי התורה, י"ל שחשיב, בכמה ענינים - קשר של קיימא, ע"ד מצוותי' אחשבי', דכיון שנעשה ע"פ תורה ה"ה ענין נצחי. קיומו בפועל למטה הוא בזמן מסויים, אבל ענינו נצחי. ויתירה מזה: אפי' כשהתרת הקשר (שעתידי להתירו) היא ע"פ תורה, מ"מ, חשיב הקשר בזמן היותו - ענין נצחי, וגם ההיתר, בזמנו, הו"ע נצחי, היינו, שכל אחד בזמנו הו"ע נצחי. וע"ד המבואר בתניא ש'יחוד זה למעלה הוא נצחי לעולם ועד אלא שלמטה הוא תחת הזמן'. ובזה מתורץ בענין קשר של תפילין, להדעות שסוברים שבכל יום צריך להתיר את הקשר ולעשותו מחדש, דמ"מ הוי קשר של קיימא'⁵.

ולפי"ז אין חשש גם באב ובנו או כמה שקונים יחד תפילין או בשינוי לכל מניח לפי מידתו.

בנוסף להנ"ל כתב הארץ צבי⁶ בשם השם משמואל⁷: 'אחר כתבי שמעתי שאיש אחד כ' שאלה זו לכ"ק אדמו"ר בעל שם משמואל זצוקללה"ה וכו' לו השואל שחומרת האבנ"ז שלא לשנות הקשר הוא נגד המנהג, והשיב לו מרן זצוקללה"ה דמנהג העולם הוא רק לקצר הקשר או להאריך אבל לא להתיר הקשר לגמרי

³בשיחה יתכן שהדברים נאמרו בשל רבינו אליהו הסובר שצריך לקשור את הקשר כל יום, אך בספר המנהגים דלקמן ציינו לשיחה זו גם לגבי מנהגנו. וראה מה שדנו בזה בשו"ת ישועת משה ח"ג סי' א. שו"ת מנחת שלמה תנינא ח"ב סי' א. שו"ת אבן ישראל ח"ט סי' ג.
⁶שו"ת ח"א סי' ז בסופו.
⁷בנו של האבני נור.

³אנ"ק ח"י ע' שעח.
⁴ח"א פ' שמיני אות י' ע' 227.

עכלה"ט, מזה נראה דכל שאינו מתיר
הקשר לגמרי רק שמקצרו או מאריכו
בעודנו בקשר שפיר דמי'.

ובספר המנהגים⁸ כתוב: 'כבר נהגו העולם
להשתמש בתפילין של חבירו אף אם ישנו
אח'כ הקשר לפי מדת ראשם, ואי"ז מבטל
הענין דקשר של קיימא'⁹.

א"כ למעשה אפשר לכתחילה לשנות את
קשר התפילין של ראש לפי מדת המניח
ושוב לשנות לפי מדת מניח אחר.

⁸ע' 5.

⁹ובהערה שם: וראה ג"כ לקו"ש ח"א ע' 227: 'בכ"מ שהתורה
מצווה לעשות קשר, הנה ציווי התורה עושה זה ענין נצח;
עיי"ש בארוכה'.

שערות היוצאות מתפילין של ראש

שאלה: מהו ענין השערות שיוצאים מהתפילין, ומה צריך להקפיד בהם?

כבוד בענינים מפורסמים כמו שפעולותיהן גלויין, ולא להרהר אחר פעולותיה כי הכל בצדק ובדין.³

והשל"ה³ כתב: 'ולזה כתב רשב"י ע"ה שיראה השער לחוץ, וכשרואה שאנו נותנים לו חלק בקדושתינו, מסתלק ואינו מקטרג עלינו. אבל כשרואה שאין חוששין לו, עולה ומקטרג ואומר, פלוני שמתקדש באותה קדושה כך וכך עבירות עשה יום פלוני ונענש על ידו'.

ולהלכה כתב המחבר⁴: 'והלכה למשה מסיני שיכרוך עליה שער בהמה או חיה הטהורים .. קצת שער זה צריך שיראה חוץ לבתים'.

וז"ל אדמו"ר הזקן⁵: 'וחכמי הזוהר הזהירו ואמרו שיהיה קצת שער זה יוצא חוץ לבתים של ראש'.

שאלה: מאיפה בתפילין צריך שיצא השיער, ומה האורך הראוי?

תשובה: כתב השל"ה⁶: 'וכתב תולעת יעקב ולא גילה לנו המאור הקדוש אבי

תשובה: נאמר בזוהר¹: 'אמר ר' שמעון .. ת"ח להאי אתר דאיהו רוח מסאבא, קוב"ה יהיב ליה שלטנו למשלט בעלמא בכמה סטרין ויכיל לנזקא ולית לן רשו לאנהגא ביה קלנא דבעינא לאסתמרא מניה דלא יקטרג עלן בגו קדושה דילן ועל דא רזא חדא אית לן דבעינן למיהב ליה דוכתא זעיר בגו קדושה דילן .. דהא מגו קדושה נפיק שלטנו דיליה, דבעינן גו רזא דתפילין לאצנעא חד שערא דעגלא דיפוק לבר ויתחזי, דהא חוטא דשערא דא לא מסאיב בר דאי אתחבר האי שערא ואתעביד כשעורה אבל פחות מן דא לא מסאיב, וההוא שערא בעי לאעלא ליה בגו קדושה עלאה דילן ולמיהב ליה דוכתא בגין דלא יקטרג לן בקדושן ויפוק מן ההוא שערא לבר דיתחזי דכד חמי לההוא בר נש בקדושה עלאה וחולקא'.

הריקאנטי² הביא את הזוהר, אך הקדים: 'גם צריך אתה להתעורר על סוד שערות העגל הנכרכים בפרשיות, כי הוא סוד גדול מאוד. ומצוה להיותן מעגל נראין חוץ לבתים, להשלים אלינו מדת הדין ולעשות לה חלק בקדושתנו, כמו שרמזנו בענין שער ר"ח, כי צריך אדם לחלוק לה

³ מסכת חולין פרק תורה אור.

⁴ סי' לב סמ"ד.

⁵ סי' לב סעיף טט.

¹ ח"ב פקודי רלו, ב.

² סוף פרשת בא פי"ג פסוק ט.

לבתים יותר מכשעורה'.

אך האחרונים השיגו על המג"א, וכמ"ש הבאה"ט הראשון להרב ישעיה ב"ר אברהם: 'ולא יצא השער כשעורה חוץ לבתים, עיין מג"א, ומה שכתב, לא דק, ודו"ק'. וראה גם בנזירות שמשון, ובמור וקציעה. וכן בהגהות רעק"א על המג"א כתב: 'עיין נזירות שמשון דחס ושלום להקל בזה'.

וכ"כ אדמו"ר הזקן שם: '.. פחות מאורך שעורה י"א שהשער היוצא יהיה מפרשת קדש וי"א מפרשת והיה אם שמוע וטוב שיצא מפרשת והיה אם שמוע בצד הפונה לפרשת קדש'.

שאלה: כמה שערות צריכים להוציא?

תשובה: הנה לכאורה מלשון הזהר: 'חד שערא', נראה שרק שיערה אחת צריכה להיראות בחוץ, וכמ"ש במור וקציעה⁸: '.. וכן נהגו שלא להקפיד על יציאת איזה שערות ביחד. אכן לא ידעתי מנא להם להוסיף יותר על אחד כיון שהספר אומר חד שערא אין לך אלא חדושו. וכ"כ החיד"א בנצו"א על הזהר: 'משמע דלא ככותבי תפלין עכשיו שמניחין כמה שערות'.

אך בלשון הריקאנטי הנ"ל כתוב שערות לשון רבים. ולכא'ו כן הוא פשוט לשון

החכמה ע"ה מאיזו פרשה יצא השער. ושמעתי שצריך לצאת מ'קדש לי כל בכור', ולא שמעתי הטעם. ואני אומר באימה וביראה ברתת ובזיע, כי שם מקום מציאותו בסוד 'בעדן גן אלהים (רצה לומר, הנחש הקדמוני) היית', והמשכיל יבין כי הוא בסוד העיבור פליאה דעת ממני נשגבה לא אוכל לה, עכ"ל. ואני קבלתי, להניחם בפרשת 'והיה אם שמע' שהיא נגד הבינה, כי מבינה מתערין דינין כנודע. על כן נראה לי טוב להניחם אצל פרשת 'והיה עם שמע' בצד הפונה לפרשת 'קדש', לצאת ג"כ סברת תולעת יעקב'.

[ולפ"ז גם מיקום יציאת השיער שונה בין תפילין דרש"י (בו יוצא השיער מהבית הימני ששם פרשת והיה א"ש, והוא יוצא בין הימני לבית שמשמאלו ובכך פונה הוא לפרשת קדש) לבין תפילין דר"ת (בו יוצא השיער מהבית השני מימין בו מונח פרשת והיה א"ש ויוצא באמצע התפילין פונה לפרשת קדש) ועפ"י מיקום השערות ניתן להבדיל בין רש"י לר"ת].

וכתב המגן אברהם⁷: 'כתוב בספר יש שכר בשם הזהר שלא יצא השער כשעורה חוץ לבתים .. וצ"ע דהא שערות אינן מטמאין אפי' הם הרבה, ועוד דפחות משעור' אפי' עצם אין מטמא וכ"ש בשר או שער, ונ"ל שכוון להא דשנינו פ"ג דאהלות .. וא"כ י"ל דלא איכפת לן אם השער יוצא חוץ

⁸ס"י לב.

⁶שם והביאו המג"א ס"ק סא.
⁷ס"ק סא.

המחבר ואדה"ז שאין זה רק שעה אחת בדווקא. וכן המנהג למעשה שמוציאים כמה שעות.

ובשבת הלוי⁹ כתב: 'ועובדא בא לפני בימים אלה בעושי בתים ומכניס הפרשיות - ששאל על חמשים בתים תפילין של ראש ובכולם לא יצאו השערות כדין המבואר באו"ח סי' ל"ב סמ"ד בשם הזוהר, והורתי דאע"פ שאין דין זה של יציאת שערות מעכבת דיעבד, מ"מ כיון שאפשר לפתוח ולתקן חייב לתקן - ומכ"ש בנדון זה שעבר הסופר הזה חמשים פעמים על הנפסק בשו"ע, וצריך גם בדיקה אחריו אם כתיבתו כשרה'.

א"כ למעשה יש לוודא שיוצא שיער עגל קצר (פחות מ 9 מ"מ) מחוץ הבית של ראש, ושהוא לא נקרע או נחתך בטעות. (נהוג שיוציאים כמה שערות אך גם באם נחתכו ונשאר שעה אחת די בכך).

⁹שו"ת ח"ד סי' א.

רצועות התפילין (א)

שאלה: מה שיעור רוחב רצועות התפילין?

שאלה: האם השיעור הזה מעכב בדיעבד?
תשובה: מפשטות דברי הפוסקים שכתבו שיעור שעורה לרוחב התפילין נראה שסברו שפחות משיעור זה הוא מעכב.

וכ"כ המרדכי⁸: 'מתוך סמ"ק משמע דאם פחת פסול. וכן [נראה] כמה שפירשתי'.

וכ"כ הבית יוסף⁹: 'וגם מדברי הרמב"ם נראה שאם פחת פסול שכתב רחבה כאורך השעורה ואם היתה רחבה מזה השיעור כשרה ובסוף הפרק (הי"ט) כתב ושירי הרצועה פסולים עד שיהא ארכה ורחבה כשיעור או יתר עליו'.

אך הסמ"ג כתב¹⁰: 'ורוחב הרצועה יותר מחטה ופחותה מכשעורה ואם פחות או יותר לית לן בה כך כתוב שם (תד"ה וכמה ע"ש)' וכן הטורי"ם¹¹: 'ושיעור רחבן באורך שעורה ואם פחת או הוסיף אינו מעכב'¹².

ולהלכה כתב המחבר¹³: 'רוחב הרצועות

תשובה: בגמרא לא נכתב שיעור לגבי רצועות התפילין אך כתב בעל הלכות גדולות¹: 'ופותיא (=רוחב) דרצועה כאורכה דשעורה'.
וכ"כ הרמב"ם²: 'וכיצד עושין הרצועות לוקחין רצועה של עור רחבה כאורך השעורה ואם היתה רחבה מזו השיעור כשרה'.

אך התוספות במסכת מנחות³ כתבו: 'עוד יש אומר דמצות שיעור רוחב הרצועות יותר מכחטה ופחות מכשעורה ואם יותר כשר, מ"ר'.

להלכה כתב המחבר⁴: 'רוחב הרצועות של יד ושל ראש, כאורך שעורה לפחות'.

וכ"כ אדמו"ר הזקן⁵: 'ורוחב הרצועות של תפילין של יד ותפילין של ראש קבלו הגאונים שיהא כאורך שעורה לפחות'.

[יש שנהגו שהרוחב יהיה כפול⁶. וכן מובא שרוחב רצועות התפילין של הרבי הם 18 מ"מ⁷].

⁸הלכות קטנות תפילין לה, ב.
⁹סי' כז אות י - יא ד"ה וצריך שיהא.

¹⁰עשין סימן כב.

¹¹סוף סי' כז.

¹²וכתב בב"ס' כו שם: '... אבל לא פירש כמה יפחות ויפסל ומשמע שאפילו נשתייר כל שהוא כשר ... וכבר כתבתי בסמוך שהרמב"ם פוסל כשפחת מהשיעור בין באורך בין ברוחב וכן הלכה היכא דאפשר למצוא אחרת תקנה'.

¹³שם וראה גם הע' קודמת דבריו בב"ס.

¹סי' כה, הל' תפילין עמוד ער.

²הל' תפילין ומוזוה וס"ת פ"ג הי"ב.

³לה, ב ד"ה וכמה.

⁴שו"ע או"ח סי' כו ס"א.

⁵סי' כו ס"ב.

⁶ראה שו"ע הקצר פט"ו הע' 33 מספר רוא דעובדא.

⁷ראה הליכות מנחם עמ' לו.

נמתחת וזה מאבד את השיעור הנדרש¹⁹. עוד כתב הגר"ח נאה²⁰: מצוה לפרסם שגם ברגל של קשר י שבתפילין של יד יש לוודא שרוחב הרצועה שם הוא כשעורה²¹.

¹⁹הקיפול עצמו לכאן לא מוריד מהשיעור. ואינו דומה לציצית (ששם כתב אדה"ז בפסקי הסידור: 'מקום הנקפל או הנקמט אינו עולה מן המדה') כי בצדיצית נאמר 'אשר תכסה בה' ולכן מקופל אינו נחשב משא"כ ברצועות התפילין שהשיעור ברוחב הרצועה עצמה.
²⁰קצוה"ש השמטות שבסוף הספר (דף פט, א).
²¹וכן מוסיף שראוי שרגל ה' יהיה גם סנטימטר באורך.

של יד ושל ראש, כאורך שעורה לפחות. אם פיחת משיעור אורך הרצועות ורחבן, אם אינו מוצא אחרות, מניחן כמות שהן עד שימצא אחרות כשיעור'.

וכ"כ בעולת תמיד על השו"ע: 'והא דכתב הסמ"ג אם פיחת או יותר לית לן בה, לא אאורך הרצועה אלא על רחבה אין להקפיד רק לכתחלה עי"ש'.

וכ"פ אדמו"ר הזקן¹⁴: 'אם פיחת משיעור רוחב הרצועות בין תפילין של יד ובין תפילין של ראש אם אינו מוצא רצועות אחרות מניחן כמות שהן מפני שכל השיעורים הללו לא נזכרו בגמרא'¹⁵.

שאלה: כמה הוא שיעור השעורה במידות זמנינו?

תשובה: כתב הגר"ח נאה¹⁶: 'שיעור רוחב רצועה של תפילין 1 סנטימטר, ובשעת הדחק יש להכשיר 9 מילימטר'. וכ"כ¹⁷ שגודל שעורה בימינו הוא בממוצע סנטימטר אחד.

א"כ למעשה יש לשים לב שהרצועה לא איבדה משיעור המינימום הנדרש שהוא סנטימטר אחד, ובפרט יש לוודא במקום של הקשרים¹⁸, כיון ששם מצוי שהרצועה

¹⁴סי' כו סכ"א.

¹⁵ומפשטות הלשון משמע שיכול גם לברך על זה, וכ"כ בשוע"ר מהדורת הרא"א כאן אות קט, ושכ"כ הפמ"ג א"א סקי"ט. (וראה מ"ש בפסקי תשובות סי' כו הע' 190).

¹⁶בספר שיעורי תורה פ"ג אות לו.

¹⁷מדות ושיעורי תורה (בניש) עמ' פה ועמ' קלו.

¹⁸להעיר מדברי הפרמ"ג בא"א או"ח סי' כו סי"א: 'והעולם אין נוהרים בשל יד במקום ההידוק בכפל שנפסק שם ולא יש שיעור אורך שעורה'.

רצועות התפילין (ב)

שאלה: בהלכה אתמול למדנו על שיעור רוחב הרצועות, מהו שיעור אורך הרצועות של ראש ומה המקור לכך?

תשובה: הגמרא במסכת מנחות¹ אומרת: 'אמר רב פפא: גרדומי רצועות כשירות. ולא מילתא היא, מדאמרי בני רבי חייא: גרדומי תכלת וגרדומי אזוב כשירין, התם הוא דתשמישי מצוה נינהו, אבל הכא דתשמישי קדושה נינהו לא, מכלל דאית להו שיעורא. וכמה שיעוריהו? אמר רמי בר חמא אמר ר"ל: עד אצבע צרדה. רב כהנא מחוי כפוף. רב אשי מחוי פשוט. רבה קטר להו ופשיט ושדי להו. רב אחא בר יעקב קטר להו ומתלית להו מר בריה דרבנא עביד כדידן'.

והרמב"ם² כתב: 'ואורך רצועה של ראש כדי שתקיף את הראש ויקשור ממנה הקשר ותמתח שתי הרצועות מכאן ומכאן עד שיגיעו לטבור או למעלה ממנו מעט'.

אמנם הרא"ש³: 'וארכה של צד ימין עד הטבור ושל צד שמאל עד החזה. וי"מ של צד ימין עד המילה ושל צד שמאל עד הטבור ואם פחת לא פסל'.

והמרדכי⁴ כתב: 'ולפי זה הני שיעורי לא הוי אלא בשל יד אבל לפ"ה דפי' מתלית

ונחלקו הראשונים האם דברי הגמ' נאמרו בתפילין של יד או של ראש, וכדלקמן:

מדברי רש"י נראה שהסוגיא עוסקת באורך הרצועות של ראש, וז"ל: 'גרדומי רצועות - מה שתולה מן הרצועות לאחר שנתקשרו בראש .. רבה - כשמניח תפילין קשר ליה ברישיה ושירי הרצועות פשיט ושדי להו ותולין על כתיפו מאחוריו .. ומתלית להו - לרצועות התלויות היה גודלן ומשלשן טרני"ם בלע"ז. כדידן - כמנהג שלנו [ותולין לפניו]'.

והרמב"ם² כתב: 'ואורך רצועה של ראש כדי שתקיף את הראש ויקשור ממנה הקשר ותמתח שתי הרצועות מכאן ומכאן עד שיגיעו לטבור או למעלה ממנו מעט'.

אמנם הרא"ש³: 'וארכה של צד ימין עד הטבור ושל צד שמאל עד החזה. וי"מ של צד ימין עד המילה ושל צד שמאל עד הטבור ואם פחת לא פסל'.

והמרדכי⁴ כתב: 'ולפי זה הני שיעורי לא הוי אלא בשל יד אבל לפ"ה דפי' מתלית

²הלכות תפילין פ"ג ה"ב.

³בה"ק סוף קיצור הל' תפילין.

⁴בה"ק הל' תפילין רמז תתקסט.

ילה, ב.

שגודל הרצועות יחד א"א לפרש אלא בשל ראש דשל יד לבדה אין שייך בה גדילות, ושיעור של ראש פי' רי"ף וז"ל לאורכה דרצועה דרישא דימינא כי היכי דנימטי עד טיבורא. דשמאלא עד חדיא. ודיא עד אצבע צרדה ובראש דבריו כתב אילין מילי הגאונים'. ולכל אלו הפירושים ק"ל דנקט תלמודא שיעוריהו דשל יד ושל ראש לא הוזכר. ועל שיעור הגאונים שפירשו ימינא עד ליכא דשמאלא עד חדיא קצת ק"ל דלצד שמאל ישנו ללב שהרי תפלין משמאל ובעינן שימה כנגד הלב ולכתחלה ודאי נכון לעשות כשיעור הזה ומיהו אם נפסקו או נזדמנו לו שאין רצועותיהן ארוכות כשיעור הזה כדי רש"י ז"ל לסמוך עליו'.

א"כ ראינו, שרש"י פירש את דברי הגמ' לשיעור אורך תפלין ש"ר, וראשונים אחרים פירשו את דברי הגמ' על תפלין של יד⁵, ויש שכתבו שרק סוף דברי הגמ' הם על תפלין של ראש⁶.

בזהר⁷ כתוב: 'ושיעור רצועתהון אמאי אינון עד לבא לשמאלא, ועד טבורא לימינא'⁸.

⁵ראה דברי המרדכי הנ"ל: 'ולכל אלו הפירושים ק"ל דנקט תלמודא שיעוריהו דשל יד, ושל ראש לא הוזכר'.
⁶ראה כס"מ הל' תפלין פ"ג ה"ב בדעת הרמב"ם. וראה גם במעשה רוקח. וראה גם דברי אדמו"ר הזקן ס"ו כו סכ"ב: 'אם אין ברצועות של תפלין של ראש בארסן *כדי שיהיו משולשלין לפניו אפילו מעט פסולין מפני שזה נזכר בנמרא*'.
⁷ח"ג פ' פנחס רכח, ב ברע"מ.
⁸וראה עץ חיים שער כט פ"ט ופע"ח שער התפלין פ"ב. וכתב בהגהת מהר"י צמח על הפע"ח: 'נ"ל שמ"ש עד החזה ר"ל שלא יהיו פחות שהרי אמר שישם באבנט אם הם ארוכות'.

א"כ ראינו בראשונים שכתבו בשם הגאונים שיעורים שונים באורך רצועות תפלין של ראש⁹ וכדלקמן: לרמב"ם שני הרצועות עד הטבור או למעלה ממנו מעט. ולמרדכי בשם הר"ף (ודעה ראשונה ברא"ש) הימני עד הטבור, והשמאלי עד החזה. ולתוספות האחד עד טבור והשני עד הלב (ועד"ז בזהר הימני עד טבור, השמאלי עד לב. ובע"ח עד החזה שהוא טבורא דלבא). ובשם השימושא רבה הימני עד המילה, והשמאלי עד הלב. ויש מפרשים שמביא הרא"ש הימני עד המילה, והשמאלי עד החזה. והמרדכי בשם רבינו שמשון בשם הגאונים הימני עד הלב השמאלי עד החזה.

ולהלכה המחבר¹⁰ כתב כדעת הרמב"ם: 'ישלשל הרצועות שיהיו תלולים לפניו ויגיעו עד הטבור או למעלה ממנו מעט'.

אמנם אדמו"ר הזקן¹¹ הביא את דעת השו"ע: 'ישלשל הרצועות של תפלין של ראש ויהיו תלולים מלפניו וקבלו הגאונים שצריך שיגיעו עד הטבור או למעלה ממנו מעט'. אך בהמשך כתב¹²: 'תוך שיעורן דהיינו בשל ראש עד הטבור מצד ימין ועד החזה מצד שמאל'.

אלא שלמעשה כתוב בפע"ח¹³: 'ואח"כ כשהניח תפלין של ראש, טוב שישם סופי קצות הרצועות בתוך אבנטו, כדי

⁹ולרוב השיטות הרצועה הימנית ארוכה מהשמאלית, (חוץ מהרמב"ם והשו"ע שכתבו שיעור שווה).
¹⁰שו"ע או"ח ס"ו כו ס"א.
¹¹ס"ו כו ס"ב.
¹²ס"ו לג ס"ו.
¹³שער התפלין פ"ב.

שלא יגיעו לארץ. היפך מן אותן שאינם מקפידים ומניח אותן תלויות בארץ'.

ודייק מכך הרבי¹⁴: 'בשו"ע או"ח סכ"ז בסופו כתב שצריך שיגיעו עד הטבור, ובטור שם י"א עד המילה. וממש"כ בפע"ח שער התפילין פ"י: טוב שישים כו' כדי שלא יגיעו לארץ כו' - משמע שהדרך לילך ברצועות ארוכות עוד יותר'. ועפ"ז כתוב ספר המנהגים¹⁵: 'רצועה של ראש הולכת ונמשכת עד הרגליים'.

הוספה: במאמר ד"ה ליהודים ש"פ זכור התשט"ז הרבי הזכיר: 'דענין הרצועות התפילין שממשיכין מן המוח אל הלב ומן הלב למטה יותר שלכן הרצועות צריכים להיות ארוכים' וואס לענגער' עד הרגליים, לפי שעניינם המשכה למטה.

ובסה"מ מלוקט ח"ב ע' צב כתוב במאמר: דזהו מה שהרצועות דתש"ר צריכים להיות עד (למטה מן) הטבור, שגם עניני האדם שמפלגך ולתתא יהיו משועבדים לאלוקות'. ובהערה 68) בטוש"ע (ודאדה"ז) או"ח הל' תפילין סכ"ז סי"א (ס"כ) "שיגיעו עד הטבור". אבל בכ"מ בדא"ח (סה"מ קונטרסים ח"א רכג, א. סה"מ תרצ"ט ע' 159. סה"מ תש"ג ע' 43) דרצועות של ראש "מגיעים עד הרגלים". ויש לומר שהוא ע"פ מ"ש בטור שם "ויש אומרים . . עד המילה". וממ"ש בפע"ח

שער ד (שער התפילין) פ"י (ועד"ז הוא בשער הכוונות ענין התפילין דרוש ה. שו"ע האריז"ל הל' תפילין סט"ו (וראה הגהת צמח שם)) "טוב שישים כו' כדי שלא יגיעו לארץ כו'" - משמע, שהדרך לילך ברצועות ארוכות עוד יותר.

א"כ למדנו את השיטות באורך רצועות הראש, ושלמנהגנו הם מגיעים עד הרגליים.

ולעיר מספר הליכות מנחם¹⁶ שכתבו שבתפילין של הרבי אין הרצועה הימנית ארוכה יותר מהשמאלית¹⁷.

¹⁶ע' לט.

¹⁷ראה לעיל הערה 9.

¹⁴מכתב מאיר תש"י הובא בס' המנהגים.

¹⁵ע' 5.

דיני גניזת תפילין

שאלה: מה עושים עם ספרי תורה שבלו או נפסלו?

שיש לתתם בכלי חרס. ולקוברם ליד תלמידי חכמים⁷.

[בעזרת ה' בהלכה אחרת נדון האם מותר להשאיר ס"ת פסולים בארון הקודש]

שאלה: האם דין זה מיוחד רק לס"ת?

תשובה: כתב הבאר שבע⁸: 'כתב הרמב"ם ז"ל בהדיא בפ"ה מהלכות יסודי התורה דכתבי הקדש שבלו צריכין גניזה וכבר הוכחתי דמיירי אפי' בכתבי הקדש דברים שבע"פ כנזכר לעיל. וא"כ אף שסתם הרמב"ם ז"ל כיצד דין גניזתם ילמוד סתום מן המפורש במקום אחר כדברי הרמב"ם ז"ל שכתב דין הגניזה של ס"ת בסוף הלכות ס"ת כנזכר לעיל בגמרא בפרק בני העיר ע"ש'. וכ"כ המגן אברהם⁹: 'ס"ת שבלה. והוא הדין ספרים'¹⁰.

א"כ לדעת הבאר שבע והמג"א גם גניזת שאר הספרים צריכה להיות בכלי חרס.

תשובה: הגמרא במסכת מגילה¹: 'אמר רבא: ספר תורה שבלה גונזין אותו אצל תלמיד חכם, ואפילו שונה הלכות. אמר רב אחא בר יעקב: ובכלי חרס, שנאמר ונתתם בכלי חרש למען יעמדו ימים רבים'².

וכתב הרמב"ם³: 'ס"ת שבלה או שנפסל נותנין אותו בכלי חרש וקוברין אותו אצל תלמידי חכמים וזו היא גניזתו'. כלומר הרמב"ם השווה בין ס"ת שנפסל לספר תורה שבלה.

הלכה זו הובאה בשו"ע פעמיים: פעם ראשונה באו"ח⁴: 'ס"ת שבלה, מניחין אותו בכלי חרס וגונזין אותו בקבר ת"ח, אפי' אינו אלא שונה הלכות ולא שימש ת"ח'. פעם שניה כיו"ד⁵: 'ס"ת שבלה או נפסל, נותנין אותו בכלי חרס וקוברין אותו אצל ת"ח, וזו היא גניזתו'⁶.

א"כ ראינו שיש דין מיוחד בגניזת ס"ת

¹כו. ב.

²הב"י ביו"ד סי' רפב ד"ה ס"ת שבלה נימק את דברי הגמרא: 'ומה שהצריכו לתתו בכלי חרס הוא כדי שלא ירקב כ"כ במהרה דכל מאי דאפשר לתקוני שיעמוד ימים רבים מתקנינו'.

³הל' ס"ת פ"י ה"ג.

⁴סי' קנד ס"ה.

⁵סי' רפב ס"ו.

⁶וראה שו"ת צ"ץ אליעזר חט"ו סי' לו שביאר באריכות את החילוק בלשון המחבר בב' ההלכות, ובדבריו גם ביאר שכשנפסל ואין ראוי עוד לתקון (אבל לא בלה הכתוב כולו והגוילים), גונזים אותו בקבר בפ"ע אצל ת"ח כי קדושתו בתוקפו. ורק כאשר בלה לגמרי או קוברים אותו ממש בקבר ת"ח.

⁷הפרמ"ג במשב"ז סי' קנד ס"ק ה כתב: 'ומ"מ בס"ת משמע דווקא בקבר תלמיד חכם אפילו אין שימש תלמידי חכמים, הא בקרקע כך לא, וצ"ע דלא ראיתי נוהגין כן'.

⁸שו"ת סי' מג.

⁹או"ח סי' קנד ס"ק ט.

¹⁰וראה גם בשו"ת שבות יעקב ח"ג סי' יב שזה הדרך הראוי לכתחילה ושבדוראי היכא דאפשר לגנון כדן הש"ס בכלי חרס מוקף צמיד פתיל טפי עדיף. ושם בס"י יא דברי הכנסת יחזקאל. וראה שם השקו"ט ביניהם. הובא גם בכנסת יחזקאל סי' לו. וראה גם שו"ת לבושי מרדכי מהדורה רביעית סימן רלה.

אך הפרמ"ג בא"א העיר על המג"א: 'מה שכתב ספרים, לא ראיתי נוהגין כן, ואולי נביאים וכתובים כשהם כתובים בעור ודיו בגלילה, וצ"ע'.

וכ"כ בספר זרע אמת¹¹: 'אכן מעולם לא ראיתי דנהגו לזוהר בזה רק בס"ת שבלה אבל שאר כתבי הקדש שכלו נוהגין לקברן בתוך שקים של בגד, ומאחר שכך הוא מנהגן של ישראל עלינו למיפך ולא הדורי אזכותא דהאי מנהגא דמנהגן של ישראל תורה היא ואם אינן נביאים הם בני נביאים הם. ובאמת אחר העיון חזיתא דעכ"ל דע"כ לא תקון רבנן גניזה וקבורה בכלי חסר אלא דוקא לס"ת לפי שיש בו קדושה יתירה יותר משאר כתבי הקדש אבל בשאר כתבי הקדש די לקברן באיזה אופן שיהיה...'

ולגבי תפילין ומזוזות כתב בערוך השולחן¹²: 'ס"ת שבלה אמרו חז"ל שם דמניחין אותו בכלי חרס וגונזין אותו בקבר ת"ח וכן תפילין ומזוזות'¹³.

א"כ ראינו שנקטו הרבה פוסקים שלא רק ס"ת אלא עכ"פ גם תפילין ומזוזות יש לקברם כס"ת בכלי חרס שיעמוד ימים רבים. ולכן כדאי להזהר להניח התפילין ומזוזות בגניזה המיוחדת להם, ולא להניחם במיכל הגניזה הרגיל שלא נקבר בכלי חרס כמו ס"ת.

¹¹ יו"ד סי' קלג.

¹² 'או"ח סי' קנד ס"ח. וראה גם מש"כ ביו"ד סי' רפב סט"ז.
¹³ 'וכ"כ בשו"ת קנין תורה ח"ג סי' מז: 'ולפ"ז דתפילין ומזוזות בודאי דינן כס"ת'. וראה ג"כ שו"ת שבט הלוי חלק ה סימן קסב. ובתשובות והנהגות כרך ג סימן שכד, וראה גם בגני הקודש פרק טו דין א שכ"פ למעשה פוסקי זמנינו. אך ראה אבני ישפה ח"ד סי' טז אות ב.

נספחים להלכה א

וא"כ נולד לוי י"ח חודש וכ' יום אחרי הנשואין (ג' עכורין, ושבויעיים טומאת לידה של ראובן ושמעון).

ואתי החשבון מדויק מיום ליום, שדוקא ביום השלישי נעשה לוי בן י"ג שנה .. ועל כל הנ"ל יש להעיר: מתוד"ה בידוע (סנהדרין סט.) שבדורות הראשונים כשהיו מולידים בני ח' הי' גם זמן גדלות מקודם הרבה, וא"כ, בטלה הראי' מבני יעקב.

חשבון שלוי נעשה בן יג שנה בשכם - רשימה חוברת כא: 'ואפ"ל שהוא מדויק ומיום ליום, והוא: אחרי שנשא יעקב את לאה ובא אליה, מביאה ראשונה נולד ראובן וכמו שאמר יעקב 'ראשית אוני' (בראשית מט ג), שהוא הי' טיפה ראשונה שלו (פירש"י עה"ת), חכה ז' ימי המשתה, ואח"כ עבד שבע שנים ברחל, ושש שנים בצאן, ואח"כ נס מלבן ז' ימים, ויום אחד שלן על מעבר יבק, בסוכות יח חודש, לשכם בא ערב שבת, ולכן חנה מחוץ לעיר, וא"כ על כרחך הי' שם גם בש"ק, ורק ביום א יצאה דינה, ועוד ב' ימים, ש'ביום השלישי בהיותם כואבים' לקחו איש חרבו, ואז נעשה לוי בר מצוה. וכדאיתא כ"ז בבראשית כט-לד, מגילה יז, וב"ר פע"ט. (הא דלא חשיב ימים אלו היתרים על כ"ב שנה וכ' שנה, בפסוק (לא מא), ובמגילה, משום שאינו עולה אף לחודש. ופשוט).

וא"כ הי' בסך הכל אחרי הנשואין דלאה י"ג שנים, יח חדש ועשרים (או כ"א) יום. ולאח ילדה לשבעה (פדר"א. הובא ביל"ש), ואיתא בר"ה (יא.) 'יולדת לשבעה יולדת למקוטעין' - ו' חדשים וב' ימים (ע' בתוד"ה אלא, שם).

של

10

1778

[illegible]

אֶל־אֶחָד וְאֶחָד
כָּל־נַפְשָׁךְ וּבְכָל־
יִשְׂרָאֵל אֲנִי מֵצִיחַ
מֵרֶת בָּם בְּשִׁבְתְּךָ
בְּקִיּוּמְךָ וּקְשָׁרְתָם
עֲלֶיךָ וּכְתַבְתָּם
וּבְשִׁעָרְךָ

[illegible]

וְהָיָה כִּי יִשְׁמַע ה' אֶת הַקוֹל אֶת־מִצְרָיִם וְהוֹצִיאָם מִמִּצְרָיִם וְעָלְתָה הָאִשָּׁה מֵעַל־כַּף הָאִישׁ וְהָיָה כִּי יִשְׁמַע ה' אֶת הַקוֹל אֶת־מִצְרָיִם וְהוֹצִיאָם מִמִּצְרָיִם וְעָלְתָה הָאִשָּׁה מֵעַל־כַּף הָאִישׁ וְהָיָה כִּי יִשְׁמַע ה' אֶת הַקוֹל אֶת־מִצְרָיִם וְהוֹצִיאָם מִמִּצְרָיִם וְעָלְתָה הָאִשָּׁה מֵעַל־כַּף הָאִישׁ

לדעת ד"ר

